

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

SON YÜZYILDA MAKEDONYA'DA KUR'AN-I KERİM
VE KIRAAT ÖĞRETİMİ

Atula RAMADAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Ali ÖGE

KONYA 2017

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	ATULA RAMADAN		
	Numarası	128106011019		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	SON YÜZYILDA MAKEDONYA'DA KUR'AN-I KERİM VE KIRAAT ÖĞRETİMİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

ATULA RAMADAN

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	ATULA RAMADAN
	Numarası	108106011019
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	DOÇ.DR. ALİ ÖGE
	Tezin Adı	SON YÜZYILDA MAKEDONYA'DA KUR'AN-I KERİM VE KIRAAT ÖĞRETİMİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan *SON YÜZYILDA MAKEDONYA'DA KUR'AN-I KERİM VE KIRAAT ÖĞRETİMİ* başlıklı bu çalışma *28/04/2022* tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	DOÇ.DR.	ALİ ÖGE	
2	DOÇ.DR.	FATMA ASİYE ŞENAT	
3	YRD.DOÇ.DR.	ALİ ÇİFTÇİ	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	ATULA RAMADAN		
	Numarası	128106011019		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	DOÇ.DR.ALİ ÖGE		
Tezin Adı	SON YÜZYILDA MAKEDONYA'DA KUR'AN-I KERİM VE KIRAAT ÖĞRETİMİ			

ÖZET

Makedonya, Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki en önemli ülkelerinden biridir. Osmanlı Devleti'nin idaresine geçtiği günden Osmanlı'nın bu topraklardan çekilişine kadar, daima önemini koruyan Makedonya, kelimenin tam anlamıyla bir Türk-İslam diyarı görünümünü kazanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde başkentlik yapmış İstanbul, Bursa ve Edirne şehirlerinden sonra, Osmanlı eserlerinin en çok bulunduğu ülkelerden biri de Makedonya'dır. Camiler, medreseler, türbeler, tekkeler, hamamlar, kervansaraylar, kaleler vb. gibi birçok eser tarihteki önemini bugün bile korumaktadır.

Bu çalışma, 1900'lü yılından günümüze kadar Makedonya'da bulunan daru'l-kur'an, daru'l-huffaz ve daru'l-kurra müesseselerini tanıtmayı ve anlatmayı amaçlamıştır.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	ATULA RAMADAN		
	Student Number	128106011019		
	Department	Temel İslam Bilimleri/Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	DOÇ.DR.ALİ ÖGE		
Title of the Thesis/Dissertation	In The Last Century Educaiton The Quran And Teaching Its Reading In Macedonia			

ABSTRACT

Summary In Balkans Macedonia is (was) some of the most important countries in Europe for Ottoman Empire. From passing its administration of Ottoman and until reatreating always it has been important country. It has gained an appearance as Turk Islam.

After Istanbul Edirne and Bursa cities that were capitalized in Ottoman Macedonia have included many Ottoman's historical artifacts. Still Tosya Mosques madrasah dervishs caravanserais tombs baths and castles have maintained its importance in history.

This work has aimed telling and introducing institutions of daru'l-kuran, daru'l-huffaz and daru'l-kurra in Macedonia from 1900 to present.

ÖNSÖZ

İslam dini, en son gelen ve en mükemmel dindir. Öyle ki, her alanda her şeyi kapsayacak insan denen varlığın dünyada ve ahrette mutluluğa ermesine sebep olacak ortamları hazırlamıştır. İslam düşüncesinde insan, Allah'ın yarattığı en güzel ve en mükemmel varlıktır. O akıllı bir varlıktır. Zaman ve mekan farklılığı olmaksızın Allah'a tefekkür etmesi ve O'nu kalbinde hissetmesi, diliyle zikretmesi kelimenin tam manasıyla bir olanla birlikte olabilmesi için insana çeşitli imkanlar verilmiştir. Bunlardan biri de İslam'ın temel direği ve kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an-ı Kerim'de insanı Allah'a ulaştıracak ve O'na yakınlaştıracak temel düsturlar söz konusudur. Bunlardan biri de İslam dininin en önemli şartlardan olan namazdır.

Kur'an sözlükte “*Okumak*” anlamına gelen bir mastardır. Allah tarafından Hz. Peygamber'e Cebrail aracılığıyla yaklaşık yimi üç yıl yılda inidirmiş son ilahi kitaptır. Kıraat ise sözlükte “*Okumak*” anlamına gelen dini bir kavram olarak Kur'an-ı Kerim okumak, özellikle namazda Kur'an'dan bir miktar okumak demektir. Kıraat, namazın rükunlerinden biridir.

Dünya tarihinin hem siyasi hem medeni olarak en büyük devletlerden biri olan Osmanlı Devleti, fethettiği bütün topraklarda medeniyet abideleri bırakmıştır. Orta Avrupa'dan Balkanlar'a, Anadolu'dan Arabistan'a, oradan Kuzey Afrika'ya kadar bütün bir coğrafya Osmanlı'nın medeniyet şaheserleriyle doludur. Osmanlı'nın Makedonya topraklarını fethetmesiyle birlikte, ülkede İslam çehresini kazandıracak eserler inşa etmeye başlamışlardır. Öyle ki, Makedonya'nın bütün şehirlerinde camiler, medreseler, tekkeler vb. eserler inşa edilmiştir.

Bazı camilerin ve medreselerin yanında da daru'l-huffaz ve daru'l-kurra müesseseleri inşa edilmiştir. Bu müesseselerde temel ders olarak da Kur'an-ı Kerim öğretilmiştir.

Çalışmamız toplam üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Makedonya'nın geçmişten günümüze kadar kısa bir tarihini yazdık. İkinci bölümde de Makedonya'da Osmanlı döneminde inşa edilmiş dini ve eğitim müesseselerini inceledik. Ayrıca Osmanlı döneminde bulunan daru'l-kurra müesseselerinden bir de Makedonya'da Osmanlı döneminde aktif olmuş daru'l-kurralardan bahsettik. Üçüncü bölümde ise Makedonya'da son yüzyılda bulunan daru'l-kur'an ve daru'l-huffaz müesseselerinden bilgiler verilmiştir. Ardından sivil toplum kuruluşların ve dini cemaatlerin yapmış oldukları Kur'an-ı Kerim eğitiminden bahsedilip, Makedonya'da son yüzyılda bulunan kurra hafızlar ele alınmıştır.

Bu çalışmanın oluşmasında büyük katkısı olan, kıymetli fikir ve teklifleriyle çalışmamız boyunca destekleyen değerli hocam Doç. Dr. Ali Öge'ye sonsuz şükranlarımı arz ediyorum. Ayrıca çalışmayı araştırmak için Makedonya'nın bütün şehirlerine benimle beraber gelen abim Beytullah Ramadan'a, röportaj yaptığımız

Makedonya'nın değerli hafızları, hocaları ve araştırmacılarına ve maddi ve manevi destekle hep yanımda olan aileme de teşekkürü bir borç bilirim.

Atula RAMADAN
Konya 2017

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	3
ÖZET	5
ABSTRACT.....	6
İÇİNDEKİLER.....	7
KISALTMALAR.....	12
GİRİŞ.....	13
BİRİNCİ BÖLÜM	15
TARİHTE VE GÜNÜMÜZDE MAKEDONYA.....	15
1.1. MAKEDONYA’NIN COĞRAFİ KONUMU.....	15
1.2. MAKEDONYA’NIN KISACA TARİHİ	16
1.3. İSLAMİYETİN MAKEDONYA’YA GELİŞİ VE YAYILMASI	19
İKİNCİ BÖLÜM	20
MAKEDONYA’DA DİNİ VE EĞİTİM MÜESSESELERİ	20
2.1. MEDRESELER.....	20
2.2. KÜTÜPHANELER	26
2.3. CAMİLER.....	30
2.4. TEKKELER.....	33
2.5. OSMANLI’DA DARU’L-KURRA MÜESSESESİ.....	35
2.6. OSMANLI DÖNEMİNDE MAKEDONYA’DA BULUNAN DARU’L-KURRALAR.....	38
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	42
SON YÜZYILDA MAKEDONYA’DA KUR’AN-I KERİM VE KIRAAT ÖĞRETİMİ.....	42
3.1. MAKEDONYA’DA KUR’AN-I KERİM ÖĞRETİMİNİN TARİHİ	42
3.2. MAKEDONYA’DA DARU’L-KUR’AN MÜESSESELERİ	44
3.2.1. ÜSKÜP.....	44
3.2.1.1. ÜSKÜP MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR’AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	45
3.2.1.2. ÜSKÜP MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR’AN-I KERİM EĞİTİMİ	48
3.2.1.3. ÜSKÜP CAMİLERİNDE YAPILAN KUR’AN-I KERİM EĞİTİMİ	49
3.2.1.4. ÜSKÜP’TE BİREYSEL OLARAK YAPILAN KUR’AN-I KERİM EĞİTİMİ	53
3.2.2. KALKANDELEN (TETOVA).....	55
3.2.2.1. KALKANDELEN MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR’AN-I KERİM EĞİTİMİ	55

3.2.2.2. KALKANDELEN MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	56
3.2.2.3. KALKANDELEN CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	57
3.2.3. MANASTIR (BİTOLA).....	60
3.2.3.1. MANASTIR MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ	61
3.2.3.2. MANASTIR MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	62
3.2.3.3. MANASTIR CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	63
3.2.4. KUMANOVA	64
3.2.4.1. KUMANOVA MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	64
3.2.4.2. KUMANOVA MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ	64
3.2.4.3. KUMANOVA CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ	65
3.2.5. GOSTİVAR.....	68
3.2.5.1. GOSTİVAR MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN EĞİTİMİ.....	68
3.2.5.2. GOSTİVAR MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	68
3.2.5.3. GOSTİVAR CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	69
3.2.6. OHRİ	70
3.2.6.1. OHRİ MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	70
3.2.6.2. OHRİ MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ	70
3.2.6.3. OHRİ CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ	71
3.2.7. PRİLEPE.....	71
3.2.7.1. PRİLEPE MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ	71
3.2.7.2. PRİLEPE MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	72
3.2.7.3. PRİLEPE CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ	72
3.2.8. DEBRE.....	73
3.2.8.1. DEBRE MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ	73
3.2.8.2. DEBRE MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	73
3.2.8.3. DEBRE CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	74
3.2.9. KÖPRÜLÜ (VELES).....	74
3.2.9.1. KÖPRÜLÜ MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ	74
3.2.9.2. KÖPRÜLÜ MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	75
3.2.9.3. KÖPRÜLÜ CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	75
3.2.10. İŞTİP.....	75
3.2.10.1. İŞTİP MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ	76

3.2.10.2. İŞTİP MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	76
3.2.10.3. İŞTİP CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ	76
3.2.11. RADOVIŞTE (RADOVIŞ)	76
3.2.11.1. RADOVIŞ MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ	76
3.2.11.2. RADOVIŞ MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	77
3.2.11.3. RADOVIŞ CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	77
3.2.12. KIRÇOVA.....	77
3.2.12.1. KIRÇOVA MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ	78
3.2.12.2. KIRÇOVA MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	78
3.2.12.3. KIRÇOVA CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	78
3.2.13. KOÇANA.....	78
3.2.13.1. KOÇANA MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	79
3.2.13.2. KOÇANA MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ	79
3.2.13.3. KOÇANA CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ	79
3.2.14. USTRUMÇA/ÜSTÜRUMÇA (STRUMİÇA)	79
3.2.14.1. USTRUMÇA MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ	80
3.2.14.2. USTRUMÇA MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	80
3.2.14.3. USTRUMÇA CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ	80
3.2.15. RESNE	81
3.2.15.1. RESNE MEKTEPLERİNDE VE MEDRESELERDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	81
3.2.15.2. RESNE CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ.....	81
3.2.16. DİĞER ŞEHİRLERDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ	81
3.2.16.1. EĞRİ PALANKA (KRİVA PALANKA)	81
3.2.16.2. DOYRAN.....	82
3.2.16.3. TİKVEŞ.....	83
3.2.16.4. KIRATOVA.....	83
3.2.16.5. STRUGA	84
3.2.16.6. VİNİÇA	84
3.2.16.7. DELÇEVO.....	85
3.2.16.8. BEROVO.....	85
3.3. MEDDAH MEDRESESİ VE TALEBELERİ	85

3.4. İSA BEY MEDRESESİ (İMAM-HATİP LİSESİ)	87
3.4.1. İSA BEY MEDRESESİNDE KUR'AN-I KERİM OKUMA, KIRAAT VE TECVİD İLMİNİN DERS MÜFREDATI	88
3.5. ÜSKÜP İSLAMİ BİLİMLER FAKÜLTESİ (İLAHİYAT FAKÜLTESİ)	91
3.5.1. ÜSKÜP İSLAMİ BİLİMLER FAKÜLTESİNDE KUR'AN-I KERİM OKUMA, KIRAAT VE TECVİD İLMİNİN DERS MÜFREDATI	91
3.5.2. KÜTÜPHANESİ VE KIRAAT İLMİYLE İLGİLİ BULUNAN ESERLERİ	93
3.6. MAKEDONYA'DA DARU'L-HUFFAZ MÜESSESELERİ	95
3.6.1. ÜSKÜP	96
3.6.2. TETOVA (KALKANDELEN)	98
3.6.3. GOSTİVAR	100
3.6.4. KUMANOVA	101
3.6.5. DİĞER ŞEHİRLER	102
3.7. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARINDA VE DİNİ CEMAATLERDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ	103
3.8. MAKEDONYA'DAKİ KURRA HAFIZLAR	104
3.8.1. KURRA HAFIZ VİLDAN FAİK EFENDİ	104
3.8.2. KURRA HAFIZ ABDÜLEHAD EFENDİ	105
3.8.3. KURRA HAFIZ KIRÇOVALI ABDÜLHAMİD EFENDİ	105
3.8.4. KURRA HAFIZ MUHAMMED TEVFİK EFENDİ	105
3.8.5. KURRA HAFIZ SALİH EFENDİ	105
3.8.6. KURRA ARAP HOCA	106
3.8.7. KURRA HACI HAFIZ EMRULLAH MUSTAFA EFENDİ	106
3.8.8. KURRA HAFIZ SADULLAH SELAM EFENDİ	106
3.8.9. KURRA HAFIZ MUHARREM BEHLÜL EFENDİ	106
3.8.10. KURRA HAFIZ ABDÜRRAHİM SÜLEYMAN	106
3.8.11. KURRA HAFIZ ŞAFİ OSMANİ	107
3.8.12. KURRA HAFIZ AZİZ HALİLİ	107
3.8.13. KURRA HAFIZ MUHAMMED HEBİBİ	107
3.8.14. KURRA HAFIZ LOKMAN ARİFİ	107
3.8.15. KURRA HAFIZ DENİZ ABDUŞİ	107
3.8.16. HAFİZ İBRAHİM EFENDİ	107
3.8.17. HAFİZ MEHMET ŞERİF EFENDİ	108

3.8.18. HAFIZ RAHÇELİ AHMET EFENDİ	108
3.8.19. HAFIZ KAMİL EFENDİ	108
3.8.20. MÜFTÜ HAFIZ AZİZ EFENDİ	108
3.8.21. HAFIZ KASIM EFENDİ	108
3.8.22. HAFIZ MURAT EFENDİ	108
3.9. KUR'AN-I KERİM TİLAVETİ VE MUSİKİ	109
3.10. MAKEDONYA'DA KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ	110
SONUÇ.....	111
EKLER.....	113
KAYNAKLAR.....	156

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
AÜ	: Atatürk Üniversitesi
Bkz	: Bakınız
Bsk	: Baskı
c	: Cilt
Çev	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
GAMER	: Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
Hız	: Hazreti
M.Ö.	: Milattan Önce
M. S.	: Milattan Sonra
No	: Numara
s	: Sayfa
S	: Sayı
Sav	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb	: Ve benzeri
vs	: Ve saire
Yay	: Yayınevi, Yayınları

GİRİŞ

Balkan Yarımadasının önemli ülkelerinden biri olan Makedonya, tarihte ve günümüzde bulunduğu konum itibariyle her zaman güçlü topluluklar ve kavimler tarafından sahip olmak istenmiştir. Osmanlı Devleti'nin idaresine girdiği günden Osmanlı'nın bu toraklardan çekilişine kadar, her zaman önemini koruyan Makedonya, kelimenin tam anlamıyla bir Türk-İslam beldesi görünümünü kazanmıştır.

Makedonya toprakları 14. yüzyılında Osmanlı Devleti'nin kontrolü altına girmiş ve o yüzyıllardan itibaren bütün şehirlerinde medrese, mektep, cami, tekke vb. gibi eserler inşa ederek halkın gönlünü kazanmıştır. Makedonya toprakları 1912 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin idaresinde kalmıştır.

Bu çalışma konusunda daha önce Balkanlarda ve Makedonya'da ele alınmamıştır. Konuyla ilgili kaynakların sınırlı olması sebebiyle Makedonya'daki Kur'an-ı Kerim eğitimi ve öğretimi araştırmasını yaparken Makedonya'nın tüm şehirlerine gidilerek orada bulunan müftülükler, hocalar ve hafızlarla röportajlar yapılmıştır. Yapmış olduğumuz röportajlarda eski hocaların Kur'an-ı Kerim eğitimiyle ilgili yapmış oldukları bilgileri elde ettik.

Osmanlı'nın Makedonya topraklarından çekilmesiyle birlikte bölgede Kur'an-ı Kerim eğitimi zayıflamış ve sadece belli başlı şehirlerde Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmıştır. Yugoslavya hükümeti tarafından mektepler ve medreseler kapatılmış ve Müslüman halk din eğitimi konusunda çok zayıf kalmıştır. Yugoslavya hükümeti Kur'an-ı Kerim eğitimini yasaklamış ve Kur'an eğitimi veren hocaları ağır hapis cezalarına çarptırılmışlardır.

Üsküp, Kalkandelen, Kumanova ve Gostivar Kur'an-ı Kerim eğitiminin yapıldığı en yoğun şehirler arasında yer almaktadır. Tezimizi yazarken sadece bu şehirleri değil Makedonya'nın bütün şehirlerini ele aldık. Kur'an-ı Kerim eğitiminin zayıf olduğu şehirlerin aynı zamanda Hristiyanların yoğun olarak yaşadığı bölgeler olduğunu tespit ettik.

Hristiyanların yoğun olarak yaşadığı İştıp, Koçana, Radoviş, Viniçe, Ustrumca, Köprülü, Prilepe, Berovo, Delçevo, Pehçevo, Manastır, Kıratova, Palanka vd. şehirlerde Kur'an-ı Kerim eğitiminin zayıf olduğunu tespit ettik. Hatta bazı şehirlerde Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmamaktadır.

Konumuzu inceleme esnasında kullandığımız kaynaklar, sahasında güvenilen araştırmacıların eserleridir. Arnavutluk, Kosova, Makedonya, Bosna Hersek ve Karadağ'daki hafızların biyografisini kaleme alan Feti Mehdiu'nun kitabından ve Meddah Medresesi ve talebeleriyle ilgili yazılan kitap ve makalelerden yararlandık. Makedonya'daki kurra hafızlarla ilgili çoğu bilgiyi Feti Mehdiu'nun kitabından istifade ettik. Ayrıca Üsküp'teki Meddah Medresesi ve talebelerinin Kur'an-ı Kerim eğitimiyle ilgili bilgileri Süleyman Baki'nin yazmış olduğu makalelerinden ve

Taxheddin Bislimi'nin Meddah Medresesi ve Üsküplü Ataullah Kurtiş Hocaefendi ile yazmış olduğu kitabından çokça yararlandık.

Osmanlının Makedonya'daki son dönem medreselerinden Eljesa Asani'nin Makedonya'daki Medreselerle ilgili yazmış olduğu Yüksek Lisans tezinden kaynak olarak kullandık. Ayrıca Makedonya'daki eski hafızlarla ilgili bilgileri Priştine ve Saraybosna İlahiyat Fakültesi'nden mezun olan hocaların lisans bitirme tezlerinden oldukça istifade ettik.

Kalkandelen, Gostivar, Kumanova ve Kırçova'daki Kur'an eğitimle ve daru'l-huffaz mektepleriyle ilgili yazılan kitaplardan oldukça istifade ettik. Makedonya'da bulunan daru'l-kurra müesseselerin varlığından bahseden Evliya Çelebi'nin yazmış olduğu Seyahatname eseridir. Evliya Çelebi'nin zikretmiş olduğu daru'l-kurra müesseselerin birkaçının ismini de Ekrem Hakkı Ayverdi "Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları" adlı makalesinde vermektedir. Makedonya'daki daru'l-kurra müesseseleriyle ilgili Evliya Çelebi ve Ekrem Hakkı Ayverdi'nin vermiş oldukları bilgiler dışında başka kaynak bulamadık. Ancak Osmanlı Dönemi'nden sonra Üsküp ve Ohri şehirlerinde daru'l-kurra müesseselerinin 1930 yıllarına kadar aktif olduğunu yapmış olduğumuz röportajlarla öğrenmiş olduk.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHTE VE GÜNÜMÜZDE MAKEDONYA

1.1. MAKEDONYA'NIN COĞRAFİ KONUMU

Makedonya Cumhuriyeti, Güney Avrupa'da bulunan 40°, 50° ile 42°, 20° kuzey enlemleri ve 20°, 27° ile 23°, 05° doğu boylamları arasında yer alan bir ülkedir.

Makedonya'nın yüzölçümü 25.713 km² olup nüfusu 2.150.147 milyondur. Makedonya'da yaşayan etnik unsurların 1.297.981'i (% 64.18) Makedon, 509.083'ü (% 25.17) Arnavut, 77.959'u (% 3.85) Türk, 53.879'u (% 2.66) Romen, 35.939'u (% 1.78) Sırp, 17.018'i (% 0.84) Boşnak, 9.695'i (% 0.48) Ulah ve 20.933'ü (% 1.04) diğer milletlerdendir.¹

Makedonya'da yaşayan halkın bağlı oldukları dinler şu şekildedir: Ortodoks 1.310.184, Müslüman 674.015, Katolik 7.008, Protestan 520 ve diğerleri ise 30.820'dir.² Ancak Makedonya'daki Müslümanlar bu sayının doğru olduğunu kabul etmemektedir.

TDP (Türk Demokratik Partisi) yaptığı bir istatistik araştırmaya göre Makedonya'daki Türklerin sayısının 120.000 ile 150.000, Arnavutların ise 850.000 olduğu civarındadır. Diğer milletlerden ise 50.000 Boşnak, 70.000 Pomak ve 40 ile 50.000 arası Romen yaşadığını söylemektedir.³

Makedonya'da çoğunluk itibariyle iki din mevcuttur. Hristiyan Ortodoks Kilisesine mensup olan Makedonlar ve Müslüman olan Arnavutlar, Türkler, Pomaklar, Boşnaklar ve Romenlerdir. Makedonya Cumhuriyeti oran açısından Türkiye, Kosova, Arnavutluk ve Bosna-Hersek'ten sonra Avrupa'daki en büyük Müslüman nüfusunu barındırır.⁴ Resmi dil Makedonca olup, bölgesel dil olarak da Arnavutça, Türkçe, Sırpça ve Ulahça konuşulmaktadır.⁵ (Ek-1)

¹ Zavod Za Statistka "Statistki Gadisnik Na Republika Makedonija 2002", Skopje, 2004, s. 19.

² Zavod Za Statistka, a. g. e. , s. 75-76.

³ Necipi, Lutfi, "XV- XVI. Yüzyıllarda Makedonya'da Kültür ve Medeniyet", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 14.

⁴ Nuredini, Mensur, "Makedonya'daki Belli Başlı Ziyaret Yerleri", Kalkandelen, 2003, s. 20.

⁵ Söz konusu bölgesel diller, Makedonca'nın yanında belediye dahilinde % 20'den fazla konuşura sahip olunan bölgelerde resmi dil kullanımındadır.

1.2. MAKEDONYA'NIN KISACA TARİHİ

Balkan Yarımadası'nda ilk çağdan beri günümüze kadar Makedonya isminde bir ülke olarak her zaman var olmuştur. Ancak Makedonya bütün tarihi boyunca, çeşitli imparatorluklar tarafından hakim olunmak istenmiş ve hala bugünlerde de buranın siyasi sorunları devam etmektedir. Avrupa ile Asya kıtaları arasında stratejik bir köprü konumuna sahip olan Makedonya, Yunanlara göre bir Helen bölgesinin adıdır. Aslı Eski Yunanca olup Makedonya kelimesi karışık, türlü, muhtelif parçalardan oluşan, yamalı bohça, sebze ya da meyve salatası manalarına gelmektedir.⁶

Tarih içinde Pelazg ismiyle isimlendirilen bir milletin insanları bu bölgede yerleşmiş ve muhtelif kabilelere ayrılmışlardır.⁷ Arkeolojik bulgular Makedonya'nın ilk yerli halkının Arnavutların dedeleri olan Pelazglar olduğunu öne sürmektedir. Ancak günümüzde kendilerini Makedon diye adlandırılan bir ırk var olmakla beraber asılları Grek (Yunan) değildir. Günümüzde "Ben Makedonum" diyen bu insanların ülkesi olan gerçek Makedonya, çoğunluğunu Makedon halkın teşkil ettiği ve tarih içinde sınırları değişik şekillerde çizilen bir ülkedir.⁸ Makedon diye bir ırk olmadığı gerçektir. Makedon, Boşnak, Bulgar, Sırp, Hrvat, Sloven gibi ırklar Slav kabilesinden gelmektedir.

M. Ö. 7. yüzyılda Perdika kralı Makedonya topraklarında bir devlet kurdu ve bu devletin başlıca sakinleri Hint-Avrupa kabilesi Şitler, İlirler ve daha sonra da Yunanlardır. M. Ö. 337-323 yıllarında 2. Filip ve oğlu Makedonyalı Büyük İskender, Makedonya'yı ve Yunanistan'ı işgal ettiler. Daha sonra bu devlet Hindistan'a kadar yayıldı. M. Ö. 168 yılında Makedonya, Peydana muharebesinde Roma İmparatorluğu ile yaptığı savaşta başarısız olup savaşı kaybetti. Makedonya kralı Filip, büyük bir Balkan devleti kurmak ve Yunanistan'ı bir şekilde bu devlete katmak istiyordu. M. Ö. 338 yılında Atina ve Teb şehir devletlerinin koalisyon ordusu Beoitya ve Heroneza'da Makedonya ordusu karşısında darmadağın edilmiş ve Makedonya toprakları tamamen kral Filip'in hakimeyeti altına girmiştir. Filip daha sonra Anadolu'ya Pers İmparatorluğu üzerinde sefer hazırlıkları içerisindeyken öldürülmüş ve yerine Makedonya'nın en parlak ve en geniş topraklarına sahip olacak dönemini yaşatacak olan oğlu Büyük İskender geçmiştir. İskender, babasının başlatmış olduğu fetihleri devam ettirmiş ve Makedonya sınırlarını Hindistan'a kadar uzatmıştır.⁹

Eski Makedonya Krallığında halkın çoğunluğu Yunanca, Trakça ve İlirce (Arnavutça) konuşurdu. M. Ö. 2. yüzyılda Makedonya, Roma eyaleti haline gelmiş ve bu topraklarda Latince de konuşulmuştur. 4. asırda Roma İmparatorluğu Doğu ve Batı olmak üzere iki kısma ayrılınca, Makedonya Doğu kısmına yani Bizans topraklarına katıldı.

7. yüzyılda Slav kabileleri Makedonya topraklarına göç etmeye başladılar. 9. yüzyılda Makedonya Bulgarlar tarafından yönetilmiştir. Bu dönemden sonra yeniden Bizans idaresine geçti ancak bu zamanda Bizans Devleti kraliyet sorunları ve

⁶ Saraç, Tahsin, "Büyük Fransızca- Türkçe Sözlük", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1976, s. 793.

⁷ Tunali, Hilmi, "Makedonya", Madi, Hali, İstikbal, 2 Bsk, Kahire, 1898, s. 9.

⁸ Harp Akademileri Komutanlığı, "Makedonya", İstanbul, 1992, s. 6.

⁹ İbrahim, Nexhat, "İslami Ne Trojet İllira- Şhqiptare Gjate Shekujve", Shkup, 1998, s. 73.

Osmanlıların baskılarıyla yüz yüze gelmişti. Bu arada Sırp kralı Stefan Duşan Makedonya'yı işgal ettiğinden dolayı Makedonya yaşadığı savaşıdan olumsuz şekilde etkilenmiş ve istikrarsızlık içine düşüp sağlıklı idari ve kültürel bir gelişme gösterememiştir.¹⁰

Geniş olarak Balkanlarda bilhassa Makedonya'da Türkler iki devrede etkili olmuşlardır. Birinci derecede Orta Asya'dan hareketle Karadeniz'in kuzeyinden geçip Tuna boyuna ve Balkanlar'a gelen Avar, Kuman, Uz, Peçenek gibi Türk kabileleri, ikinci derecede ise Osmanlılardır.

M. S. 500-600 yıllarda Avar Türkleri Balkanlar'daki yerli kabilelerin bir kısmını malup ederek bazı bölgelere yerleşmişlerdir. Avar Türkleri etrafında muhtelif kavimler toplanmıştır. Makedonya topraklarına yerleşen Drugoviç, Velegezit, Sagudet, Voynut ve Brizit Slav kabileleri Avarların yardımı ve kılavuzluğuyla bölgeyi istila etmişlerdir.¹¹

9. yüzyılın yarısından itibaren Türk soyundan olan Peçenek, Uz ve Kumanlar Bulgaristan'ı istila etmeye başlamışlardır. Özellikle Kumanlar Bulgaristan'da Bizans'a karşı beliren hareketleri destekleyerek Asen Hanedanı idaresindeki Bulgar Krallığı'nın kurulmasında başrolü oynamışlardır. Asen'in ardından yerine geçen Kolovan zamanında Bulgar Krallığı'nın sınırları güneyde Filibe'yi, Makedonya'nın büyük bir kısmını ve batıda ise Niş ve Sofya'yı içine kapsayacak şekilde genişlemiştir. 1035'li yıllarda Tuna Nehri'nin buz tutmasından dolayı yaralanan Peçenekler Balkanlar'a geçtiler. Bizanslılar Peçeneklerle iyi anlaşım onları Tuna'nın kuzeyinden gelecek saldırılara engel olma şartıyla Silistre bölgesine yerleştirdiler. Bizanslılarla araları iyi olan Peçeneklerden bir kısmı Hristiyanlığı kabul etmiş ve halk arasında eriyip kaybolmuş olsa bile bir kısmı Balkanlar'ı terk etmiştir.

Kumanlar da 9. asrın başlarından itibaren Tuna'yı geçerek Balkanlar'a gelmiş, Bizans ile iyi ilişkiler kurmuş ve Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Makedonya ile Bulgaristan'ın dağlık kesimlerinde kalmış olan pek çok Türk boyları, Osmanlıların Balkanlar'a fetihler düzenledikleri sırada kendilerini göstermiş ve orduya iştirak etmişlerdir.

1065, 1123 ve 1243 yıllarında Balkanlar'a daha bir çok göç dalgaları yaşanmıştır. Kumanlar Makedonya'ya, Peçenekler ise Adriyatik'e indiler. Bizanslılar, Balkanlar'a gelen Türk boylarının bir kısmını Ohri ovasına yerleştirdiler.¹²

1362-1389 yılları arasında Sultan Murat'ın önderliğinde Osmanlının bu topraklarda nüfuzu başlamıştır. En şiddetli ve kanlı savaşılardan biri 26 Eylül 1371'de meydana gelen Meriç Muharebesi olmuştur. Bu savaş Osmanlı Devleti'nin zaferi ile sonuçlanıp Osmanlılara Makedonya'nın hatta diğer Balkan ülkelerinin fethini kolaylaştıracak kapılarını aralamıştır. Bununla birlikte Makedonya'nın şehirleri

¹⁰ Mesud, Khavende, "Mevsu'a Tarihiyye Cografiiyye", Beyrut, 2003, s. 194.

¹¹ Stojanovski, Aleksandar, "Gradovite Na Makedonija Od Krajot Na XIV Do XVI Vek" Skopje, 1981, s. 7.

¹² Stojanovski, Aleksandar, a. g. e. , s. 15.

Osmanlı idaresi altına teker teker girmeye başlamıştır. Rumeli'ye geçmeden önce Sultan Murat, Vardar Nehri'nin sol tarafına yerleşmiş ve 1380'de İştîp şehrini Timurtaş Paşa'nın komutanlığında sürdürülen bir savaş sonucunda ele geçirmiştir.¹³ İştîp'in düşmesiyle birlikte savaşlar devam ederek 1385 yılında Manastır ve Prilepe, 1390'da Kıratova¹⁴ ve 1392'de Üsküp Osmanlı hakimiyetine girmiştir.¹⁵ Makedonya topraklarının tümünün Rovini Savaşı'ndan sonra Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir.¹⁶

Bu dönemden sonra Balkan harbine kadar Makedonya toprakları, Osmanlı Devleti idaresi altında kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü yıllarda ülke İslam medeniyetiyle tanışmış ve birçok medrese, kütüphane, cami ve İslami yaşam tarzının gereklerine uygun sosyal ve kültürel yapıtlar inşa etmiştir.

Bulgar, Sırp, Yunan ve Karadağ'ın bir araya gelmesi sağlanmış ve 8 Ekim 1912-1913 yılları arasında yapılan Birinci Balkan Muharebesi sonrasında Makedonya Osmanlı Devleti idaresinden çıkıp, Osmanlı düşmanı olan bu devletlerin işgaline maruz kalmıştır.

9 Haziran ve 29 Eylül 1913 tarihlerinde meydana gelen İkinci Balkan Muharebesi henüz sonuçlanmadan 12 Ağustos 1913 yılında imzalanan Bükreş Antlaşması'na göre Makedonya toprakları, doğuda Bulgaristan, kuzeyde Sırbistan ve güneyde Yunanistan olmak üzere üç devlete paylaşılacaktı. Bu antlaşmanın sonucunda Yunanistan, Makedonya'nın genel yüzölçümü %51.7 (34177 km²) olan Ege Makedonya'yı, Sırbistan %38.2 (2571 km²) olan Vardar Makedonya'yı, Bulgaristan ise, %10.11 (6798 km²) olan Prini Makedonya'yı işgal etmiştir.¹⁷

Birinci Dünya Muharebesi esnasında Makedonya'nın Vardar bölümü, yani bugünkü bağımsız Makedonya Devleti'nin üzerinde tekrar kurulduğu bu topraklar, 1919 yılında kurulan Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nın idaresi altına girmiştir.¹⁸

İkinci Dünya Muharebesi sonrasında, Makedonya'nın bir kısmı Bulgarlar tarafından işgal edilmiş ve daha sonra Yugoslavya'nın altı cumhuriyetinden biri olmuştur. 1945'den 1991'e kadar Makedonya, komünist Yugoslavya bünyesinde kalmıştır. Eylül 1991 yılında ise halk oylaması ile kendi bağımsızlığını ilan ederek bağımsız bir devlet olmuştur.¹⁹

¹³ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlı Tarihi", TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 175.

¹⁴ Stojanovski, Aleksandar, *a. g. e.*, s. 14-17.

¹⁵ Duşanka Bojaniç, Luka, "Kako Turcite Go Prezele Skopje", *Zbornik Na Muzey Na Grad Skopje*, Skopje, 1965-1966, c. 2-3, s. 150.

¹⁶ Stojanovski, Aleksandar, "XVII Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hakimiyeti Devrinde İdari Taksimatı", Çev. İsmail Eren, *Tarih Enstütü Dergisi*, İstanbul, 1974, s. 214.

¹⁷ Mesud, Khavende, *a. g. e.*, s. 195.

¹⁸ Hacısalihoğlu, Mehmet, "Makedonya", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara, 2003, c. 27, s. 441.

¹⁹ Hacısalihoğlu, Mehmet, *a. g. m.*, s. 442.

1.3. İSLAMİYETİN MAKEDONYA'YA GELİŞİ VE YAYILMASI

İslamiyetin ortaya çıkışından sonra İslam hızla yayılmaya başlamış ve Balkanlar'a kadar gelmiştir. Balkanlar'ın ve özellikle Makedonya bölgesinin İslamiyetle tanışması Arap Müslümanların 9. asrın ilk yarısında Girit ve Sicilya'yı fethetmeleriyle başlamıştır. Bu bölgelerin fethedilmesiyle birlikte, kendilerine Avrupa'nın iç bölgelerine ulaşım imkanını hazırlayan Adriyatik denizi girişine kadar gitmelerine sebep olmuştur. Araplar Güney İtalya'da varlıklarını devam etmesini başarmış ve Adriyatik Denizi'nin batı sahilinde bir Arap emirliği kurmuşlardır.

Balkanlar'da İslamiyetin ilk tohumları Arap Müslümanların bu bölgelere girmesiyle birlikte atılmıştır. Ancak Arap Müslümanlar bu bölgeye İslam'ı yaymış olsalar bile Osmanlılar kadar başarılı olamamışlardır.²⁰ Arap Müslümanların bölgeye fetihler düzenlemeden önce de bazı Arap tüccarların, Ahmet Yesevi'nin Alperen Türk dervişleri ve Kuman Türkleri vasıtasıyla geldiği rivayet edilse de, asıl İslamiyet ve İslam kültürü bu topraklara 14. asrın sonlarına doğru Osmanlılarla gelmiştir. Bu anlatılanlar tarihi belgelerle ispat edilmiştir ki 1371 yılında Meriç Savaşı ve özellikle 1389 yılında meydana gelen Kosova Meydan Muharebesi'nden sonra fetihler yoğunlaşmış ve Manastır, Ohri ve Üsküp başta olmak üzere diğer Makedonya'nın şehirleri de fethedilmiş ve bu sebeple de İslam Medeniyeti bu topraklarda kök salmıştır. Üsküp 1392 yılında fethedilerek, vilayet merkezi olmuş ve o dönemden itibaren askeri, ticari, siyasi ve kültür merkezi olarak 15-16. asrın Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da ve özellikle Makedonya'daki en önemli kale şehri haline gelmiştir.²¹

Makedonya'nın asıl İslamiyetle tanışması, Osmanlıların buralara fetihler düzenleyerek gerçekleşmiş, baskı ve dayatma olmaksızın halk kitleleri halinde İslam dinini kabul ederek, bu diyarlarda hakim din olarak yerini almıştır.²²

Sultan Murat döneminde Çimen Savaşı'nda bozguna uğartılan Sırp prenslerinin ardından Makedonya toprakları Türkler'e ve İslam'a kapılarını açmıştır. 1380'de Vardar'ın sol sahilindeki İştip, 1382'de Manastır ve Prilep, 1385 yılında da Ohri ve en nihayetinde Yıldırım Beyazıt döneminde 1392'de Üsküp fethedilerek Makedonya'nın tamamı Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir.²³

Osmanlılar fetih ve iskan politikalarının bir gereği olarak, Balkanlar'a ve Makedonya'ya Anadolu'dan getirilen Müslüman Türk ailelerini yerleştirmiştir.²⁴

Makedonya'da Osmanlı hakimiyeti, Balkan Savaşları sonuna kadar sürmüştür. Balkan Savaşları sonrasında Makedonya'da Müslüman nüfusu basamak basamak gerilemeye başlamıştır.

²⁰ Duşanka Bojaniç, Luka, a. g. m. , s. 152.

²¹ Durmuş, Ahmet, "Makedonya'da Dini Hayat" , *Avrupa Diyanet Aylık Dergisi*, Eylül, 2009, S. 125, s. 6.

²² Durmuş, Ahmet, a. g. m. , s. 6.

²³ Karamahmut, Rifat, "Makedonya Müslüman Azınlıkları Dini Kurumları Ve Çağdaş Sorunları" , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 26.

²⁴ Karamahmut, Rifat, a. g. e. , s. 27.

İKİNCİ BÖLÜM

MAKEDONYA'DA DİNİ VE EĞİTİM MÜESSESELERİ

2.1. MEDRESELER

İslam eğitim ve öğretimini doğal olarak Hz. Peygamber'e ilk vahyin gelmesi ile başlatmak gerekir. Hz. Peygamber'in vahyi duyurmada yaşadığı süreç, o dönemde yapılan çalışmalar, inşa edilen eğitim kurumları ile ilgili değerlendirilebilir. Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra ilk yaptığı işlerden biri eğitim müessesesi açmak idi. Suffa adı verilen bu medrese, İslam tarihinde Müslümanların ilk üniversitesi ya da ilk medresesi diye geçmektedir. Hz. Peygamber ahabını Suffa medresesinde eğiterek Allah'ın kelamı olan Kur'an-ı Kerim'i tebliğ etmek için diğer beldelere göndermiştir. İslam dünyasının karakteristik eğitim kurumu medreselerdir. Medrese kelimesi Arapça'dan Türkçe'ye geçmiş olup içinde ilim öğrenilen yer anlamına gelmektedir.

Medrese kelime olarak talebin içerisinde ders gördüğü ve okuduğu yer manasına gelmektedir. Osmanlılar döneminde ilköğretim kurumunu ifade eden sibyan mektebinin üstünde, orta ve yüksek eğitim veren kurumlara verilem isimdir.²⁵ Osmanlılar, eğitime çok önem vermiş ve bu alanda ilim öğrenecek olan öğrencileri sonuna kadar desteklemiştir.

Arapça'da "de-re-se" kökünden gelen medrese kelimesi, ders gösterilen yer anlamına gelir.²⁶ İslam dininin doğuşuyla beraber cami ve mescitlerin yanında dini bilgilerin öğretildiği merkezi mekanlar olarak inşa edilen medrese, İslam aleminde olduğu kadar dünya medeniyetinde de sistemli ve metotlu eğitim veren ilk müessese olmuştur.²⁷ Öyle ki, Hz. Peygamber'e gelen ilk emir "Oku" ayetini düstur edinerek Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde ilk yaptığı işlerden biri burada bir mektep açmak idi. Bu müessese İslam tarihinde ilk medrese ünvanını almış "Suffa Mektebi" idi. Hatta İslamiyetin ilk üniversitesi bile diyebiliriz. Hz. Peygamber "Allah ilim tahsili için yola çıkan kimseye cennete giden yolu kolaylaştırır" gibi hadislerle ümmetine eğitime ve öğretime önem vermelerini teşvik etmiştir.²⁸

15. ve 16. yüzyıllarında Makedonya'ya ait olan İslam eğitimi hakkındaki belgeler, nerdeyse yok olmuştur. Yugoslavya döneminde tanınmış en önemli araştırmacılarından Glişa Elezoviç ve Hasan Kaleşi, bu dönemden kalma vakfiyeleri tespit ettikleri dışında o dönemin eğitimini anlatan herhangi bir tarihi kaynaklara sahip değiliz. Glişa Elezoviç ve Hasan Kaleşi'nin bulmuş oldukları vakfiyelerin çoğu Arapça dilinde olup Osmanlıca dilinde olan vakfiyeler de vardı. Bu vakfiyeler ana kaynak eseri olup bu iki araştırmacı tarafından Sırpça ve Hırvatça dillerine tercüme

²⁵ Bozkurt, Nebi, "Medrese" , *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar, Ankara, 2003, c. 28, s. 323.

²⁶ Bozkurt, Nebi, a. g. m. , s. 323

²⁷ Parmaksızoğlu, İskender, "Medrese" , *Türk Ansiklopedisi*, c. 23, Ankara, 1976, s. 370.

²⁸ *Riyazü's-Salihin*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Çev: M. Emin Özafşar; Bünyamin Erul, c. 3, Ankara, 2013, s. 12.

edilmiştir. Çünkü bu yaptıkları çalışmalarıyla müderrislerin ve talebelerin maaşı, eğitim metodu, eğitim-öğretim müesseselerinin ve medreselerdeki eğitim sisteminin bilinmesine imkan sağlamıştır.²⁹

İslam dini temelleri üzerine kurulan Osmanlı Devleti, fethettiği topraklarda İslamiyetin yayılmasını amaçlamıştır. Devlet ve toplumun günlük hayatındaki kuralları İslam hukukundan esinlenmiştir. Bu sebepten dolaydır ki, Allah'ın emirlerinin ve hükümlerinin uygulanmasında ve bunların topluma açıklamasında alimlere ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı Devleti'nde yetişen alimlerin İslam medeniyetinin eğitim ve kültür alanlarında ilerlemesinde büyük rol oynamışlardır. Müftü, imam ve kadı gibi görevler bu medreselerden mezun olanlara veriliyordu. Osmanlı ulemaya değer vermiş ve devletin en üst makamlarında onlara görev yapma imkanı sağlamıştır.

Makedonya'daki medreseler, bu yerdeki yeni okullar olarak tanınırdı. Osmanlılar bu topraklara gelmeden önce eğitim çok az sayıda gelişmişti. Ancak Osmanlıların Makedonya'ya gelmesiyle birlikte özellikle Üsküp, Kalkandelen (Tetova), Manastır, Prilepe, İştip vb. gibi şehirlerde yöre halkının eğitim için okullar açılmıştır.

Makedonya topraklarında bulunan şehirlerde kaç tane medrese olduğu tam olarak bilinmemektedir. Bu konuda bilgi alabileceğimiz tek kaynak Seyyah Evliya Çelebi'nin bildirdikleridir. Evliya Çelebi'nin anlattığı medreselerin sadece isimleri zikredilmiş ancak eğitim-öğretim metotlarıyla ve bu medreselerde bulunan kitaplarla ilgili yeterli bilgi verilmemiştir. Eğitim-öğretim metodu açısından ise çok gelişmiş medreselerin ve mekteplerin var olduğu anlaşılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda Evliya Çelebi'nin notlarına göre Makedonya'nın şehirlerinde bulunan mekteplerin isimleri verilmiştir.

²⁹ Ramadani, Naser, "Depertimi Osmani Ne Maqedoni Dhe Zhvillimit İ Arsimit İslam Gjate Shekullit XV-XVI", Shkup, 1988, s. 55.

No	Şehir	Mekteplerin sayısı	En ünlü medreseler
1	Üsküp	70	Koca Mustafa Paşa Mektebi
2	Kıratova	Birkaç mektep	Mektebin adı geçmemektedir
3	Köprülü	1	Mektebin adı geçmemektedir
4	Tikveş	1	Mektebin adı geçmemektedir
5	Ohri	7	Ohri Zade mektebi Ağa Mektebi
6	Prilepe	Birkaç mektep	Mekteplerin adı geçmemektedir.
7	Ustrumca	6	Mekteplerin adı geçmemektedir
8	Kavadar	1	Mektebin adı geçmemektedir
9	Erdošta	1	Mektebin adı geçmemektedir
10	İştıp	11	Sinan Bey Mektebi Cuma Mahallesi Mektebi Kara Kadı Mektebi
11	Resne	1	Mektebin adı geçmemektedir.

Tabloda mekteplerin sayısının 99'dan fazla olduğunu görmekteyiz ancak bu mekteplerin sayısı daha da çoktur. Çünkü Evliya Çelebi Makedonya'nın bütün şehirlerini gezmemiş ve zaman zaman bazı şehirlerde mektep olup olmadığını bizzat

kendisi söylemiştir. Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre en meşhur mektep, Üsküp'teki Koca Mustafa Paşa Mektebi'dir.³⁰

Osmanlı döneminde Makedonya'da bulunan medreseler şunlardır:

Üsküp şehrinde bulunan medreseler: Meddah Baba Medresesi, İsa Bey Medresesi, Yahya Paşa Medresesi, İshakiye Medresesi, Atiye Binti Yaşar Medresesi, Hacı İsmail Ağa Medresesi, Hacı Hasan İbn-i Ali Medresesi, Burmalı Medresesi, Sultan Murat Medresesi, Tütünsüz Medresesi, Emir İsmail Medresesi, Tophane Medresesi ve Kaçanikli Mehmet Bey Medresesi.³¹

Manastır şehrinde bulunan medreseler: Yeğen Ali Paşa Medresesi, Hacı Mahmut Bey Medresesi, Koca Kadı Medresesi, Sungur Çavuş Medresesi, Şehzade Hatun Medresesi, Dülbent Kadı Medresesi, Türkler Medresesi, Tefikiye Medresesi, Yeni Cami Medresesi, Şerif Bey Medresesi, Kadı Mahmut Efendi Medresesi, Feyziye Medresesi, Haydar Kadı Medresesi, İshakiye Medresesi ve Atik Cami Şerif Medresesi.³²

Ohri şehrinde bulunan medreseler: Sultan Süleyman Han Tekke Medresesi, Zeynelabidin Paşa Medresesi, Şerif Bey Medresesi, Eski Siyavuş Medresesi, Hamza Bey Medresesi ve Ali Paşa Medresesi.³³

Prilepe şehrinde bulunan medreseler: Mehmet Bey Medresesi, Cami-i Evsat Medresesi, Osman Bey Medresesi ve Bekir Ağa Medresesi.³⁴

Kalkandelen (Tetova) şehrinde bulunan medreseler: Yukarı Çarşı Medresesi, Saat Medresesi, Oruç Paşa Medresesi ve Köprü Medresesi.³⁵

İştip şehrinde bulunan medreseler: Mehmet Emin Ağa Medresesi, Hüdavendigâr (Muradiye) Medresesi, Hamidiye Medresesi ve Çınarlı Medresesi.³⁶

Kumanova şehrinde bulunan medreseler: Eski Medrese ve Yeni Medrese.³⁷

Köprülü (Veles) şehrinde bulunan medreseler: Havlular Medresesi, Köprübaşı Medresesi, Ali Bey Medresesi ve Hacı Mehmet Medresesi.³⁸

Radoviş şehrinde bulunan medreseler: Cami-i Kebir Medresesi ve Cami-i Cedid Medresesi.³⁹

³⁰ Necipi, Lutfi, *a. g. e.*, s. 25.

³¹ Asani, Eljesa, *"Makedonya'daki Medreseler Ve İsa Bey Medresesi"*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2010, s. 50-59; Ayverdi, Ekrem Hakkı, *"Avrupa'da Osmanlı Mimarisi-Yugoslavya"*, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1981, c. 3, s. 290.

³² Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 33-38.

³³ Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 40-42.

³⁴ Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 43-44.

³⁵ Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 26-27.

³⁶ Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 25.

³⁷ Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 29.

³⁸ Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 30-31.

³⁹ Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 44-45.

Tikveş şehrinde bulunan medreseler: Tahir Ağa Medresesi, Orta Medresesi, Preşte Medresesi ve Marine Medresesi.⁴⁰

Ustrumca (Üstürumca) şehrinde bulunan medreseler: Abdülhalim Bey Medresesi (Çalı Medresesi), Hacı Abdullah Efendi Medresesi ve Mehmet Efendi Medresesi.⁴¹

Gostivar şehrinde bulunan medreseler: Cami-i Cedid Medresesi ve Saat Medresesi.⁴²

Debre şehrinde bulunan medreseler: Hacı Abdi Ağa Medresesi, Tekke Medresesi, Yeni Cami-i Şerif Medresesi ve Debre Medresesi.⁴³

Kočana şehrinde bulunan medreseler: Hasan Bey Medresesi.⁴⁴

Kırçova şehrinde bulunan medreseler: Hacı Ali Ağa Medresesi.⁴⁵

Kıratova şehrinde bulunan medreseler: Mustafa Bey Medresesi.⁴⁶

Kriva Palanka (Eğri Palanka) şehrinde bulunan medreseler: Bayram Paşa Medresesi.⁴⁷

Doyran şehrinde bulunan medreseler: Doyran Medresesi ve Mehmet Fahreddin Efendi Medresesi.⁴⁸

Makedonya'nın Resne şehri de bir Osmanlı şehri idi. Resne'de sadece bir medrese tespit ettik.⁴⁹ Ancak medresenin ismiyle ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

Struga şehrinde de bir medrese bulunduğunu Evliya Çelebi'den öğreniyoruz.⁵⁰

Aşağıdaki tabloda Evliya Çelebi'ye göre Makedonya'da bulunan Osmanlı medreseleri:

⁴⁰ Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 46.

⁴¹ Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 47.

⁴² Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 23-24.

⁴³ Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 21.

⁴⁴ Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 28.

⁴⁵ Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 28.

⁴⁶ Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 38.

⁴⁷ Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 42.

⁴⁸ Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 22.s

⁴⁹ Çelebi, Evliya, "*Seyahatname*", Orhaniye Matbaası, İstanbul 1928, c. 8, s. 744.

⁵⁰ Çelebi, Evliya, *a. g. e.*, s. 738.

Şehir	Medrese sayısı	En ünlü medreseler
Üsküp	Altı medrese ve dokuz daru'l-kurra	Sultan Murat Medresesi, İshakiye Medresesi, İsa Bey Medresesi, Yahya Paşa Medresesi, Mustafa Paşa Medresesi ve Karlızade Medresesi
Manastır	Dokuz medrese	Dülbend Kadı Medresesi
Ohri	İki medrese, bir daru'l-kurra ve bir daru'l-hadis	Eski Siyavuş Paşa Medresesi ve Süleyman Han Medresesi
İştıp	Bir medrese ve üç daru'l-kurra	Muradiye Medresesi
Kumanova	1	Medresenin adı geçmemektedir
Kıratova	1	Medresenin adı geçmemektedir
Köprülü	1	Medresenin adı geçmemektedir
Resne	1	Medresenin adı geçmemektedir
Erdošta	1	Medresenin adı geçmemektedir
Prilepe	1	Medresenin adı geçmemektedir
Kavadar	1	Medresenin adı geçmemektedir
Ustrumca	Birkaç medrese	Medreselerin adları geçmemektedir
Struga	1	Medresenin adı geçmemektedir

Tüm bu zikretmiş olduğumuz bazı medreselerin müderrisleri ve talebeleri sayısı ile ilgili bilgiler üçüncü bölümde verilecektir.

Makedonya’da ve diğer Balkan ülkeleri medreselerinde uygulanan ders müfredatı Anadolu’daki medreselerden farklı olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Müfredatın aynısının uygulandığını Üsküp İshakiye Medresesi’nde müderrislik görevi yapmış olan Taşköprizade’nin Eş-Şekaiku’n-Nu’maniyye adlı eserinin sonunda yer verdiği otobiyografisinden öğreniyoruz.⁵¹

2.2. KÜTÜPHANELER

Kütüphane kültürü Osmanlıda önemli bir yere sahiptir. Osmanlı tarihine baktığımızda yapmış olduğu camilerde, medreselerde ve tekkelerin yanında kütüphanelerin bulunduğunu görürüz. Kendilerine özel kütüphaneleri de has saraylarında toplamışlardır. İslam tarihinin her asrında eğitim ve öğretimin bölünmez bir paçası olarak değerlendirilen kütüphanelerin yanında bina veya bölümler de tanzim edilmiştir.

Osmanlı Devleti içerisinde önemli vakıf kurumlarından olan kütüphaneler, Anadolu topraklarında kültür, bilim, eğitim ve sanat yaşamı içerisinde bulunan sosyal kurumlardır.

Osmanlı Devleti içerisinde ve dolayısıyla Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan kütüphaneler, Anadolu coğrafyasında kültür, eğitim, bilim ve sanat yaşamı içerisinde bulunan sosyal kurumlardır.

Makedonya’da bulunan kütüphanelerin en etkili temel kaynaklar, vakıfnamelerdir.⁵² Osmanlı döneminde Makedonya’da bulunan kütüphaneler şunlardır:

İsa Bey Kütüphanesi: Kurucusu İsa Bey olarak bilinen bu kütüphane, İshak Bey’in oğlu İsa bey tarafından ve onun ismini taşıyan İsa Bey Medresesi ile aynı dönemde 1469 yılında yapılmıştır. Bu kütüphane oldukça büyük olup 332 ciltlik ve 215 eser kapsamaktadır. İsa Bey Kütüphanesi kitap açısından Makedonya’da en büyük ve en zengin kütüphanelerden olmuştur. Bu kütüphanenin önemi, on altı ilim dalını kapsayan kitapların bulunmasıdır.

Tefsir kitaplarından- 67 cilt ve 27 kitap.

Kıraat kitaplarından- 8 cilt ve 7 kitap.

Hadis kitaplarından- 47 cilt ve 27 kitap.

Vaaz ve Hitabet kitaplarından- 17 cilt ve 12 kitap.

⁵¹ Taşköprülüzade, İsamuddin Ebi’l-Hayr Ahmed b. Mustafa, “Eş-Şekaiku’n-Nu’maniyye fi Ulemai’d-Devleti’l-Usmaniyye”, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1985, s. 557.

⁵² Xhilo, Hasan, “İsa Beg i Njegovata Biblioteka”, *Mlada Mesečina*, Yıl. 5, No. 34, Skopje, 1992, s. 4.

Fıkıh Usulü kitaplarından- 37 cilt ve 18 kitap.

Fıkıh kitaplarından- 53 cilt ve 35 kitap.

Fetva kitaplarından- 26 cilt ve 20 kitap.

Kelam kitaplarından- 6 cilt ve 17 kitap.

Mantık kitaplarından- 3 cilt ve 3 kitap.

Hikmet kitaplarından- 3 cilt ve 3 kitap.

El- Meani ve'l-Beyan kitaplarından 18 cilt ve 17 kitap.

Nahiv kitaplarından- 10 cilt ve 9 kitap.

Sarf kitaplarından- 2 cilt ve 2 kitap.

Dil kitaplarından- 10 cilt ve 8 kitap.

Tıp kitaplarından- 15 cilt ve 10 kitap.⁵³

İsa Bey kütüphanesinin çok zengin bir kütüphane olduğu gerçektir. Kıraat ilmi ile ilgili ciltlerin ve kitapların bulunmasından, bu medresede kıraat okutulduğunu öğrenmekteyiz. Evliya Çelebi, Üsküp şehrini anlatırken bu şehirde dokuz adet daru'l-kurra bulunduğunu kaydeder. Ancak günümüzde bu kitaplar mevcut değildir. Kuvvetle muhtemeldir ki bu kitaplar, Pikolomin'in 1689 yılında Üsküp şehrini yaktığında zayi olmuştur.

İshak Bey Kütüphanesi: Kütüphanenin kurucusu olan İshak Bey, Makedonya topraklarının hayırseverlerindedir. Kütüphane 1445 yılında İshakiye Medresesi ile aynı yılda yapılmıştır. Bu kütüphanede birinci derece kaynak olarak kullanılan kitaplar bulunmaktadır. Birçoğu Arapça dilinde olup Kur'an-ı Kerim tefsiri, hadis, fıkıh ve Arap dili hakkındadır.⁵⁴

Bu kütüphanede 23'ün üzerinde kitap vardır. İshak Bey'in vakıfnamesine göre kitapların ve bölümlerin tasnifi şöyledir:

Tefsir ilmi kitaplarından:

Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer el-Harizmi ez-Zemahşeri'nin '*el-Keşşaf*'ı.

Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Begavi'nin '*Tefsir*'i.

Mevlana Sa'da'nın '*Haşiye el-Keşşaf*'ı

Hadis ilmi kitaplarından:

⁵³ Elezoviç, Glişa, "*Turski Spomenici U Skoplju*", Rodolyub Yay, Beograd, 1940, s. 123.

⁵⁴ Elezoviç, Glişa, *a. g. e.*, s. 412.

Ebü'l-Fezail Radiyyüddin Hasen b. Muhammed es-Sağan'nin "*Meşariku'l-Envari'n-Nebeviyye*"'si

Ekmelüddin Baberti'nin "*Şerhu Meşariki'l-Envar*"'ı

Mecduddin Ebu Sa'dat el-Mübarek'in "*Fetava Camiu'l-Usul*"'ü

Seyyid Şerif Cürcani'nin "*Şerhu'l-Miftah*"'ı

Fıkıh ilmi kitaplarından:

Ebü'l-Hasan Burhanüddin Ali b. Ebi Bekr el-Merginani'nin "*el-Hidaye*"'si

Ebu Bekr b. Hidayetillah el-Kurani el-Hüseyni Musannif'in "*Mecma'l-Bahreyn*"'i

Burhaneddin Muhammed b. Sadr eş-Şeria el-Evvel'in "*Sadru's-Şeria*"'sı ve "*Telvih*"'i

Kelam ilmi kitaplarından:

Hafızuddin Ebu'l-Berakat en-Nesefi'nin "*Umde fi'l-Kelam*"'ı

Seyyid Şerif Cürcani'nin "*Mevakıf Şerhi*"

Dil ve gramer kitaplarından:

Seyyid Şerif Cürcani'nin "*Tevdih el-Ekasid fi'l-Luga*"'sı

Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Cevheri'nin "*Tacü'l-luga*"'sı

Cemaluddin Hakiba'nın "*Min Kafıye'd-Dünya*"'sı

Fahrüddin Muhammed bin İlyas el-Maymurgi'nin "*Cevahir min Şuruh el-Manzuma*"'sı.

Bedreddin Mahmut b. İsrail b. Kadi Samauna'nın "*Tahsil-i Letaif el-İşarat*"'ı⁵⁵

Manastır'daki İshak Bey Kütüphanesi: Kütüphane'nin kurucusu İshak Çelebi'dir. İshak Çelebi kendi ismini taşıyan İshak Bey Medresesi'nin yanında bu kütüphaneyi inşa etmiştir. Kütüphane, medrese ile aynı dönemde 1508 yılında yapılmıştır. Kütüphane'deki kitaplar medresenin müderrislerine ait grup halinde vakfedilmiştir. İlk grup Manastır'da 1508 yılında doğrulanmış, ikinci grup ise kütüphanenin vakıfnamesinden anlaşılmıştır. Aynı zamanda bu kitapları İshak Çelebi vakıfnamesi de doğrulamaktadır. Bu kütüphanede 20 kitap vakfedilmiş ve tasnifleri şöyledir:

Hadis ilmi kitaplarından:

⁵⁵ Kaleshi, Hasan, "*Najstariji Vakufski Dokumenti U Jugoslaviji Na Arapskom Jeziku*", Priştina, 1972, s. 105-106.

Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail Buhari'nin '*el-Cami es-Sahih*'i

Tefsir ilmi kitaplarından:

Nasruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer elBeyzavi'nin dört ciltlik Tefsir'i.

Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrahim es-Semerandi'nin dört ciltlik Tefsir'i.

Farsça Tefsir

Fıkıh ilmi kitaplarından:

Burhaneddin Muhammed b. Sadr eş-Şeria el-Evvel'in '*Vikayetu'r-Rivaye*'si.

Muzafferuddin Ahmed b. Ali b. Sa'leb el-Bağdadi'nin '*Mecmuau'l Bahreyn*'i.

Fahrudin el-Hasan b. Mensur Kadihan'ın iki ciltlik '*Fetava Kadı el-Haniye*'si.

Ebü'l Hasan Burhaneddin Ali b. Ebi Bekr el-Marginani el-Hanefi'nin iki ciltlik '*Şerhu'l-Hidaye*'si.

Bedreddin Mahmut b. İsmail b. Kadı'nın '*Camiatu'l-Fusuleyn*'i.

Necmuddin ez-Zahidi'nin '*el-Kunye*'si.

Muhammed b. Ebu Bekr el-Henefi'nin '*Mecmuau'l-Fetava*'sı

Burhaneddin Mahmut b. Ahmed'in '*Fetava el-Veciz*'i.

Tahir b. Ahmed b. Abdürreşit el-Buhari'nin iki ciltlik '*Hulasatu'l-Fetava*'sı ve '*el-Havi*'si.

Dil kitaplarından:

Muhammed b. es-Seyyit b. Ali'nin '*Lugatu'r-Rumuz*'u.

Piri Mehmet b. Yusuf el-Ankaravi'nin '*Terceme fi'l-Luga*'sı.

İshak Çelebi'nin Selanik (Solun) şehrinde üçüncü vakıfnamesinde 34 kitap bulunmaktadır. Tasnif edilen kitaplar şöyledir:

Tefsir ilmi kitaplarından:

Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer el-Harizmi ez- Zemahşeri'nin '*el-Keşşaf*'ı

Fıkıh ilmi kitaplarından:

Ebü'l-Hasen Burhanüddin Ali b. Ebi Bekr el-Merginani'nin '*el-Hidaye*'si.

Burhaneddin Muhammed b. Sadr eş-Şeria el-Evvel'in '*Sadru's-Şeria*'sı.

Yakup Paşa'nın '*Haşiye*'si.

Saduddin Mes'ud Ömer b. Burhaniddin Abdillallah et-Taftazani'nin '*et-Telvih İla Keşfi Hakaiki't-Tenkih*'i

Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed el-Berakat'ın '*Şerh el-Menar*'ı.

Muhammed b. Abdürreşit eş-Şegavandi'nin '*Metn Feraiz*'i

Şemsuddin Muhammed b. Hamza el-Fenari'nin '*Şerh Fenari*'si.

Ali b. Muhammed el-Cürcani'nin '*Şerh Seyit li'i-Feraiz*'i

Seyyid Şerif Cürcani'nin '*es-Seyyid eş-Şerif*'i.

Kelam ilmi kitaplarından:

Aududdin Abdurrahman'ın '*Şerh el-Mevakıf*'ı.

Şemseddin Ahmed b. Musa İzniki'nin '*Şerh-i Akaid*'i.

Hasan Çelebi'nin '*Şerh el-Mevakıf*'ı.

Nasruddin Ebu Cafer Muhammet et-Tusi'nin '*Şerh-i Tecrid*'i.

Dil kitaplarından:

Ubeydullah b. Mes'ud el-Mahbubi'nin '*et-Tevdih*'i.

Saduddin Mes'ud Ömer b. Burhaniddin Abdillallah et-Taftazani'nin '*el-Mutavvel fi'l-Meani ve'l-Beyan*'ı

Hüseyin Çelebi'nin '*Haşiye*' ve '*el-Mutevvel*'i.

Cemaluddin Ebu Amr en-Nahavi'nin '*Kifaye*' ve '*Şifaye*'si.

İbrahim b. Abdulvehhab ez-Zengani'nin '*Şerh-i İzzi*'si.

Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer eHarizmi ez-Zemahşeri'nin '*el-Mufassal fi Sinaati'l İ'rab*'ı.⁵⁶

2.3. CAMİLER

İslam dininin dini müesseselerinden biri de hiç şüphesiz ki camilerdir. Cami kelimesi Arapça'dan türeyen bir kelime olup "toplayan, toplama, bir araya getiren" gibi anlamlara gelir.⁵⁷ Kur'an-ı Kerim'de insanların ibadet ettiği ve ibadethane

⁵⁶ Kaleshi, Hasan, a. g. m. , s.205-208.

⁵⁷ Önkal, Ahmet; Bozkurt, Nebi, "Cami", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, İstanbul, 1993, c. 7, s. 46.

isminde cami teriminde herhangi bir ayet geçmez ancak Tevbe süresinde “secde yapılan yer” anlamına gelen mescit kavramı geçmektedir.⁵⁸

Osmanlı Devleti fethettiği Rumeli topraklarında ciddi yatırımlar yapmış ve buradaki halkın gönüllerini kazanmıştır. Osmanlı, Makedonya topraklarında bulunan şehirlerin birçoğunu 14. yüzyılda fethetmiştir. Fethettiği bu şehirlerde yüzlerce camiler ve mescitler inşa etmiştir. Camilerin birçoğunda Kur'an-ı Kerim ve tecvid dersleri yapıyordu. Biz burada sadece camilerin isimleri zikredip, Kur'an-ı Kerim eğitiminin yapıldığı camileri üçüncü bölümde zikredeceğiz.

Osmanlı döneminde Makedonya'da bulunan camiler şunlardır:

Üsküp şehrinde bulunan camiler: Alaca (İshakiye) Camii,⁵⁹ İsa Bey Camii,⁶⁰ Sultan Murat Camii,⁶¹ Mustafa Paşa Camii,⁶² Yahya Paşa Camii,⁶³ Burmalı (Karlızade) Camii,⁶⁴ Murat Paşa Camii,⁶⁵ Köse Kadı Camii,⁶⁶ Hüdaverdi Camii,⁶⁷ Faik Paşa Camii,⁶⁸ Paşa Yiğit Bey Camii,⁶⁹ Kebir Mehmet Çelebi Camii,⁷⁰ Hatuncuklar Camii,⁷¹ Dükkancık Camii,⁷² Kazancılar Camii,⁷³ Arasta Camii,⁷⁴ Yelen Kapan Camii,⁷⁵ Kaçanikli Mehmet Paşa Camii,⁷⁶ Hüseyin Şah Camii,⁷⁷ Hacı Balaban Camii, Tütünsüz Camii, Bakkal Hacı Mustafa Camii, Balkapanı Camii, Ceylan

⁵⁸ 9/18.

⁵⁹ Elezoviç, Glişa, “Turski Spomenici U Skoplju” , *Glasnik Skopskog Naučnog Društva*, Skopje, 1925, c. 1, s. 141; Ayverdi, Ekrem Hakkı, “Yugoslavya'da Türk Abideleri Ve Vakıfları” , *Vakıflar Dergisi*, TTK Basımevi, Ankara, 1956, c. 3, s. 156

⁶⁰ Ayverdi, Ekrem Hakkı, a. g. m. , s. 155; Ayverdi, Ekrem Hakkı, “Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri” , Baha Matbaası, İstanbul, 1966, c. 2, s. 874.

⁶¹ Ayverdi, Ekrem Hakkı, a. g. e. , s. 574.

⁶² Ayverdi, Ekrem Hakkı, “Yugoslavya'da Türk Abideleri Ve Vakıfları” , *Vakıflar Dergisi*, TTK Basımevi, Ankara, 1956, c. 3, s. 262; Eyice, Semavi, “Üsküp'te Türk Devri Eserleri” , *Türk Kültürü Dergisi*, c. 9, Ankara, 1963, s. 22.

⁶³ Ayverdi, Ekrem Hakkı, a. g. m. , s. 271; Balabanov, Kosta, “Spomenici Na Kulturuata Na Makedonija” , Mislja Yay, Skopje, 1929, c. 5, s. 253.

⁶⁴ Elezoviç, Glişa, “Turski Spomenici U Skoplju” , *Glasnik Skopskog Naučnog Društva*, Skopje, 1929, c. 5, s. 253; Evliya, Çelebi, “Seyahatname” , Dersaadet İkdâm Matbaası, İstanbul, 1995, c. 5, s. 297.

⁶⁵ Ayverdi, Ekrem Hakkı, a. g. m. , s. 261.

⁶⁶ Stamenov Sveto ve Arkadaşları, “Progled Vrz Starata Skopska Carsija” , Denar Yay, Skopje, 1997, s. 63.

⁶⁷ Stamenov Sveto ve Arkadaşları, a. g. e. , s. 74.

⁶⁸ Ayverdi, Ekrem Hakkı, a. g. m. , s. 246.

⁶⁹ Elezoviç, Glişa, “Turski Spomenici U Skoplju” , *Glasnik Skopskog Naučnog Društva*, Skopje, 1925, c. 1, s. 139.

⁷⁰ Elezoviç, Glişa, a. g. m. , s. 139.

⁷¹ Elezoviç, Glişa, a. g. m. , s. 262-263.

⁷² Ayverdi, Ekrem Hakkı, a. g. m. , s. 261.

⁷³ Bogoviç Lidija, Kumbaraci, “Okolu Praşanyeto Za Detiranyeto İ Kriterion Na Kazancılar Camija Vo Skopje” , *Na Institut Na Nacionalna İstoriya*, Skopje, 1971, c. 1, s. 103.

⁷⁴ Elezoviç, Glişa, a. g. m. , s. 141; Stamenov ve Arkadaşları, a. g. e. , s. 68.

⁷⁵ Ayverdi, Ekrem Hakkı, a. g. m. , s. 290; Bogoviç Lidija, Kumbaraci, “Prilog Kon Datiranyeto İ İmeto Na Yelen Kapan Camija Vo Skopje” , *Likovna Umetnost*, Skopje, 1973, c. 1, s. 40.

⁷⁶ Ayverdi, Ekrem Hakkı, a. g. m. , s. 259.; Tomovski, Krum, “Pregled Na Poznaçaynite Turbinya Vo Makedonija” , *Üsküp Teknik Fakültesi Yıllığı*, Skopje, 1957, c. 3, s. 110.

⁷⁷ Ayverdi, Ekrem Hakkı, a. g. m. , s. 308.

Çavuş Camii, Dilaver Camii, Dülgerzade Camii, Eşref Hacı Hüseyin Camii, Gazi Kara Mustafa Camii, Hacı Kasım Camii, Hacı Lala Camii, Hamidiye Camii, İbn-i Bali Camii, İbrahim Çavuş Camii, Kocacık Mahallesi Camii, Mahmut Çavuş Camii ve Sinan Paşa Camii.⁷⁸

Manastır şehrinde bulunan camiler: Hacı Mahmut Bey Camii, Hamza Bey Camii, Sungur Çavuş Bey Camii, Koca Kadı Camii, İshak Çelebi Camii, Haydar Kadı Camii, Hasan Baba Camii, Hatuniye Camii, İsa Fakih Camii ve Paftali Camii.

Manastır şehrinde yetmiş kadar caminin olduğu zikredilmektedir. Araştırmacı Krum Tomovski, Manastır'da bulunan cami sayısının 25 tane olduğunu söylemektedir. Ancak birinci ve ikinci dünya savaşında camilerin çoğunun yıkıldığını belirtmektedir.⁷⁹

Ekrem Hakkı Ayverdi, Evliya Çelebi'ye dayanarak camilerin ve mescitlerin sayısının 70 adet olduğunu söylemektedir.⁸⁰

Ohri şehrinde bulunan camiler: Ali Paşa Camii, Ayasofya (Fethiye) Camii, Emin Mahmut Camii, İmaret (Fatih) Camii, Haydar Paşa Camii, Kara Bey Camii, Göl Camii, Hacı Hamza Camii, Hacı Kasım Camii, Keşanlı Camii, Mehmet Çelebi Camii, Hacı Turgut Camii, Kuloğlu Mehmet Camii ve Zenelabidin Camii.⁸¹

Kalkandelen (Tetova) şehrinde bulunan camiler: Paşa Camii, Saat Camii, Çarşı Camii, Hamam Camii, Selsu Bey Camii, Muaremce Camii, Eski Camii, Küçük Camii, Tophane Camii, Gamgam Camii, Yukarı Çarşı Camii ve Harabati Baba Tekkesi Camii.⁸²

Struga şehrinde bulunan camiler: Mustafa Kebir Çelebi Camii ve Hasan Baba Dergahı Camii.

Gostivar şehrinde bulunan camiler: Saat Camii, Mahalle Camii ve Kadir Camii.

İştıp şehrinde bulunan camiler: Hüsameddin Paşa Camii, Kadın Ana Camii Fethiye Camii ve Sultan Murat Camii.

Kırçova şehrinde bulunan camiler: Sultan Beyazıt Camii, Beyaz Kule Camii, Halveti Hayati Tekke Camii, Çulla Baba Tekke Camii ve Şeyh Selim Tekke Camii.

Diğer şehirlerde ise Resne'de Hacı Murat Camii ve Hacı Ramazan Camii, Koçana'da Dudu Hanım Camii, Ustrumca'da Orta Camii ve Hünkar Camii, Radoviş'te Bülbül Camii ve Yeni Camii, Kumanova'da Tatar Sinan Camii, Prilepe'de Çarşı Camii, Berova'da Mehmet Fatih Camii, Köprülü'de Fazlı Paşa Camii, Delçevo'da Sultan Fatih Mehmet Camii, Debre'de Derviş Mustafa Camii, Tikveş'te Orta Camii ve Kanturzade Mustafa Paşa Camii bulunmaktadır.

⁷⁸ Ayverdi, Ekrem Hakkı, a. g. m. , s. 247.

⁷⁹ Tomovski, Krum, "Zbornik Na Tekničiot Fakultet" , Skopje, 1956, s. 31.

⁸⁰ Ayverdi, Ekrem Hakkı, a. g. m. , s. 292.

⁸¹ Salih, Eyüp, "Tarihte Ohri Ve Önemli Şahsiyetler" , Ohri, 2012, s. 8.

⁸² Aruçi, Muhammed, "Kalkandelen" , DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, İstanbul, 2001, c. 24, s. 263

2.4. TEKKELER

Türklerde tarikat ve tarikat kurulcuğu denilince ilk akla gelen kişi hiç şüphesiz ki Ahmet Yesevi'dir. Ahmet Yesevi, yetiştirdiği ve eğittiği müritlerini Anadolu'ya göndermiş ve bu müritler Anadolu coğrafyasının manevi mimarları olmuştur. Kısacası diyebiliriz ki, Anadolu'nun İslamlaşması Malazgirt Zaferi (1071) ile değil, Ahmet Yesevi'nin müritlerinin Anadolu'nun kasabalarına ve köylerine giderek burada Allah'ın dinini tebliğ ederek gerçekleştirilmiştir.

Osmanlılar Balkanlar'a gelmeden önce seyyah dervişler bu bölgelere gelip hem İslam'ı anlatmış hem de adaletsizlik pençesi altında yaşayan topluluklara alışkın olmadıkları alternatif bir tolerans anlayışı sunmuşlardır.⁸³

Makedonya topraklarında yaşayan halkın çoğunluğu İslamiyeti Ahmet Yesevi'nin müritlerinin, Balkanlar'a gelmesiyle birlikte öğrenmeye başlamıştır. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nden önce Arap tüccarlar Balkanlar'a gelmiş olsalar bile Ahmet Yesevi'nin müritleri kadar halkın gönüllerini tam manasıyla fethedememiştir. Makedonya topraklarının tamamı, Osmanlı döneminde İslamiyetle tanışmıştır.

Makedonya'da İslami eğitim ve kültürün nüvelerini tekkeler, zaviyeler, camiler ve medreseler oluşturmuştur. Makedonya'nın hemen hemen her şehrinde tekke bulunmaktaydı. Her tarikatın kendine has tekkeleri vardı.

“Balkanlar'da Tasavvuf” adlı kitabında Prof. Dr. Metin İzeti, Makedonya'daki tekkelerden ve hangi tekkenin hangi tarikata bağlı olduğunu ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.

Mevlevilik tarikatının 18. ve 19. yüzyıllarında Üsküp, Veles (Köprülü), Kriva Palanka (Eğri Palanka), Manastır ve İştip şehirlerinde birer Mevlevi zaviyesi faaliyet göstermiştir. Ancak Mevlevi tarikatının zaviyeleri müritlerinin ve şeyhlerinin eksikliğinden dolayı kapatılmış ve Mevlevilik'in en aktif olan merkez şehri Üsküp'te faaliyetlerine devam etmeye başlamıştır.⁸⁴

Üsküp Bitpazarı'nda 1955 yılında yıkılmış bir Mevlevi tekkesi olduğu bildirilmektedir.⁸⁵

Nakşibendi tarikatının Makedonya'da yayılması Molla İlahi Efendi'nin talebesi olan Lütfullah Üskübi'nin Üsküp'e geri dönmesiyle birlikte başlamıştır. Bu zat, Üsküp Vodno dağında tekkesini kurmuş ve irşad faaliyetlerine başlamıştır.⁸⁶

Makedonya'da Nakşibendi tekkeleri Üsküp, İştip, Koçani, Veles (Köprülü) ve Tetova (Kalkandelen) şehirlerinde hizmet etmiştir.

Halveti tarikatı Makedonya'da 16. yüzyılda Şeyh Salih Baba'nın Üsküp Vardar Nehri'nde kurmuş olduğu tekkeyle birlikte yayılmaya başlamıştır. Daha sonra

⁸³ İzeti, Metin, “Balkanlar'da Tasavvuf” , İnsan Yay, İstanbul, 2013, s. 47.

⁸⁴ İzeti, Metin, *a. g. e.* , s. 158.

⁸⁵ İzeti, Metin, *a. g. e.* , s. 159.

⁸⁶ İzeti, Metin, *a. g. e.* , s. 183.

Koçani, Kumanova, İştîp, Veles, Ustrumca, Gostivar, Struga, Orhi ve Kırçova şehirlerinde aktif olmaya başlamıştır.⁸⁷

Makedonya'da kadiri tekkeleri de Üsküp, Kumanova, Ohri ve Debre şehirlerinde aktif olmuşlardır.⁸⁸

Rifai tarikatının tekkeleri de Üsküp, Manastır, Valandova, Koçana, İştîp ve Veles şehirlerinde faaliyet göstermiştir.⁸⁹

Balkanlar'da Bektaşî tarikatının en yaygın olduğu ülke Arnavutluk ve Makedonya'dır. Hatta Arnavutluk ve Makedonya'da hüküm süren birçok paşanın Bektaşî tarikatına mensup idi.⁹⁰

Makedonya'daki Bektaşî tekkeleri başta Kalkandelen ve Üsküp olmak üzere Manastır, İştîp, Veles, Debre, Kırçova, Makedonski Brod ve Prilepe'nin köylerinde faaliyet göstermiştir.⁹¹

Melami tarikatı da, Makedonya'nın Üsküp, Veles, İştîp ve Ustrumca şehirlerinde faaliyet göstermiş, Doyran'ın dedeli ve Manastır'ın vranıyevci köyünde birer Melami tekkesi faaliyet göstermiştir.⁹²

Makedonya'daki tekkelerde görev yapmış bazı şeyhler bunun yanında medreselerde de müderrislik görevinde bulunmuşlardır. Tekkelerde tasavvufî konuları anlatıp medreselerde ise Kur'an-ı Kerim ve tecvid, tefsir, hadis ve fıkıh gibi dersleri de anlatmışlardır. Tekkelerde görevde bulunan şeyhlere baktığımızda kiminin hafız olduğunu ve tekkelerde de Kur'an-ı Kerim ve tecvid dersleri verdiğini görmekteyiz.⁹³

Muhammed Nuru'l Arabî'nin talebelerinden Kurra Hafız Abdülehad Efendi ve Hacı Hafız Abdür-rauf Efendi hem vaaz hem de Kur'an-ı Kerim eğitimi vermişlerdir.⁹⁴

Melami tarikatına bağlı olan Üsküplü Filintalızade Hoca Mahmut Efendi,⁹⁵ Manastırlı Vehbi Efendi,⁹⁶ Doyranlı Elmas Efendi ve Doyranlı Cengari Mustafa Hoca Efendi gibi alimlerin de din alanında büyük hizmetleri olmuştur.⁹⁷

Melami tarikatına bağlı olan Prizrenli Abdürrahim Efendi de uzun zaman Üsküp'te Ataullah Kurtiş Hoca'nın kurmuş olduğu Meddah Medresesi'nde müderrislik yapmıştır.⁹⁸

⁸⁷ İzeti, Metin, *a. g. e.*, s. 218.

⁸⁸ İzeti, Metin, *a. g. e.*, s. 247.

⁸⁹ İzeti, Metin, *a. g. e.*, s. 258.

⁹⁰ İzeti, Metin, *a. g. e.*, s. 286.

⁹¹ İzeti, Metin, *a. g. e.*, s. 292.

⁹² İzeti, Metin, *a. g. e.*, s. 305.

⁹³ İzeti, Metin, *a. g. e.*, s. 320.

⁹⁴ Gölpinarlı, Abdülbaki, "*Melamilik Ve Melamiler*", Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 306.

⁹⁵ Gölpinarlı, Abdülbaki, *a. g. e.*, s. 312.

⁹⁶ Gölpinarlı, Abdülbaki, *a. g. e.*, s. 317.

⁹⁷ Gölpinarlı, Abdülbaki, *a. g. e.*, s. 323.

Örneğin Ohri ve Kırçova şehirlerinde bulunan Halveti-Hayati tekkelerinin şeyhlerinden bazıları aynı zamanda medresede de müderrislik görevinde bulunmuşlardır. Kırçova Halveti tekkesinin kurucusu Şeyh Adem, şeyhi Pir Mehmet Hayati'ye intisab etmeden önce müderris idi.⁹⁹

Ohri Halveti-Hayati tekkesinde postnişinlik yapan Şeyh Abdülkerim, Ohri'de bulunan daru'l-huffaz müessesesinde hem hafız talebeler yetiştirmiş hem de tecvid dersleri vermiştir.¹⁰⁰

2.5. OSMANLI'DA DARU'L-KURRA MÜESSESESİ

“Yer, mekan, ev” gibi anlamlara gelen “dar” ile “okuyan” anlamındaki “kari” kelimesinin çoğulu olan “kurra” kelimelerinden meydana gelen “daru'l-kurra”, Kur'an-ı Kerim'in öğretildiği, bir bölümün veya tamamının ezberletildiği ve kıraat vecihlerinin talim ettirdiği mektepler için kullanılmıştır.¹⁰¹

Kur'an-ı Kerim'in okunması ve ezberlenmesi ashabın değişik evlerinde yapılıyordu. Hz. Ebubekir'in evinde gizli gizli Kur'an-ı Kerim okunuyor ve ezberleniyordu. Yine aynı şekilde hicretten önce Mus'ab b. Umeyr de ensardan Es'ad b. Zürare'nin evinde Kur'an hizmetlerini yürüterek bu eve de “daru'l-kurra” denmiştir.¹⁰² Bu olay birinci Akabe Biati sonrasında gerçekleşmiştir.

Hz. Peygamber döneminde Kur'an eğitimin verildiği mekanlardan biri de camiler ve mektepler olmuştur. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra ilk yaptığı şey mescidin hemen yanında bir mektep açmak idi. Bu mektep, İslam tarihinde ilk mektep, ilk medrese hatta ilk üniversite diye geçen “Suffa Mektebi” idi. Suffa Mektebi'nde ilk Kur'an eğitimi görevini Hz. Peygamber bizzat yapmakla birlikte Üsade b. Samit'i de Suffe ashabına Kur'an öğretmekle görevlendirmiş, mescitlerde Kur'an derslerini teşvik etmiştir.¹⁰³

Kur'an-ı Kerim eğitim-öğretim ile ilgili dersler evlerde, mescit ve camilerde, küttab ve mekteplerde ve Kur'an okullarında yapılmıştır.¹⁰⁴ Kur'an eğitimine tahsis edilen kurumlara baktığımızda, karşımıza bu alanla ilgili üç müessese çıkmaktadır. Daru'l-Kur'an, Daru'l-Huffaz ve Daru'l-Kurra.

Bu üç müessesinin arasında fark olduğunu ve ayrıntılı olarak açıklanması gerektiğini düşünüyoruz.

⁹⁸ İzeti, Metin, *a. g. e.*, s. 320; Gölpınarlı, Abdülbaki, *a. g. e.*, s. 304.

⁹⁹ İzeti, Metin, *a. g. e.*, s. 320.

¹⁰⁰ İzeti, Metin, *a. g. e.*, s. 320.

¹⁰¹ Bozkurt, Nebi, “Darulkurra”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, İstanbul, 1993, c. 8, s. 543.

¹⁰² Alemdar, Yusuf, “Osmanlı'da Dar'ul-Kurra Müessesesi Ve Kıraat Öğretimi”, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003, s. 63.

¹⁰³ Bozkurt, Nebi, *a. g. m.*, s. 543.

¹⁰⁴ Bozkurt, Nebi, *a. g. m.*, s. 543.

Daru'l-Kur'an, başlangıç aşamasından (elif-ba) son merhaleye kadar uzanan bir kombinedir yani birbirini tamamlayan bir bütünlük içerisinde Kur'an-ı Kerim talim ve tedrisinin yapıldığı müessesedir.

Daru'l-Huffaz ise, yalnızca "hafız" yetiştiren, yani öğrencilere sırf Kur'an-ı Kerim'in baştan sonuna kadar ezberletildiği müessesedir.

Daru'l-Kurra kavramına gelince, hafız olan öğrencilere Kıraat ilminin ve Kur'an'ın diğer okuma versiyonlarıyla okutulduğu ve öğretildiği kurumlara verilen addır.¹⁰⁵

Osmanlı Devleti'nin Kur'an eğitimine ne kadar önem verdiğini "Seyahatname" adlı eserinde Evliya Çelebi bahsetmektedir. Evliya Çelebi, kendi yaşadığı dönemde sadece İstanbul'da elli beş adet daru'l-kurra müessesesi bulunduğunu rivayet etmektedir.¹⁰⁶

Evliya Çelebi, Osmanlı döneminde ilk daru'l-kurranın Orhan Gazi'nin padişah olduğu kendi döneminde İznik'te Süleyman Paşa Medresesi'nin yanında yapılan daru'l-kurra olduğunu zikretmektedir.¹⁰⁷

Osmanlı döneminde daru'l-kurraların müesseseleştirilmesi Yıldırım Beyazıt'ın İbnü'l Cezeri'yi Bursa'ya davet etmesiyle başlamıştır. Bursa Ulu Cami'sinin hemen yanında bir daru'l-kurra açılmış ve İbnü'l Cezeri tarafından kıraat ilmi öğretilmeye başlamıştır. Hatta Osmanlı'ya kıraat ilmi ve daru'l-kurra müesseseleri, İbnü'l Cezeri'nin Bursa'ya gelerek ve burada yetiştirdiği öğrencileri farklı diyarlara göndererek girmiş ve yayılmıştır. Hicri sekizinci asrın sonlarına doğru kıraat ilminin Anadolu coğrafyasında gelişmesinde ve yayılmasında İbnü'l Cezeri'nin büyük katkıları olmuştur.¹⁰⁸

Osmanlı'da eğitim sistemini Kuruluş ve Gelişme dönemi ve Yükselme dönemi diye ikiye ayırabiliriz.

Kuruluş ve Gelişme dönemlerinde "Yaygın Eğitim", "Örgün Eğitim" ve "Özel Eğitim" çatısı altında yapılıyordu. Yaygın Eğitim dersleri, cami ve mescitlerde, tekke ve zaviyelerde, kıraathanelerde vs. gibi yerlerde yapılıyordu. Örgün Eğitim dersleri ise, ilk düzey olarak (Küttab-Mekteb) küttablarda, mekteplerde, sibyan mekteplerinde, mahalle mekteplerinde, orta ve yüksek düzey olarak (Medrese) umumi medreseler ve ihtisas medreselerinde¹⁰⁹ yapılıyordu. Özel

¹⁰⁵ Alemdar, Yusuf, *a. g. e.*, s. 66-67.

¹⁰⁶ Alemdar, Yusuf, *a. g. e.*, s. 69.

¹⁰⁷ Alemdar, Yusuf, *a. g. e.*, s. 70.

¹⁰⁸ Öge, Ali, "Osmanlı Dönemi Kıraat Eğitimi-XVIII. Yy. Alimlerinden Yusuf Efendizade Örneği", 2. *Uluslararası Dini Araştırmalar Ve Küresel Barış Sempozyumu*, Saraybosna 2016, c. 2, s. 387.

¹⁰⁹ Klasik Osmanlı Medreseleri dışında bulunan medreselerdir. Bu medreseler, ihtisası gerektiren bir dalda ağırlıklı olarak eğitim ve öğretim yapılan medreselerdir. Bunlar: Daru'l-kurra, Daru'l-hadis ve Daru't-tıp (Daru'ş-Şifa) müesseseleridir.

Eğitim dersleri de, enderun mekteplerinde ve özel eğitimci tarafından saray, köşk, konak ve evlerde yapılmıyordu.¹¹⁰

Yükselme döneminde ilk seviye, orta seviye, lise seviye ve yüksek seviye olarak dört kısma ayrılıyordu. Daru'l-kur'an, daru'l-huffaz ve daru'l-kurra eğitimleri ilk seviye düzeyinde birinci ve ikinci kademelerde veriliyordu.¹¹¹

Yükselme dönemlerinde Osmanlı'nın Kur'an-ı Kerim ve kıraat ilmi alanında daha profesyonel bir şekilde yayıldığı görülmektedir. Daha ilk seviyeden itibaren Kur'an eğitiminin yanında hafızlık müesseselerinin kurulduğunu görülmektedir. Bu dönemden itibaren ilk Kur'an eğitimleri (elifba, tecvid vs.) daru'l-kur'an mekteplerinde, hafızlık eğitimi daru'l-huffaz müesseselerinde ve kurra hafız olmak için de daru'l-kurra müesseselerinde verilmiştir.

Camilerde ve mescitlerin yanında da daru'l-kurralar bulunmuştur. Nitekim Hz. Peygamber (Sav) kendi evini adeta "Kur'an Evi" haline getirmiştir. Bu örnek daha sonra "Kur'an Merkezi" olacak cami ve mescitlerde yapılmaya devam ederek diğer beldelerde bulunan cami ve mescitlerde de yayılmaya başladı.¹¹² Bu yüzden Osmanlı öncesi ve sonrası dönemlerde daru'l-kurraların en aktif olduğu mekanlar cami ve mescitler olmuştur.

İslam tarihinin her döneminde camilerde Kur'an eğitimi yapılmıştır. Osmanlı dönemindeki daru'l-kurralar genellikle cami ve mescitlerin içerisindeki bir kısımda ya da onlarla bitişik yerlerde veya yakınlarında kurulurlardı. Kıraat ilminin okutulduğu tüm bu mekanlara Osmanlı döneminde "daru'l-kurra" olarak isimlendirilmiştir.¹¹³

Osmanlılar kıraat ilmini camiler ve mescitler dışında diğer mekanlarda da vermişlerdir. Özellikle tekke ve zaviyeler bunun en büyük örneğini teşkil etmiştir. Tekkelerde Kur'an dersleri tekkenin müsait bir yerinde ya da tekkeye yakın bir yerde daru'l-kurraya dönüştürerek okutulmuştur. Bunlar Mısır'da Hanikah-ı Şeyho, İstanbul'da Şeyh Ataullah Tekkesi, İstanbul'da Bursa Tekkesi, Konya'da Melek Hatun Daru'l-Huffazı, Amasya'da ise Mahmut Çelebi ve Nuh Bey daru'l-kurralar bunun örnekleridir.¹¹⁴

Bu tip inşa edilen daru'l-kurralardan Şam'da yedi tane olduğundan zikredilir. Haydariye, Cezeriye, Rişaiye, Sencariye, Dilaniye, Sabaniye ve Vecihiye. Yine Şam'da "daru'l-kur'an" ismiyle anılan Şeyh İbn-ü Ömer Medresesi vardı. Anadolu topraklarında ise İstanbul'da Bosnalı Mehmet Paşa ve Müftüzade, Üsküdar Valide ve Esmahan daru'l-kurraları ile Kasımpaşa'da isimleri belirtilmeyen üç daru'l-kurra, Bursa'da Zevrekzade ve Hoca Yakup daru'l-kurraları, Trabzon'da Hatuniye ve Fatih daru'l-kurraları, Kütahya'da Cafer Paşa, Amasya'da Sultan Bayazid ve Lülebürgaz'da Sokullu Mehmet Paşa daru'l-kurraları, Konya'da Hasbey ve Hamdi

¹¹⁰ Alemdar, Yusuf, *a. g. e.*, s. 70-71.

¹¹¹ Alemdar, Yusuf, *a. g. e.*, s. 72.

¹¹² Alemdar, Yusuf, *a. g. e.*, s. 75.

¹¹³ Köşklü, Zerrin, "Vakfiyelere Göre 17. Ve 18. Yüzyıllarda Bir Eğitim Kurumu Olarak Osmanlı Darulkurraları", *AÜ, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2000, S. 14, s. 272.

¹¹⁴ Alemdar, Yusuf, *a. g. e.*, s. 78.

Hatun ile Ferhuniye daru'l-huffazları, Karaman'da ise Hacı Şemseddin daru'l-huffazı zikredilebilir.¹¹⁵

Osmanlı Devleti, tüm dini ilimlere değer vermiş ve kurmuş olduğu medreselerinde Kur'an-ı Kerim, tecvid ve kıraat ilmi gibi ilimlere son derece önem vermiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin kurmuş olduğu daru'l-kurrallar ve daru'l-huffazlar bunun en belirgin örneğidir. Daru'l-kurra ve daru'l-huffaz müesseselerine Anadolu topraklarında ciddi yatırımlar yapmış olduğu gibi, Balkanlar'da da ciddi yatırımlar yapmıştır. Ancak Balkanlar'daki daru'l-kurra müesseseleri Anadolu coğrafyası kadar yaygın değildi, sadece belli başlı şehirlerde daru'l-kurrallar mevcut idi.

2.6. OSMANLI DÖNEMİNDE MAKEDONYA'DA BULUNAN DARU'L-KURRALAR

Türkler İslam dinini kabul ettikten sonra İslam dinine çok büyük hizmetleri olmuştur. 14. yüzyıl ile birlikte Osmanlılar, Makedonya topraklarının kontrolünü ele geçirmeye başlamıştır. Fethettiği topraklarda camiler, medreseler, hanlar vb. gibi mimari eserler inşa ederek bu bölgedeki halkın gönlünü kazanmıştır.

Osmanlı'da kıraat ilminin Yıldırım Beyazıt döneminde Mısır'dan Bursa'ya getirdiği "Kıraatlerin Babası" dediğimiz İbnü'l Cezeri ile gelmiş ve yayılmıştır. Osmanlı'da ilk daru'l-kurra Yıldırım Beyazıt daru'l-kurrasıdır. İbnü'l Cezeri Bursa'da kaldığı dönemlerde bir çok kişiye Kur'an talimi öğretmiş, tecvid ve kıraat okutmuş ve onlarca kurra hafız talebe yetiştirmiş ve onlara icazetname vermiştir. Daha sonra da Fatih döneminde İstanbul'a yayılmıştır.¹¹⁶

Daru'l-kurrallar müesseseleri, Osmanlı'da eğitim ve öğretim sisteminin bir parçası olup, Kur'an-ı Kerim öğretilen, hafız yetiştirilen ve ilmi kıraat yapılan ihtisasa yönelik eğitim kurumlarıdır.¹¹⁷

Daru'l-kurrallar Osmanlı'da ihtisas medreselerinde yer alıyordu. Osmanlılar Kur'an okullarına çok önem veriyordu. Fethettiği şehirlerde camiler ve medreseler inşa ederek bu eserlerin yanında muhakkak bir daru'l-kur'an, daru'l-huffaz ya da daru'l-kurra müessesesi inşa etmiştir.

Makedonya'da mevcut olan medreselerin dışında bir kısım ihtisaslaşma yapan özel medreseler de var olmuştur. Daru'l-kurra ve daru'l-hadis bu medreselerdendir. Bu ihtisas medreseleri hakkında bilgi veren ana kaynak kitap, Makedonya'daki Üsküp, İştıp ve Ohri'de daru'l-kurra ve daru'l-hadislerin bulunduğu bahseden Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'dir.

Evliya Çelebi, Rumeli topraklarını ziyaret ettiğinde Makedonya topraklarında bulunan bazı daru'l-kurrallardan söz etmektedir. Ancak daru'l-kurralların sadece hangi şehirlerde ve kaç adet bulunduğunu zikretmektedir. Ekrem Hakkı Ayverdi de, Evliya

¹¹⁵ Alemdar Yusuf, *a. g. e.*, s. 81-82.

¹¹⁶ Alemdar, Yusuf, *a. g. e.*, s. 70.

¹¹⁷ Köşklü, Zerrin, *a. g. m.*, s. 271.

Çelebi'nin verdiği bilgilere dayanarak Üsküp'te bulunan daru'l-kurraların birkaç tanesinin sadece isimlerini saymaktadır.

Makedonya'da Üsküp'te Kur'an-ı Kerim ve kıraat ilmi öğrenmek için daru'l-kurra ismiyle bilinen dokuz medrese mevcut olmuştur. Bu müesseselerin ne zaman kurulduğu ile ilgili herhangi bir tarihi bilgi bulunmamaktadır. Üsküp şehrinde dokuz daru'l-kurra mevcut olup isimleri belirtilmemiştir. Evliya Çelebi Üsküp'te bulunan daru'l-kurraların camilerin hemen yanında bulunduğunu belirtmektedir.¹¹⁸

Ekrem Hakkı Ayverdi, Üsküp'te bulunan daru'l-kurraların birkaçının ismini zikreder. Bunlar: Yahya Paşa Daru'l-Kurrası (Ek-2), Hünkar Mustafa Paşa Daru'l-Kurrası (Ek-3), İsa Bey Daru'l-Kurrası (Ek-4), İshak Bey (İshakiye) Daru'l-Kurrası (Ek-5) ve Kebir Mehmet Çelebi Daru'l-Kurrasıdır.¹¹⁹ (Ek-6)

Osmanlı döneminde Kur'an derslerinin yapıldığı mekanlardan biri de hiç şüphesiz ki camilerdir. İslam dininde cami, merkezi öneme sahiptir. Üsküp'te Osmanlı'nın inşa ettiği cami sayısı yüzden fazladır.¹²⁰ Bu camilerin çoğunda Kur'an dersleri yapılıyordu. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin saymış olduğu daru'l-kurraların isimleri aynı zamanda camilerin kendi isimleriydi. Kuvvetle muhtemeldir ki kıraat dersleri bu camilerin içinde ya da camilerin hemen yanında bulunan müstakil binalarda yapılıyordu. Üsküp'te bulunan daru'l-kurraların sadece isimleri dışında başka bir kaynak bulunmamaktadır. Ancak Üsküp'te en meşhur ve Balkanlar'ın en büyük camilerinden biri olan Sultan Murat Camii'nin zikredilmemesi ilginçtir. Zannımızca Üsküp'teki daru'l-kurralardan biri de Sultan Murat Camii'nin yanında ya da yakınlarında bulunan daru'l-kurraydı. (Ek-7)

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Vakıflar Dergisinde yazmış olduğu "Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları" adlı makalesinde Üsküp'te bulunan daru'l-kurralardan sadece beş isim zikretmektedir. Evliya Çelebi'nin dokuz olarak saydığı daru'l-kurra müesseselerinden Ayverdi sadece beş tanesinin ismini zikretmiş geriye kalan dördünün ismini yazmamıştır. Geriye kalan daru'l-kurraların isimleriyle ilgili herhangi bir kaynak mevcut değildir. Çünkü saymış olduğu isimlerden hiçbirinin mevcut olmadığını, ancak 1913 yılında bir daru'l-kurranın mevcut olduğunu söyleyerek isim belirtmemiştir.¹²¹ Bizce daru'l-kurralardan biri de Sultan Murat daru'l-kurrasıdır. Çünkü bu isimde hem mektep (Ek-8) hem de medrese (Ek-9) var olup, Kur'an-ı Kerim, tecvid ve kıraat dersleri yapılmıştır. Camilerin hemen hemen hepsinde de Kur'an Okulları/Kur'an Mektepleri mevcuttu.

Makedonya'da bulunan bir diğer daru'l-kurra müessesesi, İştîp şehrinde olduğu söylenmektedir. İştîp de Osmanlı medreselerinin yaygın olduğu bir şehirdi. İştîp'te de daru'l-kurra müesseseleri mevcut idi. Bu müesseseler yine müstakil binalarda değil de camilerde yapılıyormuş. Kadın Ana Camii (Ek-10), Hüsam Paşa Camii (Ek-11) ve Çarşı Camii'nde kıraat ilmi ile ilgili dersler okutulurdu. Hocaları tarafından her hafta bu üç camide Kur'an-ı Kerim'in yedi kıraat tilavetinin keyfiyeti

¹¹⁸ Bozkurt, Nebi, a. g. m. , s. 545.

¹¹⁹ Ayverdi, Ekrem Hakkı, a. g. m. , s. 160.

¹²⁰ Ramadan, Atula, "Üsküp'te Osmanlı Camileri", Basılmamış Lisans Bitirme Tezi, Konya, 2012, s. 12.

¹²¹ Ayverdi, Ekrem Hakkı, a. g. m. , s. 160.

hakkında konuşmalar düzenleniyordu. Sultan Murat Camii bir daru'l-hadis olarak da hizmet vermiştir.¹²² Ayrıca Sultan Murat Camii de daru'l-kurra olarak hizmet veriyordu.¹²³

Makedonya'da daru'l-kurra müesseselerinin bulunduğu şehirlerden biri de Ohri şehridir. Ohri'deki daru'l-kurra, daru'l-hadis ile aynı yerde olup Kur'an-ı Kerim sadece Asım kıraati "Hafs" rivayetiyle öğretilmiştir. Bu müessesede Kur'an-ı Kerim kıraatini ve tecvidini en iyi bilen "Hafsa'l-Kari" lakabıyla bilinen Hafız İbn Ömer müderris olmuştur. Makedonya'daki bazı daru'l-kur'anların, daru'l-hadislerle aynı mekanı paylaştıklarını görmekteyiz. Bu gibi müesseselerden İştîp ve Ohri şehirlerinde birer tane mevcuttu.

Birbirine son derece yakın iki ilmin tedrisatının aynı mekanda yapılması çok doğaldır. Nitekim camilerde önceki devirlerden beri okutulan konular Kur'an ve Hadis olduğu içindir ki, aynı zamanda bu merkezler hem daru'l-kur'an hem de daru'l-hadis olma özelliğini günümüze kadar korumuştur. Daru'l-kurralar ile daru'l-hadisler arasındaki kurumsal yakınlık, aslında iki ilim arasındaki yakın ilişkiyi gösterir. Kullandıkları metod ve hadis ve kıraat ilimleri aynı hocalar tarafından öğretilmiştir. Dolayısıyla daru'l-kurra ve daru'l-hadislerin bazen yan yana ya da bazen iç içe olarak kurumsal görünüm sergilemeleri gayet doğaldır.¹²⁴

Ohri'deki Ali Paşa Medresesi, daru'l-kurra olarak hizmet vermiştir. Daru'l-kurra ile birlikte hem daru'l-huffaz hem de daru'l-kur'an olarak da dersler verilmiştir. Ali Paşa Medresesi Ohri'nin en güzide medreselerindendi. Hem ilahi ilimler açısından hem de Kur'an-ı Kerim, tecvid ve kıraat derslerinin verilmesinden dolayı önemli bir medresedir.¹²⁵ (Ek-12)

Araştırmacı-Yazar Eyüp Salih ile yapmış olduğumuz röportajda, Ali Paşa Medresesi'nin Osmanlı döneminde ve sonrasında bir daru'l-kurra müessesesi olarak kullanıldığını öğrenmekteyiz. Kendisi de bu bilgileri kayınpederi olan ünlü Kurra Hafız Muharrem Behlül Efendi'den almış ve bizlere aktarmıştır. Medresede müderrislik görevinde bulunmuş olan Hafız Osman Efendi'den söz edilir. Hafız Osman Efendi'nin de kesin olmamakla birlikte kurra hafızlardan olduğu rivayet edilmektedir. Ancak bu kurra olan hafızlarla ilgili herhangi bir yazılı kaynak maalesef bulunmamaktadır. Hafız Osman Efendi, Hafız Muharrem Behlül Efendi, Hafız Emrullah Efendi, Hafız Murat Efendi ve Hafız Zülbahar Efendi gibi değerli hafızlar Ohri'nin en önemli şahsiyetlerindendir.

Hafız Osman Efendi'nin hocası kesin olmamakla birlikte Bekir Efendi'nin olduğu rivayet edilir. Eyüp Salih'in vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda başka bilgilere ve kaynaklara ulaşamadık.

¹²² Ayverdi, Ekrem Hakkı, a. g. m. , s. 166.

¹²³ İştîp Müftülüğünde Müftü Yardımcısı Nuri Recep ile yapmış olduğumuz röportaj, 12.08.2016.

¹²⁴ Alemdar, Yusuf, "İstanbul'da Kur'an Okulları" , TDV Yayınları, Ankara, 2007, s. 101-102.

¹²⁵ Eyüp Salih ile yapmış olduğumuz röportaj. Eyüp Salih, 1950 yılında Ohri'de doğdu. Ohri ile ilgili makedonca ve bildirileri bulunmaktadır. Ohri'nin eski hocalarını ve hafızlarının bir kısmını tanımıştır. 09. 07. 2016.

Makedonya’da kıraat derslerini bireysel olarak yapan kurra hafızlar da vardı. Bunlardan biri Üsküp’teki “Arap Hoca” adıyla anılan hocaydı. Arap Hoca lakaplı bu zat, aslen Mısırlı olup Üsküp’e yerleşmiş ve Üsküp’te vefat etmiştir. Arap Hoca’nın yetmişten fazla hafız yetiştirdiği rivayet edilir. Hafızlık eğitimin yanında “aşere” öğretmiştir.¹²⁶ Sultan Murat Camii’snin yakınlarında bir “Daru’l-Huffaz” mektebi vardı. Bu mektepte hem hafız talebeler yetiştirmiş hem de kıraat dersleri vermiştir.¹²⁷ Üçüncü bölümde “Makedonya’da Daru’l-Huffazlar” ve “Makedonya’da Kurra Hafızlar” adlı başlıklarında kurra hafızlarla ilgili bilgiler verilecektir.

Genel olarak Makedonya’daki bulunan daru’l-kurraları değerlendirdiğimizde sadece üç şehirde aktif olduklarını görmekteyiz. Bunlar: Üsküp, İştup ve Ohri şehirleridir. Osmanlı döneminde Makedonya’da bulunan daru’l-kurralarla ilgili Evliya Çelebi’nin ve Ekrem Hakkı Ayverdi’nin vermiş olduğu yazılı kaynak dışında başka yazılı kaynaklara ulaşamadık. Daru’l-kur’an ve daru’l-huffaz müesseseleri Makedonya’daki camilerde günümüzde olduğu gibi Osmanlı döneminde de aktif olmuşlardır.

İkinci bölümde Makedonya’daki mevcut olan camiler, medreseler, tekkeler ve kütüphaneleri ele aldık. Ayrıca Osmanlı’da daru’l-kurra müesseselerinden ve bu müesseselerin Makedonya’ya nasıl girdiğini ve hangi şehirlerde aktif olduklarını yazdık. Üçüncü bölümde ise Makedonya şehirlerinde bulunan daru’l-kur’an ve daru’l-huffaz müesseselerini ele alacağız. Osmanlı’nın Makedonya topraklarından çekilmesiyle birlikte kıraat ilmi zayıflamış ve sadece belli başlı şehirlerde daru’l-kur’an ve daru’l-huffaz müesseseleri aktif olmuştur.

¹²⁶ Baki, Süleyman, “Nerezli Hafız Mustafa Efendi Şemo” , Üsküp, 2016, s. 3.

¹²⁷ Bislimi, Taxhedin, “Medreseja Medah E Ataullah Efendiut Dhe Nxenesit E Saj” , Aj-Graf Matbaası, Shkup, 2015, s. 143.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SON YÜZYILDA MAKEDONYA'DA KUR'AN-I KERİM VE KIRAAT ÖĞRETİMİ

3.1. MAKEDONYA'DA KUR'AN-I KERİM ÖĞRETİMİNİN TARİHİ

Makedonya toprakları 14. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin kontrolü altına girdikten sonra bütün şehirlerinde ve kasabalarında mektep, medrese, cami ve mescit yaparak buralarda Kur'an eğitimi ve öğretiminin uygulamasına büyük özen göstermiştir. Öyle ki, Osmanlı medreselerinde ve mekteplerinde Kur'an eğitimi, Balkan savaşlarının başlamasıyla beraber ve Rumeli'den Anadolu'ya yapılan göçlerin çoğalmasıyla zayıflamaya başlamıştır. 1878 yılından sonra yapılan göçlerin artmasıyla ve özellikle Balkan savaşlarının cerayan etmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki hakimiyetliği sona ermeye başlamıştır. Çünkü Balkan savaşları neticesinde Rumeli topraklarının kaybedilmesi, Osmanlı Devleti tarihinde yaşanan en büyük kayıptır. Bu savaşlar neticesinde kaybedilen sadece toprak değil, aynı zamanda bir vatan parçası olmuştur. Osmanlı Devleti'nin çekilmesi ile Makedonya toprakları Slav yönetiminin eline geçmiştir.

Balkan savaşlarının en önemli sebeplerinden biri de Makedonya meselesidir. Makedonya'daki Devrimci Örgütü VMRO Partisi, 1903 yılında Osmanlı idarecilerinden çok Müslüman halkı hedefleyen bir ayaklanma planlanmıştır. Bu planlanmanın maksadı, Osmanlı'nın Makedonya'daki hakimiyetini sonlandırmak ve burada yaşayan Müslüman halkına zulüm yaparak onları bu topraklardan çıkarıp yerine Hristiyan aileleri yerleştirmek ve Hristiyan hakimiyetini kurmak idi.¹²⁸

Balkan savaşlarının patlak vermesiyle birlikte Makedonya'daki Müslümanlar Anadolu topraklarına akın akın göç etmeye başlamışlardır. Balkan savaşları esnasında gerçekleşen göçlerin en önemli sebeplerinden biri de dini baskılardır. Hristiyanlar burada yaşayan Müslümanlara baskı yaparak kendi dinlerine geçmeleri için onlara eziyet ediyorlardı.¹²⁹

Bulgarlar teslim aldıkları Doğu Makedonya'da yaşayan Müslüman Türkleri ve Pomakları din değiştirmeye zorluyorlardı. Şöyle ki, Bulgar komitacıları ve papazlardan oluşan bir grup, Müslüman köylerine giderek burada oturan insanları sıraya soktukten sonra onlara Bulgar ve Hristiyan isimleri vererek her birini vaftiz ettikten ve domuz eti yedirdikten sonra merasim son buluyordu. Ayrıca erkeklerin fes giymesi ve kadınların çarşafı dolaşmaları yasaklanıyordu. Buna uymayıp hala fes takmaya devam eden erkeklerin, Bulgar askerleri tarafından fesine haç sembolü çizilerek taciz ediyorlardı.¹³⁰

¹²⁸ Ağanoğlu, Yıldırım, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç", Kum Saati Yay, İstanbul, 2001, s. 84.

¹²⁹ Ağanoğlu, Yıldırım, *a. g. e.*, s. 85.

¹³⁰ Ağanoğlu, Yıldırım, *a. g. e.*, s. 89.

Makedonya'daki Müslümanlara zorla din değiştirme ile ilgili bilgileri İngiliz arşivlerinde de görmekteyiz. Hristiyan yapılan Müslümanların dövüldükleri, kadınlarının peçelerinin açıldığı ve hamamlarına zorla girildiği ve Bulgar makamları nezdinde şikayetçi oldukları belirtilmektedir.

Müslümanlara yapılan dini zulümlerinin en belirgin örneklerinden biri de cami, medrese, tekke gibi eserlerin yıkılması ve başka maksatlarda kullanılmasıydı. Müslümanların ibadet yaptığı tüm camiler, tekkeler vb. gibi eserler yıkıp geçildi. Camilerin birçoğunu ahır olarak kullandılar. Bazı minarelerin hilalini kaldırıp yerine haç diktiler. Tüm bu yaşananlar, Müslümanları psikolojik açıdan etkiliyor ve göçleri daha da hızlandırıyordu.(Ek-13)

Balkan savaşlarının başlamasıyla ve Müslümanlara yapılan zulümlerin artmasıyla birlikte Kur'an-ı Kerim eğitim ve öğretimi zayıflamaya başlamıştır. Balkan savaşları döneminde Makedonya'da sadece belli başlı medreselerde Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmıştır. Ayrıca bireysel olarak Kur'an eğitimi yapmış hocalar da bulunmaktaydı. Kur'an eğitimlerinin yapıldığı bu medreseler, Osmanlı'nın yaptırmış olduğu medreselerdi.

Osmanlı döneminde faaliyet gösteren bu medreseler, Osmanlı'nın Makedonya'dan geri çekildikten sonra da eğitimlerine devam etmiştir. Bunlardan bazıları ise, Kumanova'daki Kumanova Medresesi, Prilepe'deki Esat Osman Bey Medresesi, Kalkandelen'deki Köprü Medresesi, Sinan Paşa Medresesi ve Çarşı Medresesi, Üsküp'teki Meddah Medresesi ve İsa Bey Medresesi idi. Üsküp'te Osmanlı'dan sonra Meddah Medresesi özel, İsa Bey Medresesi İslam Birliğine bağlı olarak faaliyet göstermekteydi. Bir de Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığına bağlı olan Aleksandra Medresesi vardı.

Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı döneminde (1918-1941), Makedonya'daki Müslümanlar (Türk, Arnavut, Boşnak, Pomak, Torbeş), Sırp hükümetinin eğitim siyasetine karşı gelerek din okulları açmak talebinde bulundular. Sırpların amacı ise, Ortodoks din eğitimi dışında başka bir din eğitimi yapılmamasıydı. Azınlık statüsünde olan Müslümanlar, okullarda Sırpça dilinde ders görüyorlardı. 1919 yılında Eğitim Bakanı Ljebomir Davidoviç, Müslüman öğrencilerin Ortodoks dinini öğrenmek zorunda olmadıklarını söylemiş ve üç maddeden oluşan bir genelge yayınlamıştır.¹³¹ Her ne kadar genelge yayınlanmış olsa bile istenilen sonuca ulaşamamıştır. Sırpların Makedonya'daki Müslümanlara yapmış olduğu zulüm, göçleri daha da hızlandırıyordu.

Makedonya'nın bağımsızlığını kazandıktan sonra Kur'an-ı Kerim eğitim ve öğretimi, camilerin mekteplerinde yapılmaktadır. Mekteplerin dışında bir de medreselerde yapılmaktadır. Makedonya İslam Birliği tarafından 1979 yılında başlatılan bir proje sonucunda, 43 yıl sonra İsa Bey Medresesi 1984 yılında yeniden hizmete girmiştir. İsa Bey Medresesi'nin yeni binası Kondova köyünde yapılmıştır. Medrese, halen eğitim vermeye devam etmektedir. Medrese, Türkiye'deki İmam-Hatip Lisesi statüsündedir.

¹³¹ Yovanoviç, Mariya, "Prosvetno-Političkite Priliki Vo Vardarska Makedonija (1918-1929)", Skopje, 1983, s. 242.

Makedonya’da Kur’an-ı Kerim eğitim ve öğretimi en parlak dönemi, Osmanlı döneminde olmuştur. Balkan savaşlarının başlamasıyla birlikte, bölgede Kur’an eğitimi hizmetleri zayıflamaya başlamıştır. Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı döneminde de Müslümanlara yapılan baskılar neticesinde din eğitimi tam manasıyla yaşanmamıştır.

Günümüzde ise Makedonya’da Kur’an-ı Kerim eğitimi ve öğretimi ciddi bir başarıya ulaşmıştır. Hemen hemen bütün şehirlerde cami mekteplerinde ve bireysel olarak Kur’an eğitimleri yapılmaktadır. Ayrıca dini cemaatler ve sivil toplum kuruluşları tarafından da Kur’an-ı Kerim ve tecvid eğitiminin yanında Yaz Kur’an kursları yapılmaktadır.

3.2. MAKEDONYA’DA DARU’L-KUR’AN MÜESSESELERİ

3.2.1. ÜSKÜP

Üsküp şehri, Osmanlı’nın Rumeli topraklarında bulunan en önemli ve en stratejik şehridir. Üsküp, 1392 yılında fethedilmiştir. Fetihden sonra Anadolu’dan Müslüman aileler getirilip Üsküp’e yerleştirilmiş, gerek Müslüman nüfusun burada iskan ettirilmeleri ve gerekirse akabinde inşa edilen dini, ilmi, idari, iktisadi vs. müesseseler sayesinde Makedonya’da ilk Osmanlı ve Müslüman şehri rengini alan şehir Üsküp’tür. (Ek-14)

Osmanlılar, Üsküp ve civarı toprakları fethettikten sonra Anadolu’dan kabile kabile getirilen Türk boylarını yerleştirmiştir. Bu arada dervişlerin de bu toprakların İslamlaşmasındaki önemini unutmamak gerekir.¹³² Osmanlı fetihleri Üsküp merkezli olarak Sırbistan’a ve Bosna’ya uzandı.

17. yüzyılda Üsküp’ü en güzel ve esaslı bir şekilde anlatan Evliya Çelebi’dir. Evliya Çelebi, Seyahatnamesi’nde Üsküp’ü anlatırken, bütün caddelerin beyaz kaldırımlarla süslediği çok temiz bir şehir ve şairlerin yeri olarak bahseder. Üsküp şehrinde bir kale, yetmiş mahalle on bin altmış ev, yüz yirmi cami ve mescit, medreseler, dokuz daru’l-kurra, yetmiş mektep, yirmi tekke, yüz on çeşme, birkaç hamam, yedi kervansaray, iki bin yüz elli dükkanlık çarşısı, bir bedesten ve on dört gözlü bir köprü zikreder.¹³³

19. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı idaresinde kalan şehir, 23-24 Ekim 1912’de Sırp tarafından işgal edildi. 10 Ağustos 1913’te yapılan Bükreş Antlaşması ile de Üsküp, Manastır, Priştine ve İştip gibi Türk şehirleri Sırbistan’a verilmiştir.

¹³² İnbaşı, Mehmet, “Üsküp”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, İstanbul, 1995, c. 34, s. 379.

¹³³ Çelebi, Evliya, “*Seyahatname*” Dersaadet İkdâm Matbaası, İstanbul, 1898, c. 5, s. 556.

3.2.1.1. ÜSKÜP MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Üsküp'te Balkan savaşlarından önce, Kur'an-ı Kerim eğitim ve öğretimi mevcut olan Osmanlı mekteplerinde ve medreselerinde yapılmıştır.

İptidai mektepleri, Osmanlı'da geleneksel ilköğretim kurumu olup dört- yedi yaş arası kız ve erkek çocukların Kur'an-ı Kerim öğrendikleri yerlere denilir. Daru'l-ta'lim, daru'l-ilm, muallimhane, mahalle mektebi, taş mektebi ve sibyan mektebi isimleriyle anılan bu mektepler, hemen hemen her mahallede bulunurdu. Bu gibi mekteplerin çoğu cami veya mescitlerin hemen yanında yapılırdı. Köylerde ise mescitlerin son mahallinde özel bir oda tahsis edilip mektep olarak kullanılırdı.. Bu gibi mekteplerin hocasına muallim, öğrencilerine de talebe adı verilmektedir. Bu mekteplerin gayesi, çocuklara Kur'an-ı Kerim okumasını öğretmektir.¹³⁴

Tanzimat sonrasında başlayan ve Sultan 2. Abdülhamit Han döneminde yoğunlaşan eğitim alanındaki gelişmeler Üsküp'te de gelişmiştir. 1882 yılından itibaren Kosova vilayetinde mekteplere ağırlık verilip en çok mekteplerin bulunduğu şehir Üsküp'tür. Üsküp'ün bazı köylerinde de eskiden beri birer sibyan mektebi bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim dersleri de köyün imamı tarafından yapılıyordu.¹³⁵

Makedonya'da ilk mektepler öncelikle büyük şehirlerde, daha sonra ise kasaba ve köylerde hizmete başlamışlardır. Makedonya'daki mekteplerin yapılmasında en büyük rolü oynamış olan vakıflardır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim eğitiminin yanında tecvid, ilmihal, ahlak, sarf-ı Osmani, kıraat, mülahhas tarih-i Osmani, muhtasar coğrafyayı Osmani, hesap ve hüsn-i hat dersleri de veriliyordu.¹³⁶

Mekteplerdeki plan ve ders müfredatı aynı değildi. Her vakfin ders müfredatı ayrı idi. Ancak Kur'an-ı Kerim, tecvid gibi ders müfredatı aynı idi. Mekteplerin asıl amacı ise, talebenin Kur'an-ı Kerim'i yüzünden tam ve hatasız okuması, namaz kılmak için belli surelerin ve belli ayetlerin ezberlenmesi idi.¹³⁷ Bu yüzdendir ki, mekteplerde en önemli ders Kur'an-ı Kerim dersi idi. Talebelere öncelikle Elifba cüzü dediğimiz Arap alfabesini öğretmek başlanırdı. Elifba öğretildikten sonra, Amme (Nebe) Suresi, Tebareke (Mülk) Suresi ve Yasin Suresi okutulur ve bu sureleri bitirdikten sonra da Kur'an-ı Kerim'e geçilirdi. Talebenin Kur'an-ı Kerim'e geçmesiyle birlikte tecvid öğretilirdi. Tecvid dersleri de, talebenin Kur'an-ı Kerim'i daha düzgün okuması için öğretilirdi. Böylece tecvid dersleriyle birlikte Kur'an-ı da hatim ettiğinde, Kur'an-ı Kerim eğitimini tamamlamış oluyordu. Mekteplerde Kur'an-ı Kerim dersleri, cami imamları tarafından verilirdi. İmanın yanında da muhakkak bir yardımcı bulunurdu. Yardımcı muallimlerin görevleri ise, mütaala dersinin başında durmaktı. Talebelerin öğrenmiş oldukları konuları tekrar etmeleri için yardım ederdi. Derslerin hangi günlerde yapıldığına dair herhangi bir kaynak mevcut değildir. Ancak eski Üsküplüler halkın ve hocaların söylediklerine göre haftanın iki günü haricinde diğer günlerde ders yapılıyordu. Peşembe ve Cuma

¹³⁴ Baltacı, Cahit, "Mektep" , *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay,İstanbul, 2004, c. 29, s. 6.

¹³⁵ Ünlü, Mucize, "II. Abdülhamit Döneminde Üsküp'te İmar Faaliyetleri" , *GAMER*, Ankara, 2012, c. 1, S. 1, s. 172.

¹³⁶ Baltacı, Cahit, a. g. m. , s. 7.

¹³⁷ Ramadani, Naser, "Depertimi Osman Ne Balkan Nepemjet Shekuive XIV-XIX" , Shkup, 1999, s. 97.

günleri ders yapılmıyordu. Dersler sabah erken saatlerinde başlayıp öğle vaktine kadar devam ederdi. Öğle ile ikinci vakti arasında uzun bir mola verilirdi. Mekteplere gelen talebelerin evlerinin mektebe yakın olduğu için evlerine gidip öğle yemeklerini yiyip ve kaylule (öğle uykusu) yaparlardı. İkinci namazıyla birlikte talebeler mekteplere gelip ikinci namazını da eda ettikten sonra, dersler akşama kadar devam ediyordu.¹³⁸

Makedonya'daki mekteplerde eğitim, beş yaşından itibaren ergenlik çağına kadar devam etmiştir. Ancak bu süre herkes için olmayıp içlerinde zeki olan talebeler, mektep eğitimini önce de tamamlayabiliyordu. Araştırmacı Recepagiç Yaşari'ye göre, talebelerin Kur'an-ı Kerim'i çok rahat okuyabilmeleri için sekiz ya da on sene mektebe gitmeleri gerekliydi.¹³⁹

Üsküp'te ilk iptidai mektepleri 1885 yılından sonra açılmaya başlamıştır. Bu mekteplerden Üsküp'te beş tane açılmıştır.

Yahya Paşa İptidaiyesi.

Meddah İptidaiyesi.

Faik Paşa İptidaiyesi.

Şükriye Enas İptidaiyesi.

Hafız Mahmut İptidaiyesi.¹⁴⁰

Üsküplü Salih Asım Bey 1932 yılında yayınlamış olduğu “Üsküp Tarihi ve Civarı” adlı kitabında kendi yaşadığı yıllarda Üsküp'te bulunan mekteplerden bahsetmektedir. Üsküp'te Osmanlı hükümeti döneminde on sekiz mektep bulunduğunu ve bunlardan sadece Yahya Paşa Mektebi, Tefeyyüz Mektebi, Kız Mektebi ve Borazan-İrfan İptidai mektebinin kaldığını bildirmektedir. Geriye kalanların tamamı yıkık olduğunu, Sultan Murat Camii avlusundaki mektebin Vakıflar İdaresine dönüştürüldüğünü, Arap Hoca Mektebi'nin de işgal edildiğini rivayet etmektedir.¹⁴¹ Faik Paşa Mektebi'nin yanmış olduğunu, Hüma Şah Mektebi'nin de belediye tarafından satıldığını, Sanayi Mektebi'nin depo olarak kullanıldığını, İdadi Mektebi'nin de “Učitelska” (Öğretmenler Okulu) olarak kullanıldığını söylemektedir. Darulmuallimin olarak kullanılan mektep mevcut hükümet tarafından daha sonra darulfunun olarak kullanılmaya başlamıştır. Sıbyan mekteplerinden bazıları mevcut olmayıp, bazıları da ev olarak kullanılmıştır. Mevcut olan mekteplerde de haftada sadece iki saat Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmıştır.

¹³⁸ Ramadani, Naser, *a. g. e.*, s. 135.

¹³⁹ Ramadani, Naser, *a. g. e.*, s. 91.

¹⁴⁰ Suluoca, Hacer, “*Makedonya Devlet İlkokullarında Din Dersleri*”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 13.

¹⁴¹ Söz edilen Arap Hoca Mektebi, Sultan Murat Camii yakınlarında bulunan ve Arap Hoca'nın müderris olduğu mekteptir. Bu mektep, hem daru'l-İkkur'an hem daru'l-huffaz hem de daru'l-kurra olarak eğitim vermiştir.

Ancak din eğitimi yetersiz olduğu için Müslüman çocukların çoğunluğu Sırpça dilinde olan bu mekteplerden uzak durmuşlardır.¹⁴²

Üsküp'te Osmanlı'ya bağlı olan rüşdiye mektepleri de mevcut olmuştur. Bilindiği gibi rüşdiye mektepleri orta dereceli olup talebeleri yetiştirmek için kurulmuş okullardır.

Kosova vilayetinin Üsküp sancağında, 1906-1907 yıllarında dokuzu erkek ve biri kız olmak üzere on rüşdiye mektebi açılmıştır. Rüşdiye mekteplerinde de Kur'an-ı Kerim ve tecvid dersleri yapılmıştır.¹⁴³

İptidai mekteplerinde Kur'an-ı Kerim dersleri şu yıllarda yapılıyordu:

İptidai mektebi birinci yılında: Elifba, Kıraat-ı Türkiyye, Kur'an-ı Kerim, Hüsn-i Hat.

İptidai mektebi ikinci yılında: Kur'an-ı Kerim, Tecvid, İlmihal, Risale-i Ahlak, İmla, Hüsn-i Hat, Hesab-ı Zihni, Ta'dadu't-terkim.

İptidai mektebi üçüncü yılında: Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Dürr-i Yekta, Kısas-ı Enbiya, Sarf-i Osmani, Lugat-i Arabiyye (bin beyit kadar ezber), İmla, Hüsn-i Hat.¹⁴⁴

Rüşdiye mektebini bitirdikten sonra yüksek okullara hazırlamak için ve liseye denk olan İdadi mektepleri de açılmıştır. Üsküp'te ilk idadi mektebi 1891 yılında açılmıştır.¹⁴⁵ Yine aynı şekilde idadi mekteplerinde de Kur'an-ı Kerim ve tecvid eğitiminin verildiğini görmekteyiz.¹⁴⁶

1905-1906 yılında Üsküp'te bir darulmuallimin açılmıştır. Darulmuallimin mektepleri, Osmanlı'da öğretmen yetiştirmek için açılan okullara verilen addır. Bu okullardan mezun olanlar rüşdiye mekteplerinde hoca olarak görev yapıyorlardı. Darulmuallimin mekteplerinde hoca olacak olan talebelere usul-i ifade ve talim dersleri yapılıyordu. Ancak bu dersler sonraki aşamada bırakılıyordu. İlk aşamada Elifba, Kur'an-ı Kerim, tecvid ve ilmihal derslerinin yanı sıra, ahlak, coğrafya ve usul-i tedris gibi dersler veriliyordu.¹⁴⁷

Makedonya Devleti, Balkan savaşlarına kadar Osmanlının himayesi altında kalmıştır. 1912 yılında patlak veren Balkan savaşları, hem Makedonya'daki Müslümanlara eziyet vermeye başlamış hem de dini mektepler kapatılmaya başlamıştır. Türk, Arnavut, Boşnak halkı yapılan zulümlere, eziyetlere, işkencelere dayanamayıp ve kendi dinlerini özgürce yaşayamadıkları için akın akın Türkiye'ye göç ediyorlardı. 1919 yılında Sırp, Hırvat ve Sloven (SHS) Krallığı kurulduktan sonra Makedonya üç kısma ayrılmıştır.

¹⁴² Asım, Salih, "Üsküp Tarihi Ve Civarı", Halil Kazım Matbaası, Üsküp, 1932, s. 29.

¹⁴³ Suluoca, Hacer, a. g. e. , s. 14.

¹⁴⁴ Arslan, Turan Ahmet, "Hacı İbrahim Efendi Ve Daru't-Talim Müessesesi", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 2009, S. 7, s. 40.

¹⁴⁵ Ünlü, Mucize, a. g. m. , s. 173.

¹⁴⁶ Öztürk, Cemil, "İdadi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, c. 21, s. 465.

¹⁴⁷ Öztürk, Cemil, "Darulmuallimin", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, c. 8, s. 551.

Balkan savaşlarının ve Sırpların Müslümanlara yaptıkları eziyetlerin başlamasıyla birlikte Üsküp ve diğer şehirlerde Kur'an-ı Kerim eğitimi ve öğretimi yavaş yavaş zayıflamaya başlamıştır.

Makedonya toprakları Sırpların hakimiyeti altına girdikten sonra, Sırpların amacı Ortodoks din eğitimi dışında başka bir din eğitimi yapılmaması tarafındaydı. Makedonya'daki Müslümanlar çocuklarını Sırp okullarına göndermek istemeyerek eğitim sorununun çözülmesini istiyordu. 1933 yılında Sırp Krallığı eğitim dilinin Sırpça olduğunu söyleyerek Müslüman çocukların Sırpça öğrenmeleri gerektiğini söylüyordu. Hazırlık sınıfında Sırpça öğretiliyordu. Bu aşama sadece Müslüman çocuklar içindi. Ancak Müslüman çocukların sayısı çok az idi. Sırp, din dersine girecek öğretmenleri kendi tayin ediyordu. Öğretmenler genelde imamlardan ya da müezzinlerden oluşurdu. Sırp Krallığı döneminde din dersi koyulmuş olsa da pek sağlıklı bir din eğitimi yapıldığı söylenemez.

Osmanlı'nın Makedonya'dan çekilmesiyle birlikte ve mekteplerin de Sırpların eline geçmesiyle Kur'an-ı Kerim eğitiminin mekteplerde pek kaliteli yapıldığı söyleyemeyiz. Özellikle de İkinci Dünya savaşının başlamasıyla birlikte bireysel olarak Kur'an-ı Kerim eğitimi veren hafızlar ve hocaların sayısı artmaya başlamıştır. Görevli oldukları cami mekteplerinde ya da evlerindeki mekteplerinde ders yapıyorlardı.

3.2.1.2. ÜSKÜP MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Üsküp'te Kur'an-ı Kerim eğitim ve öğretimi Üsküp'te var olan medreselerde yapılmıştır. Salih Asım Bey, kendi yaşadığı dönemde medreselerden söz ederken Üsküp'te on iki medresenin bulunduğunu söylemektedir. Bunlardan dördünün daha önce kullanılmaz ve çalışmaz bir halde olduğunu, sekizinin de yirmi sene öncesine (1912) kadar dini ilimlerin bütün kısımlarının yanı sıra Arap dili gramer bilgilerinin okutulduğunu da söylemektedir. Yaşadığı dönemde sadece Eski-Yeni Hamam yakınındaki Emir İsmail ile Meddah Medreseleri mevcuttu. Bu medreselerde de Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmıştır. Meddah Medresesi, Emir İsmail Medresesi'ne göre daha kaliteli bir eğitim sunmuş ve yetiştirdiği talebeler Üsküp ve civarında bulunan şehir ve köylerinde Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiştir. Emir İsmail Medresesi ile ilgili Salih Asım Bey'in verdiği bilgiler dışında başka bir bilgiye ulaşamadı. Meddah Medresesi ayrı bir başlıkta ele alınacağı için sadece ismen zikredilmiştir.¹⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin Üsküp'teki son dönem aktif medreselerinden biri de İshakiye Medresesi'dir. İshak Bey tarafından kurulan bu medresenin yanında cami, han ve türbe bulunmaktaydı. Üsküp'ün hatta Makedonya'nın Osmanlı dönemindeki en meşhur medreselerinden biridir. Hasan Kaleşi, medresedeki hocalara ve yatılı kalan talebelere verilen ücretlerden ve özellikle günde on cüz Kur'an-ı Kerim okuyan hafızlara birer dirhem verildiğini söylüyor. Bu da her medresede Kur'an eğitimi yapıldığı gibi İshakiye Medresesi'nde de Kur'an eğitimi yapılıyordu. Hafızların

¹⁴⁸ Asım, Salih, *a. g. e.* , s. 31.

günde on cüz Kur'an okuduklarını düşünürsek, kuvvetle muhtemelen Kur'an-ı Kerim eğitiminin yanında hafızlık eğitimi de veriliyordu. Günümüzde medreseden hiçbir iz bulunmamaktadır.¹⁴⁹ Medrese'nin müderrislerinden Abdül Efendi görev yapıyordu. Kur'an-ı Kerim'in yanında tefsir, fıkıh, hadis ve kelim gibi ilimler okutulurdu. İshakiye Medresesi, 1910-1915 yıllara kadar aktif olmuştur.¹⁵⁰

Atiye Binti Yaşar Bey Medresesi ve müderrisi olan Üsküplü Hasan Fehmi Efendi, Üsküp müderrislerinden Hacı Şakir Efendi ve Üsküp'ün müftüsü İsmail Hakkı Efendi'den bir müddet ders aldıktan sonra İstanbul'un Fatih Camii dersiamlarından Kalkandelenli Recep Efendi'den icazet aldıktan sonra Üsküp Atiye Binti Yaşar Bey Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiş ve 1896 yılında icazet vermiştir.¹⁵¹

Üsküp'te mevcut olan bütün medreselerde Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmıştır. Bunlardan: Hacı Hasan Medresesi, Hacı İsmail Ağa Medresesi, Kaçanikli Mehmet Bey Medresesi, Mustafa Paşa Medresesi, Burmalı Medresesi, Sultan Murat Medresesi, İsa Bey Medresesi ve Tütünsüz Medresesi örnek verilebilir.

1903 yılında Mustafa Paşa Medresesi'nde müderris görevinde bulunan Halit Efendi on üç talebe yetiştirmiştir. Ayrıca Üsküp Çayır semtinde bulunan Kaçanikli Mehmet Paşa Medresesi'nde de Üsküplü Alim ve Hafız olan Hafız İdris Salih Efendi onlarca talebeye Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiştir.¹⁵² Ancak Osmanlı'nın Makedonya topraklarından çekilmesiyle birlikte bazı medreseler komünist rejimi tarafından kapatılmış bazıları da yıktırılmıştır. 1932 yıllarında sadece iki medresenin mevcut olduğunu görmekteyiz. Bunun dışında Kur'an-ı Kerim eğitimi cami mekteplerinde ya da hocaların kendi evlerinde gizli ve bireysel olarak yapıyordu.

3.2.1.3. ÜSKÜP CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Osmanlı'nın Makedonya topraklarından çekilmesi ile birlikte ve özellikle Yugoslavya döneminde yasaklanan Kur'an eğitimi camilerde gizli olarak yapılmıştır. Günümüzde Üsküp'te otuz beş mektep bulunmaktadır bu mektepler caminin içinde ya da hemen yanında bulunan sınıflarda/mekteplerde yapılmaktadır.

İkinci Dünya savaşıdan önce Kur'an-ı Kerim eğitimi bazı hocalar ve hafızlar tarafından yapıyordu. Ancak İkinci Dünya savaşının patlak vermesiyle birlikte, Kur'an eğitimi 1945 yılından sonra daha çok evlerde yapılmaya başlamıştır. Camilerde ise az sayıda olup özellikle 1955, 1960, 1970 ve 1980 yıllarında sadece bazı camilerde bulunan mekteplerde yapılmıştır.

1937 yılında Hacı Balaban Camii'nin yanında bulunan İbn Ömer Camii'nde "İbn Ömer" adında bir mektep vardı. Mektebin müderrisi olan Hafız Ali Bayram Efendi burada altmıştan fazla talebeye Kur'an-ı Kerim ve tecvid öğretmiştir. Hafız

¹⁴⁹ Kaleshi, Hasan, a. g. m. , s, 100.

¹⁵⁰ Baki, Süleyman, "Üsküplü Hafız İbrahim Efendi (1890-1972)" , Üsküp, 2016, s. 2.

¹⁵¹ Asani, Eljesa, a. g. e. , s. 50.

¹⁵² Mesut İdriz'in Üsküplü Hafız İbrahim Efendi'nin büyük oğlu olan Üsküplü Alim ve Hafız İdris Efendi ile yapmış olduğu röportaj. Üsküp, 1998.

Ali Bayram Efendi'nin bu mektepteki Kur'an eğitimi, İkinci Dünya savaşının başlamasıyla son bulmuştur. 1945 yılından sonra din eğitimi alanında ciddi bir gerileme başlamıştır.¹⁵³ Salih Asım Efendi, çocukların şehadet getiremeyecek kadar bilgisiz olduklarını ve Kur'an eğitimlerinin zayıf olduğunu vurgular.¹⁵⁴

Hafız Ali Bayram Efendi Makedonya İslam Birliği tarafından 1950 yılında İsa Bey Camii'nde imam olarak atanır. Kur'an-ı Kerim eğitimine kaldığı yerden devam ederek buradaki mektepte de onlarca talebeye Kur'an-ı Kerim ve tecvid eğitimi vermiştir.. İsa Bey mektebinde yüzden fazla Üsküplü ailenin çocuğuna Kur'an-ı Kerim öğretmiştir. 1957 yılına kadar İsa Bey camisinde hem imam hem de mektebinde müderris olarak görevine devam ederek 1958 yılında Murat Paşa Camii'ne imam ve müderris olarak atanır ve bu camideki görevine 1981 yılına kadar devam etmiştir. Ancak bu camide mektep açmayıp caminin içinde gizli gizli Kur'an-ı Kerim öğretmiştir.¹⁵⁵ Çünkü 1980-1981 yıllarından sonra Yugoslavya hükümeti tarafından Kur'an-ı Kerim dersi yapılan mektepler hem kapatılmış hem de hocalarına ağır hapis cezaları verilmiştir. Hafız Ali Efendi, Murat Paşa Camii'nde çocuklara Kur'an-ı Kerim öğretirken akşam namazından sonra cemaat dağıldıktan sonra ışıkları kapatıp dışarıdan gelen ışıklarla talebelere Kur'an-ı Kerim öğretmiştir.¹⁵⁶ (Ek-15)

1945 yıllarından önce Mustafa Paşa Camii'nde Meddah Medresesi mezunlarından Mehmet Efendi yüzlerce talebeye Kur'an-ı Kerim öğretmiştir.¹⁵⁷ Üsküp depreminden (1963) sonra sırasıyla Hacı Balaban, Hacı Yunus ve Hüdaverdi Camii'lerinde imamlık görevinde bulunup yüzlerce talebeye Kur'an-ı Kerim öğretmiştir.¹⁵⁸ (Ek-16)

1941 ve 1954 yıllarında Mustafa Paşa Camii'nde Hafız Şaban Efendi imam olarak görev yapmıştır. 1954 ve 1965 yıllarında Yelen Kapan Camii'nde ve 1965 yılından vefat ettiği tarihe kadar İsa Bey Camii'nde görev yapmıştır. Hafız Şaban Efendi yüzlerce kişiye Kur'an-ı Kerim öğretmiş ve onlarca hafız yetiştirmiştir. Hafız Şaban Efendi İsa Bey Medresesi'nde Kur'an-ı Kerim hocalığı yapmıştır.¹⁵⁹ (Ek-17)

1946 yıllarında görme engelli olan Müderris Hafız Abdürrahim Efendi Hacı Balaban Camii'nde talebelere Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiştir. Kur'an-ı Kerim eğitiminin yanında fıkıh, tefsir, akaid ve ilmihal dersleri de okutmuştur.¹⁶⁰

1952 ve 1981 yılları arasında Üsküp Nerez bölgesinde bulunan Nerez Camii'nde Hafız Mustafa Efendi yüzlerce talebeye Kur'an-ı Kerim, tecvid, ilmihal ve ahlak dersleri vermiştir.¹⁶¹

¹⁵³ Asllani, Ahmet, "Hafız Ali Bayram Kahil Efendi (1916- 1998)", Focus Yayınları, Üsküp, 2007, s. 9.

¹⁵⁴ Asım, Salih, *a. g. e.*, s. 25.

¹⁵⁵ Asllani, Ahmet, *a. g. e.*, s. 12.

¹⁵⁶ Hafız Abdülbaki Baki Efendi ile yapılan röportaj. Ezberlerini vermek için akşam namazından sonra camiye gelir ve kimsenin göremeyeceği bir köşede oturur Hocasını beklerdi. Hal böyle iken hafızlığını tamamlayamamış ve ilerleyen yıllarda hıfzını Hafız İdris Efendi'de tamamlamıştır. 20.08.2016.

¹⁵⁷ Bislimi, Taxhedin, *a. g. e.*, s. 116.

¹⁵⁸ Bislimi, Taxhedin, *a. g. e.*, s. 112.

¹⁵⁹ Baki, Süleyman, "Üsküp'ün Meşhur Fıkıh Hocası: Müderris Hafız Şaban Efendi", Üsküp, 2016, s. 2; Bislimi Taxhedin, *a. g. e.*, s. 127.

¹⁶⁰ Bislimi, Taxhedin, *a. g. e.*, s. 153.

İdris Efendi 1941-1946 yılları arasında Hacı Muhyiddin Camii'nde talebelere Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiştir. 1945-1946 yıllarından sonra ülke çapında bulunan camilerde Kur'an-ı Kerim eğitimi yasaklanınca, İdris Efendi Kur'an-ı Kerim eğitimi hizmetlerine evinde yapmaya devam etmiştir. Daha sonra 1964 yılında Tütünsüz Camii'ne imam ve muallim olarak atanmış ve binlerce talebeye Kur'an-ı Kerim öğretmiştir. İdris Efendi Kur'an derslerine sabah yedide başlar ve akşam namazına kadar devam ederdi. Sabah derslerinde hafızlara Kur'an-ı Kerim eğitimi veriyordu. Ardından öğle namazına kadar talebelere Kur'an-ı Kerim, ilmihal ve ahlak derslerine devam ediyordu. İkinci namazından sonra hafızlara Kur'an-ı Kerim eğitimine devam edip akşam namazı ile yatsı namazı arasında talebelere Kur'an-ı Kerim eğitimi veriyordu. İdris Efendi vefat ettiği tarihe (1988) kadar Tütünsüz Camii'nde hem Kur'an talebeleri hem de hafız talebeler yetiştirmiştir.¹⁶² (Ek-28)

1950-1970 yıllarında İsa Bey Camii'nde Kurra Hafız Sadullah Efendi yüzlerce talebeye Kur'an-ı Kerim öğretmiştir. Ayrıca Hafız Sadullah Efendi, otuzdan fazla hafız yetiştirmiştir.¹⁶³ (Ek-19)

1960 yılından 1993 yıllarına kadar Kapıcı Hamza Camii'nde, Salih Efendi yüzlerce Kur'an talebesi yetiştirmiştir.¹⁶⁴

Hafız İdris Efendi hem kendi evinin mektebinde hem de görev yaptığı camilerde çocuklara Kur'an-ı Kerim öğretmiştir. Hafız İdris Efendi ilk olarak imamlık vazifesine Dükkancık Camii'nde 1953 yılında başlamıştır. Üsküp depremine (1963) kadar bu camide imamlık yapmıştır. Daha sonra Yelen Kapan Camii'ne imam olarak atanmış ve burada da Kur'an-ı Kerim eğitimi vermeye devam etmiştir. Üç yıl kadar bu camide de görev yaptıktan sonra Alaca (İshakiye) Camii'ne atanmış ve emekli olana kadar bu camide imamlık yapmıştır. 1970-1971 yıllarında Alaca Camii'nde özel bir medrese kurarak onlarca talebeye Kur'an-ı Kerim, tecvid, sarf-nahiv, fıkıh, tefsir, hadis, akaid, ahlak ve osmanlıca dersleri okutmuştur. 1980 yılına kadar dört nesil talebe yetiştirmiştir. 1980 yılında bu mektep Komünist rejimi baskısıyla kapatılmıştır.¹⁶⁵ (Ek-20)

Camilerde Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiş ve binlerce talebeye Kur'an öğretmiş hafızlardan biri de Hafız Adem Efendi'dir. Hafız Adem 1963 Üsküp depreminden sonra Yelen Kapan Camii'ne atanmış ve Kur'an-ı Kerim eğitimi vermeye başlamıştır. Daha sonra Üsküp halkı tarafından Hacı Celal Camii olarak bilinen Kebir Mehmet Çelebi Camii'ne atandı. Bu camide de Kur'an-ı Kerim hizmetleri vermiş ve yaklaşık kırk beş civarında hafız yetiştirmiştir. Daha sonra da 1989 yılına kadar Hacı Kazım Camii, 1989'dan da Mustafa Paşa Camii'ne atanmıştır. Günümüzde halen Mustafa Paşa Camii'nde imamlık görevine devam etmektedir. Kur'an-ı Kerim eğitimi vermeye başladığı günden itibaren yaklaşık bin

¹⁶¹ Baki, Süleyman, "Nerezli Hafız Mustafa Efendi Şemo (1912-1991)", Üsküp, 2016, s. 4; Bislimi, Taxhedin, a. g. e. , s. 149.

¹⁶² Bislimi, Taxhedin, a. g. e. , s. 156-157.

¹⁶³ Bislimi, Taxhedin, a. g. e. , s. 126.

¹⁶⁴ Bislimi, Taxhedin, a. g. e. , s. 180.

¹⁶⁵ Dursun, Ali, a. g. m. , s. 85.

yedi yüz çocuğa Kur'an-ı Kerim ve kırk beş çocuğa da hafızlık eğitimi vermiştir.¹⁶⁶
(Ek-21)

Günümüzde Üsküp ve civarı köylerinde yetmiş daru'l-Kur'an mektebi bulunmaktadır. Bu mekteplerin hepsi camilerin içinde ya da camilerin hemen yanında bulunmaktadır. Üsküp'te on sekiz mektep bulunup dokuz yüz yetmiş talebe Kur'an-ı Kerim eğitimi görmektedir. Diğer mekteplerde ise, Üsküp köylerinde bulunup üç bin beş yüz altmış dört talebe Kur'an-ı Kerim eğitimi görmektedir.¹⁶⁷

Üsküp'te bulunan cami mekteplerinden birkaçını sıralayacak olursak:

Dükkancık mahallesinde bulunan Dükkancık Camii imamı olan muallim Hafız Abdülkerim Ebibi Efendi, haftanın altı gününde çocuklara Kur'an-ı Kerim ve tecvid dersleri vermektedir. Ayrıca hafız talebeler de yetiştirmektedir. Kur'an-ı Kerim eğitiminin yanında talim dersleri de vermektedir. Yüzlerce talebeye Kur'an-ı Kerim eğitimi vermektedir.¹⁶⁸ (Ek-22)

Dükkancık mahallesinde Hacı Balaban Camii ve Hüdaverdi Camii'nde Kur'an-ı Kerim dersleri yapılmaktadır.

Bitpazarda Alaca (İshakiye) Camii'nde Kur'an-ı Kerim ve tecvid dersleri yapılmaktadır.

Çayır mahallesinde bulunan Çayır Camii imamı olan muallim Hafız Avni Hasan, elliden fazla talebeye Kur'an-ı Kerim eğitimi vermektedir. Haftanın üç bazen da dört gününde Kur'an-ı Kerim ve tecvid dersleri vermektedir. (Ek-23)

Mustafa Paşa Camii imam hatibi Miftar İslam Hoca tarafından yetmişden fazla talebeye Kur'an-ı Kerim eğitimi vermektedir. Haftanın beş gününde Kur'an-ı Kerim ve tecvid dersleri vermektedir. (Ek-24)

Serava mahallesinde bulunan Hacı Muhyiddin Camii imam hatibi Hafız Beyezit, kırktan fazla talebeye Kur'an-ı Kerim ve tecvid dersleri vermektedir.

Butel mahallesinde bulunan Bedir Camii ve Fettah Efendi Camii mekteplerinde Kur'an dersleri yapılmaktadır. Yüzden fazla talebeye Kur'an-ı Kerim öğretilmektedir.

Gazi Baba mahallesinde Kapıcı Hamza Camii, Hacı Yunus Camii, Hatuncuk Camii, Tütünsüz Camii ve Hacı Kazım Camii mekteplerinde Kur'an-ı Kerim dersleri yapılmaktadır.

Dijonska mahallesinde Uhud Camii, Tophane mahallesinde Tophane Camii'nde Kur'an-ı Kerim dersleri yapılmaktadır.

Şutka mahllesinde bulunan cami mekteplerinde de Kur'an-ı Kerim ve tecvid dersleri yapılmaktadır.

¹⁶⁶ Hafız Adem Efendi ile yapılan röportaj. 06. 01. 2015.

¹⁶⁷ Bu bilgiler Üsküp Müftülüğünden alınmıştır, 15. 08. 2016.

¹⁶⁸ Hafız Abdülkerim Ebibi ile yapılan röportaj. 02. 08. 2016.

Camilerde bulunan mekteplerde çocuklara ilk olarak Elifba öğretiliyor. Elifba'dan sonra Kur'an-ı Kerim'e geçiliyor. Kur'an-ı Kerim'e geçmeden önce Yasin, Mülk ve Nebe sureleri ezberletiliyor. Bazı hocalar tarafından Duha suresinden sonraki sureler ezberletiliyor. Talebeler Kur'an-ı Kerim'i hatim ettiğinde kendi mekteplerinde bulunan camilerinde hatim merasimi düzenleniyor. Elifba kitabı olarak bazı hocalar Makedonya İslam Birliği'nin hazırlamış olduğu Elifba kitaplarından, bazı hocalar kendileri hazırlamış olduğu kitaplarından, bazı hocalar da Türkiye Diyanet Vakfı'nın yayınlamış olduğu Elifba kitaplarından öğretiyor. Tecvid kitabı olarak da yine Makedonya İslam Birliği tarafından yayınlamış olduğu tecvid kitaplarından, bazı hocalar da kendileri tarafından hazırlamış olduğu kitaplardan öğretiyor. Bu kitapların çoğu Arnavutça dilinde yazılmış olup az sayıda Türkçe dilinde de bulunmaktadır. 1990 yıllarından önce Boşnakça dilinde de Elifba ve Tecvid kitapları bulunmaktaydı. (Ek-25)

3.2.1.4. ÜSKÜP'TE BİREYSEL OLARAK YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

1945 yılında Komünistler tarafından ülke çapında bulunan tüm mektepler ve medreseler kapatılmıştır. Komünistlerin kapattığı mektepler ve medreseler yetmemiş, bunun yanında da Müslümanlara zulüm ve baskı yapmaya devam etmişlerdir.

Bireysel olarak yapılan Kur'an-ı Kerim eğitimi 1945 yılından sonra hızla yayılmaya başlamıştır. Ancak yapılan Kur'an eğitimleri gizli gizli evlerde, cami mekteplerinde Üsküp'ün meşhur hafızları, hocaları ve mollaları tarafından yapılmıştır.

1945 yıllarından önce Üsküp'te Arap Hoca lakaplı bilinen kurra hafız Arap Hoca vardı. Bu zatın Sultan Murat Camii yakınlarında kendi evinde bir mektebi vardı. Bu mektep hem daru'l-kur'an hem de daru'l-huffaz olarak kullanılmıştır. Arap Hoca kendi evinde kurmuş olduğu bu mektepte yüzlerce talebeye Kur'an-ı Kerim öğretmiş ve yetmiş civarında da hafız talebe yetiştirmiştir.

Yugoslavya döneminde sadece Üsküp şehrinde cami mekteplerinde ve Kur'an mektebi olarak hizmet veren evlerdeki Kur'an eğitimi gören talebe sayısı on altı bin civarındaydı. Kur'an eğitiminin yapılması yasak olduğu bu yıllarda, Hafız İbrahim Efendi ve oğulları Hafız İdris Efendi ile Hafız Adem Efendi ve kızları Hafız Measure, Hafız Meryem, Hafız Rukiye, Hafız Sıddıka ve Hafız Havva, Tütünsüz mektebinde İdris Efendi, Hafız Ali Efendi, Meddah Medresesi'nden mezun olan Kurra Hafız Sadullah Efendi, Hafız Şaban Efendi vb. gibi değerli isimlerin yapmış olduğu Kur'an-ı Kerim eğitimleri Üsküp halkına çok büyük katkıları olmuştur.

Komünist rejimi tarafından cami mekteplerinde hocaların ve hafızların Kur'an eğitimi yapmaları yasaklanıp bu yasağa aldırış etmeyen hocalara ağır hapis cezaları veriliyordu.

Üsküp'te adeta bir daru'l-kur'an ve daru'l-huffaz olarak 1945 yıllardan sonra Kur'an-ı Kerim eğitim hizmeti veren Üsküplü Hafız İbrahim Efendi'nin evidir. Hafız ve müderris olan Hafız İbrahim Efendi, çocuklarını hafız olarak yetiştirmiş. Hafızlığa

önem verdiği gibi hem çocuklarını hafız olarak yetiştirmiş hem de çocuklarından hafız ve Kur'an talebeleri yetiştirmesini istemiştir.

Üsküplü Hafız İbrahim Efendi (1890-1972) kendi evinde yüzlerce Üsküplü ailenin çocuğuna Kur'an-ı Kerim öğretmiştir. Bu mektep Üsküp Dükkancık mahallesinde bulunuyordu. Haftanın her gününde Kur'an-ı Kerim talimi ve tecvidi öğretiliyordu. Tecvid kitabı olarak "Karabaş Tecvidi" Osmanlıca dilinde hem ezberletiliyor hem de okutuluyordu. Bunun yanında ilmihal, ahlak ve arapça dersleri de öğretiliyordu. Hafız İbrahim Efendi'nin vefatından sonra oğulları Hafız İdris Efendi ve Hafız Adem Efendi yine kendi evlerinde ve imam oldukları camilerde binlerce kişiye hem Kur'an-ı Kerim ve tecvid öğretmiş hem de hafız olmak isteyen talebelere hafızlık eğitimi vermişlerdir. (Ek-26)

Hafız İdris Efendi hem evinde hem de görevli olduğu camide binlerce kişiye Kur'an-ı Kerim öğretmiştir. Kur'an-ı Kerim eğitimi verdiği gibi otuz civarında da hafız talebe çıkarmıştır.¹⁶⁹ Hafız Adem Efendi de abisi Hafız İdris Efendi gibi binlerce kişiye Kur'an-ı Kerim öğretmiştir.

1945'ten günümüze kadar Üsküp'te bireysel olarak Kur'an-ı Kerim eğitimi yapmış meşhur hocalar şunlardır:

Hafız İbrahim Efendi ve oğulları Hafız İdris Efendi ve Hafız Adem Efendi ve Hafız İbrahim Efendi'nin kızları Mesure, Rukiye, Sıddıka ve Havva Hoca Hanımlar.

Meddah medresesinden mezun olan Kurra Hafız Sadullah Efendi, Hafız Şaban Efendi, Hafız Mustafa Efendi, Hafız Hasan Efendi, Hafız Abdürrahim Efendi, Mehmet Sadik Efendi vd.

Üsküp'ün meşhur hafızlarından Hafız Ali Bayram Efendi, Hafız Salih Efendi, Hafız Şaban Efendi.

İdris Efendi, Rakip Efendi, Beyezit Efendi, Nurettin Efendi, Ataullah Hoca'nın oğlu Nimetullah Efendi, Hafız Kadriye Hanım, Hafız Tayyip Efendi, Hafız Abdülbaki Efendi ve oğlu Süleyman Baki, Hafız Abdülkerim Ebibi, Hafız Mensure Hanım, Hafız İsa Bekteş, Hafız Fetiye Hanım vd.

Üsküp'ün köylerinde de kendi evlerini adeta Kur'an mektebine dönüştürmüş hafızlar bulunmaktadır. Studeniçan köyünde Hafız Celil Efendi, Hafız Kerim Efendi, Hacı Yusuf Efendi, Abdülmuttalib Efendi vd. gibi hocalar Kur'an-ı Kerim dersleri vermiştir. Sadece Studeniçan köyünde yüzden fazla hafız olduğu rivayet edilir.¹⁷⁰ Günümüzde Üsküp'ün bütün köylerinde daru'l-Kur'an mektepleri bulunmaktadır. Dersler yaz mevsiminde hergün, okullar döneminde ise sadece haftasonları yapılmaktadır. Bazı mekteplerde de haftanın sadece üç gününde Kur'an-ı Kerim dersleri yapılmaktadır. (Ek-27)

¹⁶⁹ Dursun, Ali, "Makedonya'daki Osmanlı Alimlerinin Son Halkası Üsküplü Hafız İdris Hoca" , *Umran Dergisi*, İstanbul, 2005, s. 84

¹⁷⁰ Feti, Mehdiu, "Hafizet Tane Gjata Historise Shek. XVIII- 2010" , Priştine, 2010, s. 20; Hafız Celil Şabani ile yapmış olduğumuz röportaj. 03.01.2015.

Günümüzde de Müslümanların yoğun olarak yaşadığı mahallelerde hoca olmadığı halde çocuklara Elifba öğreten az sayıda bulunan Kur'an öğreticileri bulunmaktadır. (Ek-28)

3.2.2. KALKANDELEN (TETOVA)

Kalkandelen şehri, Makedonya'nın kuzeybatısında bulunan bir şehirdir. Üsküp ve Manastır şehirlerinden sonra üçüncü büyük şehirdir.

Kosova salnamesinde bölgenin 1390'da Timurtaş Paşa tarafından fethettiği yazılı olsa da Slav kaynaklarında 1382 ile 1392 yılları arasında gerçekleştiği belirtilmekte ancak kesin bir tarih verilmemektedir.¹⁷¹ Osmanlı döneminde Kalkandelen, Kosova vilayetinin Prizren sancağına bağlı bir kasabaydı. (Ek-29)

İçerdiği eserlerle önemli bir Osmanlı- Türk şehridir. 1896 tarihli Kosova vilayeti salnamesinde bir hükümet konağı, bin dokuz yüz elli hane, bir telegrafhan on iki camii ve mescid, yedi tekke, bir kütüphane, yedi müslim birkaç gayri müslim sibyan mektebi, beş yüz yetmiş üç dükkan, on han, iki hamam, bir şadırvan, yirmi su değrimeri, bir kilise, bir saat kulesi, yüze yakın çeşme, dört medrese zikredilip bu medreselerden sadece iki medreseye rastlanmaktadır.¹⁷²

Kalkandelen şehri, Osmanlı döneminde olduğu gibi Osmanlının Balkanlardan çekildikten sonraki dönemlerde hem daru'l-Kur'an hem de daru'l-huffaz olarak yaygın bir şehirdi.

3.2.2.1. KALKANDELEN MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Makedonya'da daru'l-kur'an ve daru'l-huffaz müesseselerinin en yaygın olduğu şehirlerden biri Kalkandelen'dir. Osmanlının Kalkandelen'de bulunduğu son dönemlerde mekteplerin var olduğu rivayet edilir.

1880 yılında Kalkandelen'de bir rüştiye mektebinin aktif olduğunu muallim tayini ile ilgili bir evraktan görüyoruz. 1887 yılında Kalkandelen'e bağlı Gostivar kasabasında bir katı iptidai ve bir katı rüştiye olmak üzere iki katlı bir okul bulunmaktadır. Daha sonra bu okul tamamen rüştiyeye çevirilmiştir. 1896 yılında Kalkandelen kazası Maarif Meclisinde rüştiye mektebinde seksen altı, sekiz mahallede bulunan sibyan mekteplerinde beş yüz altı bir erkek ve üç yüz beş kız talebe kayıtlıdır. Yine 1901'de Kalkandelen kazasında Hamidiye İptidai Mektebinin eğitim ve öğretimi devam ettiğini görmekteyiz. 1904'te Tamarca köyünde iptidai mektebi açık olup Kamil Efendi adından bir muallim bu okulda görev yapmıştır.

¹⁷¹ Aruçi, Muhammed, "Kalkandelen", *DiA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, İstanbul, 2001, c. 24, s. 262.

¹⁷² Sami, Şemseddin, "Kamusu'l-A'lam", Mehran Matbaası, İstanbul, 1896, c. 5, s. 3556.

1909'da aynı yıl içinde, beş köyde iptidai mektepleri açılmış ve muallim ataması yapılmıştır.¹⁷³

Kalkandelen mekteplerinin sayısının ne kadar olduğu tam olarak bilinmemektedir. Kalkandelen köylerini de sayacak olursak yirmiden fazla olduğu bir gerçektir. Köylerde bulunan bazı mektepler daha çok camilerin yanında ya da içinde bulunuyorlardı. Kalkandelen mekteplerinde de Kur'an-ı Kerim ve tecvid dersleri yapılmıştır.

3.2.2.2. KALKANDELEN MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Kalkandelen tarihi ile ilgili yazılmış bir eserde 1874 yıllarında Kalkandelen şehrinde yedi mektep ve beş medresenin olduğu rivayet edilir. Bu medreselerden birinin 2. Dünya Savaşı'na kadar aktif olduğu bildirilmektedir.¹⁷⁴

Kalkandelen'de Osmanlı'nın son dönemlerinde bulunan medreselerden Yukarı Çarşı Medresesi aktif olmuştur. Medresenin sadece adı geçmektedir. Medresede 1881 yılında Cafer Efendi'nin müderrislik görevinde bulunduğu yazılıdır.¹⁷⁵

Saat mahallesinde bulunan Saat Medresesi de Kur'an-ı Kerim eğitiminin yapıldığı medreselerdendi. Saat Medresesi'nin banisi Gostivarlı Behlül Ağadır. Müderrisi Selman Efendi olup talebe sayısı yetmiş ikidir. Bu medresenin talebelerinden Kalkandelenli Recep Cudi Efendi biraz okuyup 1875 yılında İstanbul'a gelerek Hafızpaşa Medresesinde Nevrokoplu Mahmut Efendi ve Urfalı Mehmet Efendiden ders görmeye başlamıştır. 1892 yılında icazet aldıktan sonra memleketine dönerek Saat Medresesinde müderris olarak görev yapmaya başlamıştır.¹⁷⁶ Hafız Ahmet Paşa Medresesi külliyesinde bir daru'l-kurra bulunmaktaydı. Hafız Ahmet Paşa daru'l-kurrası, caminin giriş kapısının hemen yanında bulunup iki katlıydı.¹⁷⁷

Kalkandelen'de son dönem medreselerden biri de Köprü Medresesidir. Bu medresenin banisi Mehmet Efendi olup Köprü mahallesinde bulunmaktadır. Müderrisi Abdo Efendi olup 1903'teki talebe sayısı da yetmiş birdir.¹⁷⁸

Kalkandelen medreselerden biri de Hafız Abdülcemil Yusuf Efendi'nin müderrisi ve kurucusu olduğu Paşa Camii'nin yanında kurmuş olduğu medresedir. Kaynaklarda bu medresenin ismi "Paşa Medresesi" veya "Tetova Medresesi" diye

¹⁷³ Demir, Necati, "Başbakanlık Osmanlı Arşivlerine Göre 1877-1912 Yılları Arasında Kosova'da Eğitim Ve Öğretim", *Zeitschrift Für Die Welf Der Türken Dergisi*, Berlin, 2010, S. 3, s. 22.

¹⁷⁴ Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 26.

¹⁷⁵ Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 26.

¹⁷⁶ Alemdar, Yusuf, "Son Devir Osmanlı Uleması", İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, c. 4, s. 251.

¹⁷⁷ Eyice, Semavi, "Hafız Ahmed Paşa Camii Ve Külliyesi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, İstanbul, 2000, c. 15, s. 86.

¹⁷⁸ Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 27.

geçmektedir. Bu medrese hem daru'l-kur'an hem de daru'l-huffaz olarak eğitim vermiştir.¹⁷⁹

Paşa Medrese İkinci Dünya Savaş'ına kadar aktif olmuştur. Kurucusu ve ilk müderrisi olan Hafız Abdülcemil Yusuf Efendi, hafızlık ve diğer Kur'an ilimlerini 1870'te İstanbul'a gelerek öğrendi. Hafızlık eğitimini Pertevniyal Valide Sultan Camii imamlarından Hafız Kamil İstanbuli Efendi'den, kelim, hadis, tefsir ve fıkıh gibi ilimleri de Fatih Medresesinde Hafız İbrahim Ali Timurhisari, Şeyh İsmail Konyevi ve Hacı Osman Razgadi Efendi gibi müderrislerden aldı.¹⁸⁰

Hafız Abdülcemil Yusuf Efendi Paşa Medresesinde yüzlerce talebeye Kur'an-ı Kerim eğitimi ve elliden fazla hafız talebe yetiştirmiştir. Kalkandelen'in meşhur Kur'an-ı Kerim hafızları, hocaları ve alimleri bu medreseden yetişmiştir.

Yine Kalkandelen'in 1920-1945 yılları arasında daru'l-kur'an ve daru'l-huffaz eğitimi veren Yukarı Çarşı Medresesi mevcuttu. Bu medresenin müderrisi Hafız Abdülcemil Efendi'nin talebesi Hafız Süleyman Şehab Efendidir. Hafız Süleyman Şehab Efendi de bu medresede hem Kur'an-ı Kerim hem de hafızlık eğitimi vermiştir. 1939-1945 yıllarında Komünist rejiminin baskısıyla bu medrese de kapatılmıştır. Hafız Süleyman Efendi bu medresede yüzlerce talebeye Kur'an eğitimi ve çok sayıda talebeye hafızlık eğitimi vermiştir.¹⁸¹

Kalkandelen'in bir diğer medresesi de Eski Medresedir. Böyle bir medresenin var olduğunu Hafız Fadil Abdullah Efendi'nin otobiyografisinden öğreniyoruz.¹⁸²

3.2.2.3. KALKANDELEN CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Makedonya'da Kur'an eğitiminin en yaygın olduğu şehirlerden biri Kalkandelen'dir. Günümüzde olduğu gibi tarihte de Kalkandelen şehrinde hem merkez camilerinde hem de köylerinde bulunan camilerinde birer daru'l-kur'an mektebi mevcuttu.

Saat Camii adeta bir daru'l-kur'an mektebi olarak hizmet etmiş ve yüzlerce gence Kur'an-ı Kerim öğretmiştir. Saat Camii mektebinde Kur'an-ı Kerim eğitim ve öğretimi genelde caminin imamları tarafından yapılmıştır. Saat Camii'nde görev yapmış imamları sıralayacak olursak:

Molla Talha Hasan Efendi: 1938'e kadar imamlık görevinde bulunmuştur.

Hafız Remzi Efendi: 1896 yılında Kalkandelen'de doğdu. Hafızlık, Kur'an'ı Kerim, tecvid ve talim eğitimini İstanbul'un önde gelen hafızlardan tahsil etti. 1938-1954 yılları arasında imamlık yapmıştır.

¹⁷⁹ Nuhiu, İsmail, "Hafizet Me Te Njohur Ne Tetove E Rrethine Gjate Shek. XX", Basılmamış Lisans Bitirme Tezi, Prishtine, 2008, s. 25.

¹⁸⁰ Mehdiu, Feti, a. g. e. , s. 160.

¹⁸¹ Nuhiu, İsmail, a. g. e. , s. 30.

¹⁸² Nuhiu, İsmail, a. g. e. , s. 72

Hafız İsa Efendi: 1954'e kadar imamlık yapmıştır.

Hafız Abdülfettah Efendi: 1954-1961 yılları arasında imamlık yapmıştır.

Molla Rafiz Efendi: 1961'den 1962'ye kadar.

Hafız Salih Efendi: 1962-1997 yılları arasında.

Hafız İzzet Metin: 1997'den ve günümüz.¹⁸³

Kur'an-ı Kerim eğitiminin yapıldığı camilerden biri de Paşa Camii'dir. Paşa Camii'nde görev yapmış imamları sıralayacak olursak:

Hafız Ahmet Luşi Efendi: 1888 yılında doğdu. Hafızlık, Kur'an-ı Kerim, tecvid ve talim eğitimini İstanbul'da tamamladıktan sonra Kalkandelen'e dönerek 1944'e kadar Paşa Camii'nde imamlık yapmıştır.

Hafız Rahmetullah Efendi: 1887 yılında Kalkandelen'de doğdu. Hafızlık ve diğer ilimlerin eğitimini İstanbul'da aldı. 1918-1958 yılları arasında imamlık yapmıştır.

Molla Rufat Efendi: 1890 yılında Kalkandelen'de doğdu. Hafızlık ve diğer ilimlerin eğitimini İstanbul'da aldı. 1944-1955 yıllar arasında imamlık yapmıştır.

Molla İshak Yunus Efendi: 1955-1987 yılları arasında imamlık yapmıştır.

Hafız Baki Kasam: 1987 ve günümüz.¹⁸⁴

Eski Camii'nde de Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmıştır. Eski Camii'nde görev yapmış imamları sıralayacak olursak:

Hafız Yunni Efendi, Hafız Mücahit Efendi, Hafız Abdulgaffar Efendi ve Hafız Salih Efendi caminin en eski imamlarıdır. Bu saymış olduğumuz imamlar 1950 yılından önce görev yapmışlardır.

Hafız Abdülfettah Efendi: 1960-1963 yılları arasında imamlık yapmıştır.

Molla Rafiz Efendi: 1963-1999 yılları arasında imamlık yapmıştır.

Molla Gani Nesim: 1999 ve günümüz.¹⁸⁵

Kur'an-ı Kerim eğitiminin yapıldığı camilerden biri de Çarşı Camii'dir. Çarşı Camii'nde görev yapmış imamları sıralayacak olursak:

Hafız Süleyman Şehab Efendi: 1892 yılında doğdu. Hafızlığını meşhur hafız hocası Hafız Adülkerim Efendi'de bitirdi. Hafızlığını tamamladıktan sonra iki yıl İstanbul'da eğitim gördü. 1921-1945 yıllarında imamlık yapmıştır.

¹⁸³ Asllani, İslam, "Xhamite Dhe İmamet E Rajonit Te Tetoves Deri Ne Vitin 2006", Basılmamış Lisans Bitirme Tezi, Priştine, 2008, s. 3.

¹⁸⁴ Asllani, İslam, a. g. e. , s. 4.

¹⁸⁵ Asllani, İslam, a. g. e. , s. 5.

Hafız Taceddin Şehab Efendi: 1945-1998 yılları arasında imamlık yapmıştır.

Hafız Abbas Yahya: 1998 ve günümüz.

Muarremçe Camii'nde görev yapmış olan imamlar:

Molla Muhiddin Efendi, Molla Garib Efendi, Molla Nafi Efendi, Molla Cemil Efendi ve günümüzde Hafız Şafi Aydın.¹⁸⁶

Tophane Camii'nde görev yapmış olan imamlar:

Hafız İbrahim Efendi, Molla Hasan Efendi, Molla Mahmut Efendi, Hafız Mahi Efendi, Hafız Cemail Efendi ve Hafız Ramadan Efendi.¹⁸⁷

Gangam Camii'nde görev yapmış olan imamlar:

Hafız Abdürrahim Efendi, Hafız Atıf Efendi, Hafız Hıfzi Efendi, Hafız Halit Efendi ve Molla Hamdi.¹⁸⁸

Günümüzde Kalkandelen'de daru'l-kur'an mektepleri her camide mevcuttur ve her cami mektebinde Kur'an-ı Kerim ve tecvit dersleri yapılmaktadır.

Kalkandelen köylerinde de bulunan her caminin yanında bir daru'l-kur'an mektebi bulunmaktadır. Biz sadece birkaçını sayacağız.

Debreşte köyünde meşhur Hafız Abdüsselam Efendi yüzden fazla talebeye hem Kur'an-ı Kerim öğretmiş hem de hafız talebeler yetiştirmiştir. Yine aynı köyden Hafız Refet Zülbehar Efendi de çocuklara Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiştir.¹⁸⁹

Striminçe köyünde uzun yıllar imamlık yapmış olan Hafız Alırıza Kamber Efendi, kendi köyünde Kur'an-ı Kerim ve tecvit eğitimi vermiştir. Yine aynı köyden Hafız Abdülmecid Kadri Efendi çocuklara Kur'an öğretilmiştir.¹⁹⁰

Neroşta köyünde Hafız Sıtkı Yakup Efendi Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiştir.¹⁹¹

Poroy köyünde Hafız Eyyüp Efendi Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiştir.¹⁹²

Şemsova köyünde Hafız Hüsnü Yaşar cami mektebinde Kur'an dersleri yapmıştır.¹⁹³

Odır köyünde Hafız Mücahit Ferhat Efendi uzun yıllar camide hem imamlık hem de muallimlik görevinde bulunmuştur.

¹⁸⁶ Asllani, İslam, *a. g. e.*, s. 6.

¹⁸⁷ Asllani, İslam, *a. g. e.*, s. 6.

¹⁸⁸ Asllani, İslam, *a. g. e.*, s. 7.

¹⁸⁹ Nuhiu, İsmail, *a. g. e.*, s. 29.

¹⁹⁰ Nuhiu, İsmail, *a. g. e.*, s. 33.

¹⁹¹ Nuhiu, İsmail, *a. g. e.*, s. 34.

¹⁹² Nuhiu, İsmail, *a. g. e.*, s. 43.

¹⁹³ Nuhiu, İsmail, *a. g. e.*, s. 57.

Çelopek köyünde Hafız Fadil Abdullah Efendi imam olarak görev yapmış ve cami mektebinde Kur'an-ı Kerim dersleri vermiştir.

Palçıšte köyünde Hafız Abdürrezzak Şerif Efendi Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiştir.

Miletine köyünde Hafız Selman Adem uzun yıllar imamlık yapmış ve köydeki talebelere Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiştir.

Kalkandelen köylerinde 1900'lü yılların başlarında çocuklara Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiş mollalar bulunmaktaydı. Bu mollaların sadece isimleri geçmektedir. Bu bilgileri de Kalkandelenli meşhur hafız ve hocaların otobiyografilerinden öğreniyoruz. Bunlardan bazıları şöyledir:

Debreşteli Molla Eşref 1900'lü yıllar.

Neroştalı Molla İbrahim 1900'lü yıllar.

Jelineli Molla Abdülhamit 1900'lü yıllar.

Miletineli Hafız Reşat Şasivar 1910-1920'li yıllar.

Poraylı Molla Ziber 1920'li yıllar.

Cepçışteli Molla Mehmet 1920-1930'lu yıllar.

Debreşteli Molla Hasib 1920'li yıllar.

Glogyeli Molla Halit 1920-1940'lı yıllar.

Muharreme Camii imamı Molla Garip 1920-1930'lu yıllar.

Çelopekli Hafız Reşat Mahmut 1930-1940'lı yıllar.

Selerşeli Hafız Ali 1920-19402lı yıllar.

3.2.3. MANASTIR (BİTOLA)

Manastır şehri Osmanlının Balkanlardaki en stratejik ve en önemli şehirlerden biridir. Manastır, Makedonya'nın güneybatısında bulunan bir şehir olup, ülkenin Üsküp'ten sonra en büyük şehridir. (Ek-30)

Osmanlılar tarafından buraya yapılan ilk akın Umur Bey'in 1332 seferiyle gerçekleşti. 1385 yılında 1. Murat döneminde fethedilip Manastır adıyla anılmaya başlandı. Manastır şehri, 1835'te Rumeli vilayet merkezi, 1868'de ise sancak merkezi olmuştur.¹⁹⁴

¹⁹⁴ Prifti, Kristaq, "Manastır", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, İstanbul, 2003, c. 27, s. 562.

Balkan savaşının patlak vermesi üzerine 14-18 Kasım 1912 yılında Sırp işgali sonucu Osmanlı hakimiyetine son verilmiş oldu.¹⁹⁵

Manastır, Osmanlı döneminde ilmi, askeri ve iktisadi açıdan merkezi bir konumdaydı, ancak günümüzde devam eden Türk göçleri sonucunda eski konumunu kaybetmiş durumdadır.

3.2.3.1. MANASTIR MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Manastır'da Kur'an-ı Kerim ve tecvid eğitim ve öğretimi Osmanlının bu toprakları fethetmesiyle başlamış ve 1912 yılından sonra zayıflamaya başlamıştır.

1875 Manastır vilayeti salnamesinde, Manastır'da yirmi beş sibyan mektebinin bulunduğu rivayet edilir.¹⁹⁶

1891 Manastır vilayeti salnamesinde altı sibyan mektebinin aktif olduğu söylenmektedir.¹⁹⁷

1902-1910 yıllarında faaliyet gösteren yirmi sibyan mektebi arasında Karadiba Mektebi, Hacı Doğan Mektebi, İmaret Mektebi, Büyük Şadırvan Mektebi, Üç Şehitler Mektebi, Hususi Mektebi, Çınar Mektebi ve Adem Mahmut Mektebi bulunmaktadır.¹⁹⁸

Osmanlı döneminde Manastır'da bulunan bazı sibyan mekteplerin isimleri şunlardır:

Fatma Sultan Mektebi, Seyyid Osman Rıdvan Mektebi, Sufi Piri Bey Mektebi, Manastır İptidai Mektebi, Nogoçan Mektebi, Gonçar Mektebi, Kebir-i İptidaiyye, Hamidiye Mahallesi Mektebi, Topçular Mektebi, Karadebbağ Mahallesi Mektebi ve ismi meçhul olan bir mekteb.¹⁹⁹

Ayrıca Manastır'da camilerin yanında yapılmış mektepler de bulunmaktaydı. Ahmed Şerif Bey Mektebi,²⁰⁰ Hamza Bey Mektebi,²⁰¹ İshak Çelebi (İshakiye) Mektebi²⁰² ve Kadı Mahmut Mektebi²⁰³ bunun örnekleridir.

Manastır'da sibyan mektepleri dışında Kur'an-ı Kerim ve tecvid eğitiminin yapıldığı mekteplerden biri de rüştiye mektepleridir.

¹⁹⁵ Prifti, Kristaq, a. g. m. , s. 562.

¹⁹⁶ Bello, Hasan, "Sanxhaku i Manastirit Ne Fund Te Shek XIX. Dhe Ne Film Te Shek XX." , *Zani i Nalte Dergisi*, Tirana, 2014, S. 8, s. 84.

¹⁹⁷ Sarısakal, Baki, "1891 Manastır Salnamesinde Manastır Vilayeti, s. 4.

¹⁹⁸ Bülbul, Sevil, "Manastır Şehrini'deki Osmanlı Mimarisi" , Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 200.

¹⁹⁹ Bülbul, Sevil, a. g. e. , s. 153-154.

²⁰⁰ Bülbul, Sevil, a. g. e. , s. 39.

²⁰¹ Bülbul, Sevil, a. g. e. , s. 52.

²⁰² Bülbul, Sevil, a. g. e. , s. 74.

²⁰³ Bülbul, Sevil, a. g. e. , s. 82.

1875 Manastır salnamesinde, Manastır’da bir rüştiye mektebi bulunup ve bu mektepte yüz otuz dokuz talebenin eğitim gördüğü kaydedilmektedir.²⁰⁴

1887-1888 yılında ise Manastır’da üç rüştiye mektebinin bulunduğu söylenmektedir.²⁰⁵

1891 Manastır vilayeti salnamesinde iki rüştiye mektebin bulunduğu söylenmektedir.²⁰⁶

Osmanlının Rumeli topraklarından çıkmadan önce 1906-1907 öğretim yılında Manastır’da beş erkek rüştiye mektebi ve bir kız rüştiye mektebi bulunmaktaydı.²⁰⁷

Manastır’da Kur’an-ı Kerim ve tecvid eğitiminin yapıldığı mekteplerden biri de idadi mektepleriydi. 1888 yılında Manastır valisi Halil Rıfat Paşa tarafından bir idadi mektebi açılmıştır.²⁰⁸

3.2.3.2. MANASTIR MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR’AN-I KERİM EĞİTİMİ

Kur’an-ı Kerim ve tecvid derslerinin yapıldığı medreselerden biri Hacı Mahmut Bey Medresesidir. Bu medresenin banisi Hacı Mahmut olup Eski Cami-i Şerif yakınındadır. Müderrisi Mehmet Efendi’dir.²⁰⁹ Mehmet Efendi’den sonra göreve gelen müderris Kırçovalı Abdülhamit Efendi’dir. Kırçovalı Abdülhamit Efendi bu medresede diğer ilimlerin yanında Kur’an-ı Kerim dersleri de vermiştir.²¹⁰

Kadı Mahmut Efendi Medresesi’nin müderrisi Recep Efendi olup talebe sayısı on beştir.²¹¹

Manastır’ın en meşhur medreselerden biri olan İshak Çelebi (İshakiye) Medresesi de Kur’an-ı Kerim eğitiminin yapıldığı medreselerden biridir. 1903 tarihli Maarif Salnamesine göre 1903 yılında müderrisi Yahya Efendi olup talebe sayısı yirmidir.²¹²

²⁰⁴ Bello, Hasan, a. g. m. , s. 85.

²⁰⁵ Bello, Hasan, a. g. m. , s. 85.

²⁰⁶ Sarısakal, Baki, a. g. m. ,s. 4.

²⁰⁷ Kodaman, Bayram, “Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi” , TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 104.

²⁰⁸ Birol, Nurettin; Akpınar, Deniz, “XIX. Yüzyıl Sonlarında Manastır Vilayeti Ve Vali Halil Rıfat Paşa’nın Faaliyetleri (1887- 1889)” , *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 3, Erzincan, 2015, S. 14, s. 153.

²⁰⁹ Eljesa, Asani, a. g. e. , s. 34.

²¹⁰ Albayrak, Sadık, “Son Devir Osmanlı Uleması” , İstanbul Büyükşehir Belediye Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, c. 1, s. 124.

²¹¹ Eljesa, Asani, a. g. e. , s. 33.

²¹² Eljesa, Asani, a. g. e. , s. 34.

Medresenin on hücrelik olduğu, medrese içinde tefsirlerin, fıkıh ve lügat olmak üzere iki yüz yetmiş beş cilt kitabın, üç Kur'an-ı Kerim'in ve Kur'an-ı Kerim cüzlerinin vakfedilmiş olduğu anlaşılmaktadır.²¹³

Bir diğer medreslerden biri Şerif Bey Medresesi'dir. Bu medrese Şerif Bey Camii yanında kurulmuştur. Medrese'nin müderrisi Ethem Efendi'dir. Ethem Efendi, Prilepe şehrinde bulunan Cami-i Evsat Medresesinde müderrislik görevinde bulunduktan sonra 1888 yılında Şerif Bey Medresesine müderris olarak tayin edilmiştir.²¹⁴ Medresenin talebe sayısı otuz beştir.²¹⁵

3.2.3.3. MANASTIR CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Manastır şehri, Makedonya'da en çok Osmanlı camilerin bulunduğu şehirdir. 1945 yıllarından önce camilerin sadece bir kısmı aktifti.

1945- 1950'li yıllarından sonra Kur'an-ı Kerim eğitiminin yapıldığı tek cami olarak İshakiye Camii mevcuttu. O yıllarda caminin imamı olan Hafız Mersim Rasim Efendi onlarca talebeye Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiştir. Ancak polislerin baskısıyla bu camide de Kur'an-ı Kerim eğitimi durdurulmuştur. Hafız Mersim Efendi daha sonra doğduğu köyü Jitoşe'de Kur'an hizmetlerine devam etmiştir. Hafız Mersim Efendi Manastır'ın son hafızıdır ve 2012 yılında vefat etmiştir. Hafız Mersim Efendi'den önce İshakiye Camii'nde Hafız Ahmet Efendi imamlık görevinde bulunup Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiştir.

Günümüzde Manastır şehrinde aktif olan cami sayısı beştir. Elifba, Kur'an-ı Kerim ve tecvid okutan camiler arasında Hatuniye Camii ve Hasan Baba Camii mevcuttur. Ancak imam ve muallimlerin eksikliğinden dolayı Kur'an-ı Kerim hizmetleri 2005'li yıllarından sonra başlamıştır. Hatuniye Camii imam ve muallimi ve aynı zamanda Manastır müftüsü olan Hafız Mersim Efendinin yeğeni Hamit Rasim tarafından Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmaktadır. Müftü Hamit Rasim, Kur'an eğitimi hizmetlerine 2010 yılından itibaren başlamış ve günümüzde de Hatuniye Camii'nde Kur'an-ı Kerim dersleri vermeye devam etmektedir. Talebe sayısı otuzdur. (Ek-31)

Hasan Baba Camii'nde de Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi Hilmi Osman tarafından verilmektedir. Talebe sayısı da beştir.

Manastır şehri dışında sadece Mecitli köyünde Elifba, Kur'an-ı Kerim ve tecvid dersleri Ramadan Hoca tarafından yapılmaktadır. On beşten fazla talebesi bulunmaktadır.

²¹³ Eyice, Semavi, "İshakiye Camii Ve Külliyesi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, İstanbul, 2000, c. 22, s. 547.

²¹⁴ Albayrak, Sadık, "Son Devir Osmanlı Uleması", İstanbul Büyükşehir Belediye Daire Başkanlığı Yay, İstanbul, 1996, c. 2, s. 196.

²¹⁵ Eljesa, Asani, *a. g. e.*, s. 36.

Günümüzde Manastır Müftülüğünün Hasan Baba Camii'nde bir Kur'an-ı Kerim Okulu/Mektebi projesi bulunmaktadır. Bu mektep Elifba, Kur'an-ı Kerim ve tecvid derslerinin verildiği ilk Kur'an-ı Kerim merkezi olacaktır. Mektebin asıl amacı, Manastır'daki Müslüman çocuklara Kur'an-ı Kerim ve dini eğitim derslerini vermek olacaktır.²¹⁶

3.2.4. KUMANOVA

Kumanova şehri, Makedonya'nın Sırbistan sınırına yakın bulunan bir şehirdir. (Ek-32)

Evliya Çelebi, Kumanova şehrinden bahsederken cami, tekke, medrese, mektep, han, hamam ve çarşılarının bulunduğunu bilgisini vermektedir.²¹⁷

Kumanova şehri, Makedonya şehirleri arasında Kur'an-ı Kerim eğitiminin en yaygın olduğu şehirlerden biridir.

3.2.4.1. KUMANOVA MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Kumanova şehrinde Kur'an-ı Kerim eğitiminin yapıldığı mekanlardan biri mekteplerdir.

1872 yılından önce Kumanova rüşdiyesi açılarak eğitim öğretimine düzenli şekilde devam etmiştir. 1896 yılında rüşdiye mektebinde yetmiş üç, iptidai mektebinde yetmiş sekiz ve kız mektebinde yüz elli beş talebeye Kur'an eğitimi verilmiştir. 1895 yılında Kumanova şehrinde Hamidiye isminde bir iptidai mektebinin bulunduğu ve eğitim ve öğretime devam ettiği bildirilmektedir. 1904'te Kumanova'nın Mateçe ve Ofsançe köylerinde de iptidai mekteplerinin açıldığı ve muallimlerin Selim Efendi ve Veli Efendi'nin bu mekteplere tayin edildiği söylenmektedir.²¹⁸

3.2.4.2. KUMANOVA MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Kumanova'da son dönem Osmanlı medreselerinden Eski Medresesi mevcuttu. Bu medresenin ismi Kumanova ahalisinin vakfettiği bir değirmen ve bahçeler münasebetiyle de zikredilmektedir.²¹⁹

Kumanova medreselerinden biri Yeni Medresedir. Yeni Medresenin müderrisi Kumanova kazasının Nikoştak köyünde 1870 yılında doğmuş olan Kumanovalı Hayrettin Efendi'dir. Hayrettin Efendi İstanbul'a gelerek Fatih

²¹⁶ Manastır Muftüsü Hamit Rasim ile yapmış olduğumuz röportaj, 25. 07.2016.

²¹⁷ Çelebi, Evliya, *a. g. e.* , s. 563.

²¹⁸ Demir, Necati, *a. g. m.* , s. 14.

²¹⁹ Asani, Eljesa, *a. g. e.* , s. 29.

Akdeniz Başkurşunlu Medresesinden 1900 yılında ıcazet aldıktan sonra memleketine geri dönerek bu medresede müderris olarak tayin edilmiştir. Dokuz yıl boyunca müderrislik görevinde bulunup talebe yetiştirmiştir.²²⁰

Medresenin bir diğer müderrisi ise, Preşovalı Nuhi Efendi'dir. Preşovalı Nuhi Efendi Kumanova'daki eski medreseden eğitim görmüş ve ardından İstanbul'a gelerek Fatih Bahr-i Siyah Çiftte Ayak Kurşunlu Medresesinde tahsilini tamamlayıp 1897 yılında ıcazet almıştır. Yeni Medesede iki sene kadar müderrislik yapmıştır.²²¹

Bazı kaynaklarda Yeni Medrese'nin bir diğer adı Kumanova Medresesi diye geçmektedir. Ancak ikisinin aynı medrese olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Çünkü Preşovalı Nuhi Efendi'nin Kumanova Medresesinde de müderrislik görevinde bulunduğu kayıtlıdır. Kumanova Medresesi 1946-1947 yıllarına kadar aktif olup talebe yetiştirmiştir. Preşovalı Nuhi Efendi'den sonra Nikoştaklı Ferhat Efendi müderrislik görevinde bulunmuştur.²²² Ferhat Efendi bu medresede üç yüzden fazla talebeye Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiştir.²²³ Aynı medresede Üsküplü Hafız Abdürrahim Efendi de müderrislik görevinde bulunup talebe yetiştirmiştir.

Kumanova Medresesi'nin kapatılmasından sonra Kur'an eğitimleri zayıflamış ve 1959 yılına kadar böyle devam etmiştir. 1959 yılında Makedonya İslam Birliği Başkanı Merhum Hafız Bedri Efendi Kumanova Müftülüğüne bağlı bir sempozyum ya da bir kurs düzenlenmesini istemiştir. Bu kursta ağırlık olarak Kur'an-ı Kerim dersleri ve diğer dini ilimler öğretiliyordu. Bu kursta imam ve muallim görevlerinde bulunacaklar alınıp başarılı olanlar Kumanova'nın köylerine imam olarak atanıyordu.²²⁴

3.2.4.3. KUMANOVA CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Kumanova'da camilerde yapılan Elifba, Kur'an-ı Kerim ve tecvid eğitimi daha çok köylerde bulunan camiler ya da cami mekteplerinde yapılmıştır.

1963 Kumanova Müftülüğü raporunda Kumanova'da ve köylerinde Elifba ve Kur'an eğitimi gören talebelerin sayısı üç yüz otuz dokuzdu. Bunlardan yüz yetmiş yedisi erkek, yüz altmış dokuzu da kız talebesidir.²²⁵

1968 raporunda Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi gören erkek talebelerin sayısı üç yüz yirmi dört, kız talebelerin sayısı da iki yüz otuz dokuzdur.²²⁶

²²⁰ Albayrak, Sadık, "Son Devir Osmanlı Uleması", İstanbul Büyükşehir Belediye Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, c. 2, s. 97.

²²¹ Albayrak, Sadık, "Son Devir Osmanlı Uleması", İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, c. 4, s. 153.

²²² Zeqiri, Enver, "Deshmi Kohe Historiku i Müftinise Se Kumanoves", Kumanova, 2012, s. 74.

²²³ Bislimi, Taxhedin, a. g. e. , s. 136.

²²⁴ Zeqiri, Enver, a. g. e. , s. 43.

²²⁵ Zeqiri, Enver, a. g. e. , s. 45.

1968-1969 raporunda erkek talebelerin sayısı iki yüz doksan beş, kız talebelerin sayısı da iki yüz birdir.²²⁷

1969 raporunda erkek talebelerin sayısı yedi yüz dokuz, kız talebelerin sayısı da üç yüz doksan birdir.²²⁸

1971 raporunda erkek talebelerin sayısı iki yüz doksan altı, kız talebelerin sayısı da üç yüz kırk sekizdir.²²⁹

1972 raporunda erkek talebelerin sayısı üç yüz kırk bir, kız talebelerin sayısı da dört yüz dördür.²³⁰

1973 raporunda erkek talebelerin sayısı iki yüz doksan altı, kız talebelerin sayısı da üç yüz kırk sekizdir.²³¹

1978 raporunda erkek talebelerin sayısı üç yüz elli bir, kız talebelerin sayısı da dört yüz seksen altıdır.²³²

1995-1996 raporunda Kumanova'da Nazmi Muadin Hoca'nın iki yüz talebeye hem Elifba hem Kur'an eğitimi vermiştir.

Kumanova'nın köylerinde bulunan cami mekteplerinde Elifba, Kur'an-ı Kerim ve hafızlık eğitimi cami imamları tarafından verilmiştir.

Slupçan köyünde köyün imamı olan Merhum Yakup Hasipi Efendi tarafından yüzlerce çocuğa Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi, yirmiden fazla da hafız talebeler yetiştirmiştir.

Orizare köyünde muallim ve imam olan Naser Ahmeti cami mektebinde hergün Kur'an-ı Kerim dersi vermiştir. Dersler öğle namazından sonra ikinci namazına kadar yapılmıştır. Talebe sayısı yüz yirmi yedidir.

Likova köyünde Kumanova'nın meşhur hafızlarından Merhum Hafız Refik Ayeti ve oğlu Hafız Bayram Ayeti, cami mektebinde çocuklara hem Kur'an eğitimi hem de hafızlık eğitimi vermişlerdir. Talebe sayısı yüzdür.

Mateçe köyünde Alırıza Yakupi cami mektebinde yüzden fazla talebeye Kur'an eğitimi vermiştir.

Ropalçe köyünde Nazmi Yaşari camide çocuklara Elifba ve Kur'an eğitimi vermiştir. Talebe sayısı yirmi yedidir.

Viştiçe köyünde Ahmet Aslani çocukalara Elifba ve Kur'an eğitimi vermiştir. Talebe sayısı otuzdur.

²²⁶ Zeqiri, Enver, *a. g. e.*, s. 45.

²²⁷ Zeqiri, Enver, *a. g. e.*, s. 46.

²²⁸ Zeqiri, Enver, *a. g. e.*, s. 46.

²²⁹ Zeqiri, Enver, *a. g. e.*, s. 47.

²³⁰ Zeqiri, Enver, *a. g. e.*, s. 48.

²³¹ Zeqiri, Enver, *a. g. e.*, s. 48.

²³² Zeqiri, Enver, *a. g. e.*, s. 49.

Nikoştak köyünde Fahrettin Ebibi Hoca tarafından doksan dört çocuğa Elifba ve Kur'an-ı Kerim öğretilmiştir.

Çerkez köyünde Mesut Yaşari tarafından cami mektebinde Kur'an-ı Kerim dersleri yapılmıştır. Talebe sayısı seksendir.

Rahmanlı köyünde Hamli Ali cami mektebinde elli talebeye Elifba ve Kur'an eğitimi verilmiştir.

Loyan köyünde Yusuf Zümer Hoca tarafından Kur'an eğitimi verilmiştir. Talebe sayısı yetmiştir.²³³

1999 raporunda Kumanova'da Hafız Şakir Mehmet ve Nazmi Muadin cami mektebinde talebelere Elifba ve Kur'an eğitimi vermişlerdir. Talebe sayısı yüz ellidir.

Çerkez köyünde Mesut Yaşari tarafından cami mektebinde yüz talebeye Kur'an eğitimi verilmiştir.

Opaye köyünde Rıdvan Neziri tarafından ikindi namazından sonra Kur'an dersleri yapılmıştır. Talebe sayısı yetmiştir.

Orizare köyünde Elifba ve Kur'an eğitimi Naser Ahmeti tarafından camide verilmektedir. Talebe sayısı yetmiş beştir.

Likova köyünde Kur'an-ı Kerim eğitimi yine meşhur Kumanova hafızlarından Hafız Refik Ayeti ve oğlu Hafız Bayram Ayeti tarafından camide yapılmıştır. Yüzden fazla talebe vardır.

Hotil köyünde Kur'an dersleri cami mektebinde Hafız Elmi Abdullah tarafından yapılmıştır. Yüz talebesi vardır.

Mateçe köyünde camide doksan çocuğa Elifba ve Kur'an eğitimi verilmiştir.

Nikuştak köyünde Yahya Zendeli tarafından camide seksen talebeye Kur'an eğitimi verilmiştir.

2008 raporunda Kumanova'da Hafız Şakir ve Nazmi Muadin tarafından verilmiştir. Dersler sabah dokuzda başlayıp öğlen üçe kadar devam etmiştir. Talebe sayısı yetmiş beştir.

Vaksinçe köyünde Elifba ve Kur'an eğitimi Agim Mehmet ve Avdi Yaşari tarafından haftada üç defa verilmiştir.

Slupçan köyünde Kur'an dersleri cami mektebinde Abdullah Şahin hoca tarafından verilmiştir. Talebe sayısı kırktır. Diğer camide ise Azir Avdiu hoca tarafından otuz talebeye Elifba ve Kur'an eğitimi verilmiştir.

²³³ Zeqiri, Enver, *a. g. e.*, s. 51-52.

Orizare köyünde camide yapılan Elifba ve Kur'an dersleri muallim Naser Ahmeti tarafından yapılmıştır. Talebe sayısı yüz on beştir.

Likova köyünde Elifba ve Kur'an dersleri Hafız Refik Ayeti ve Hafız Bayram Ayeti tarafından ikinci namazından sonra yapılmıştır. Talebe sayısı yüz ondur.

Hotil köyünde Kur'an dersleri eski camide Hafız Elmi Abdullah, yeni camide ise Hafız Abdülkadir Abazi tarafından yapılmıştır. Talebe sayısı seksenden fazladır.

Mateçe köyünde Elifba ve Kur'an dersleri camide Alırıza Yakupi tarafından yapılmıştır. Talebe sayısı kırk beştir.

Çerkez köyünde Kur'an dersleri cami mektebinde Mesut Yaşari tarafından yapılmıştır. Talebe sayısı seksendir.

3.2.5. GOSTİVAR

Gostivar, Makedonya'nın kuzeybatısında bulunan bir şehirdir. Gostivar ve civarı 14. yüzyılda Osmanlı Devleti egemenliğine girmiş ve 1912 yılında sona ermiştir. (Ek-33)

Gostivar şehri Makedonya'da en çok daru'l-kur'an ve daru'l-huffaz müesseselerinin bulunduğu şehirlerden biridir.

3.2.5.1. GOSTİVAR MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN EĞİTİMİ

1887 yılında Gostivar merkezde bir katı iptidai, bir katı da rüşdiye mektebi olmak üzere iki katlı bir mektep bulunmaktadır.²³⁴

1896 Kosova Vilayeti Salnamesinde Gostivar'da bir rüşdiye mektebinin ve iki sibyan mektebinin bulunduğu kayıtlıdır.²³⁵ Gostivar'ın meşhur hocaları ve hafızları ilk ve orta eğitimini bu mekteplerde almışlardır.

3.2.5.2. GOSTİVAR MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Gostivar'da bulunan medreselerde Kur'an-ı Kerim eğitiminin yapıldığı medreselerden biri Cami-i Cedid Şerif'in yanında bulunan Cami-i Cedid Medresesidir. Medresenin banisi Hacı Mustafa Efendi'dir. Müderrisi Mehmet Efendi olup talebe sayısı yetmiş üçtür.²³⁶

Elifba, Kur'an-ı Kerim ve tecvid ve hafızlık eğitiminin verildiği medreselerden biri Saat Medresesidir. Saat Medresesi Gostivar'ın Saat mahallesinde

²³⁴ Demir, Necati, a. g. m. , s. 22.

²³⁵ Asani, Eljesa, a. g. e. , s. 23.

²³⁶ Asani, Eljesa, a. g. e. , s. 23.

bulunuyordu. Medresenin banisi Hüseyin Ağa olup müderrisleri Hacı Ömer Efendi ve İdris Efendidir. Talebe sayısı yüz ondur.²³⁷

Osmanlı döneminden sonra aktif olan medreselerden biri de Çeçranlı Kemal Abdül Efendi'nin müderrisi olduğu medresedir. Kemal Abdül Efendi bu medresede Kur'an-ı Kerim eğitiminin yanında tefsir, hadis, fıkıh vb. gibi ilimleri de okutmuştur.²³⁸ Ayrıca medresenin bir diğer müderrisi de Hilmi Efendi'dir.²³⁹

3.2.5.3. GOSTİVAR CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Gostivar'da bulunan camilerde Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi Osmanlı döneminde olduğu gibi Osmanlı döneminden sonra da yapılmıştır.

Gostivar'ın meşhur hafızlarından Hafız İzzet Efendi Saat Camii'nde yüzden fazla talebeye Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiştir. Ayrıca Saat Camii daru'l-kur'an mektebi yanında daru'l-huffaz olarak da eğitim vermiştir.²⁴⁰ Hafız İzzet Efendi'den sonra Hafız Yakup Yakupi²⁴¹ ondan sonra da Hafız Besir Zülfikar Efendi Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiştir.²⁴²

Çarşı Camii'nde 1946 yıllarda Elifba ve Kur'an-ı Kerim derslerini Hafız Mehmet Efendi vermiştir.²⁴³

Mahalle Camii'nde Hafız Tayyip Efendi talebelere Elifba ve Kur'an dersleri vermiştir. Daha sonra Hafız Kenan Yusuf bu göreve devam etmiştir.²⁴⁴ (Ek-34)

Müezzin Camii'nde Sehad Miftar tarafından Elifba ve Kur'an dersleri yapılmaktadır. (Ek-35)

Kadir Camii'nde Hafız Feyzullah Baki ve oğlu Nurullah Baki tarafından Elifba ve Kur'an dersleri yapılmaktadır. (Ek-36)

Leska Camii'nde İmam ve muallim olan Semir Emiri tarafından Elifba ve Kur'an-ı Kerim dersleri yapılmaktadır. (Ek-37)

Zdunya köyünde Kur'an dersleri köyün imamı Elyesa Asani tarafından yapılmaktadır. (Ek-38)

Vrapçište köyünde yüzlerce talebeye cami mektebinde Elifba ve Kur'an dersleri yapılmaktadır.

²³⁷ Asani, Eljesa, *a. g. e.* , s. 24.

²³⁸ Fetai, Sead, "*Hafizet Ne Rajonin E Gostivarit Nga Fundi I Shekullit XIX Deri Me Sot*" , Gostivar Müftülüğü Yayınları, Gostivar, 2014, s. 44.

²³⁹ Fetai, Sead, *a. g. e.* , s. 55.

²⁴⁰ Fetai, Sead, *a. g. e.* , s. 43.

²⁴¹ Fetai, Sead, *a. g. e.* , s. 123.

²⁴² Fetai, Sead, *a. g. e.* , s. 124.

²⁴³ Fetai, Sead, *a. g. e.* , s. 82.

²⁴⁴ Fetai, Sead, *a. g. e.* , s. 127.

Gostivar’da hem camide hem kendi evinde çocuklara Elifba, Kur’an ve tecvid eğitimi vermiş olan Havva Hocahanım’ın yapmış olduğu hizmetler çok büyüktür. 1980 yıllarından sonra Gostivar’da Elifba, Kur’an-ı Kerim ve tecvid eğitimi Havva Hocahanım ve Hafız Tayyip Efendi tarafından verilmiştir. Gostivar’daki Müslüman ailelerinin çocuklarına Kur’an eğitimi vermiş olan en meşhur hocalar Havva Hocahanım ve Hafız Tayyip Efendi’dir.²⁴⁵ (Ek-39)

3.2.6. OHRİ

Ohri şehri Manastır Vilayeti sancağına bağlı bir şehirdir. Ohri, Osmanlı döneminde kıraat ilminin okutulduğu ve öğretildiği ve kurra hafızların bulunduğu bir şehirdir. (Ek-40)

3.2.6.1. OHRİ MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR’AN-I KERİM EĞİTİMİ

Ohri şehrinde 1875 yılında dokuz sibyan mektebi mevcuttu.²⁴⁶ Yine aynı yılda Ohri şehrinde bir rüştiye mektebi olup talebe sayısı yetmiş üçtür. 1887-1888 yıllarında Ohri’de bir rüşdiye mektebi daha bulunmaktaydı.²⁴⁷,

1891 Manastır Salnamesinde Ohri’de dört mektep aktif olmuştur.²⁴⁸ Bütün bu zikrettiğimiz mekteplerde Elifba, Kur’an-ı Kerim ve tecvid dersleri yapılmıştır.

3.2.6.2. OHRİ MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR’AN-I KERİM EĞİTİMİ

Ohri’de Kur’an eğitiminin verildiği medreselerden biri Zeynelabidin Paşa Medresesidir. Medrese, Ohri’nin İskender Bey mahallesinde bulunuyordu. Çok sayıda talebe yetiştiren bu medrese, camide müezzinlik ve kayyumluk yapan talebelere kendi vakfiyesinden altışar akçe veriliyordu. Belli talebelerin camide sadece Kur’an-ı Kerim okumakla görevlendirildiğini görmekteyiz.²⁴⁹

Ohri’nin bir diğer medreselerden biri de Şerif Bey Medresesidir. Medresenin müderrisi Mustafa Efendi’dir. Medresede dokuz odada on dört talebe ikamet etmiştir.²⁵⁰ Aynı medresede Debrelî Şahin Efendi²⁵¹ ve Sultanbeyli Osman Hilmi Efendi de müderrislik görevinde bulunmuşlardır.²⁵²

²⁴⁵ Merhume Havva Hocahanım’ın oğlu Nurullah Baki ile yapmış olduğumuz röportaj, 20. 08. 2017.

²⁴⁶ Bello, Hasan, a. g. m. , s. 84.

²⁴⁷ Bello, Hasan, a. g. m. s, 85.

²⁴⁸ Sarısakal, Baki, a. g. m. , s. 6.

²⁴⁹ Eljesa, Asani, a. g. e. , s. 41.

²⁵⁰ Eljesa, Asnai, a. g. e. , s. 41.

²⁵¹ Albayrak, Sadık, “*Son Devir Osmanlı Uleması*” , İstanbul Büyükşehir Belediye Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, c. 2, s. 354.

²⁵² Albayrak, Sadık, “*Son Devir Osmanlı Uleması*” , İstanbul Büyükşehir Belediye Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, c. 4, s. 163.

Bir diğ er ve önemli medresesi Ali Paşa Medresesidir. Ali Paşa Medresesinde tefsir, hadis, fık ıh, kelam gibi ilimlerin yanında asıl ilim olarak kıraat ilmi öğ retilmiştir. Bu medrese daru'l-kur'an, daru'l-huffaz ve daru'l-kurra müessesesi olarak eğitim vermiştir.²⁵³ Medresenin müderrisliğini Hafız Osman Efendi yapmıştır.²⁵⁴

3.2.6.3. OHRİ CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞ İTİMİ

Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğ itiminin verildiğ i yerlerden biri camilerdir. Günümüzde Ohri'de Kur'an dersleri sadece camilerde yapılmaktadır.

Tavşanlı Camii'nde Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğ itimi İsa Eyüp tarafından verilmektedir. On beş civarında talebesi vardır.

Kuloğ lu Camii imamı İsmail Hakiu tarafından Elifba ve Kur'an dersleri yapılmaktadır.

Hacı Turgut Camii'nde Ömer Hobol tarafından Elifba ve Kur'an dersleri yapılmaktadır.

Halveti Hayati Tekkesi Camii'nde Ramazan Güçlü Hoca tarafından Elifba ve Kur'an dersleri yapılmaktadır. Talebe sayısı yirmiden fazladır. (Ek-41)

3.2.7. PRİLEPE

Prilepe, Makedonya'nın güneyinde yer alan ve ülkenin büyük şehirlerden biridir. Prilepe şehri Makedonya'nın en önemli şehirlerinden biri olduğ u gibi Osmanlı döneminde de büyük bir öneme sahipti. 14. yüzyılında Osmanlı hakimiyetine giren şehir, 1919 yılında Osmanlı'nın balkanlardan çekilmesiyle birlikte dini yönden zayıflamaya başlamıştır. Prilepe'de Kur'an-ı Kerim eğ itimi mekteplerde, medreselerde ve cami mekteplerinde yapılmıştır. (Ek-42)

3.2.7.1. PRİLEPE MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞ İTİMİ

1875 yılında Prilepe şehrinde altı sibyan mektebi bulunmaktaydı. Yine aynı yılda bir rüşdiye mektebi bulunup doksan bir talebe Kur'an-ı Kerim eğ itimi almıştır.²⁵⁵

1887-1888 yılında ise Prilepe şehrinde bir rüşdiye mektebi bulunmaktaydı.²⁵⁶ Prilepe'de bulunan mekteplerde Elifba, Kur'an-ı Kerim ve tecvid eğ itiminin

²⁵³ Salih Eyüp ile yapmış olduğumuz röportaj, 10, 07, 2016.

²⁵⁴ Albayrak, Sadık, *a. g. e.*, s. 163.

²⁵⁵ Bello, Hasan, *a. g. m.*, s. 84-85.

²⁵⁶ Bello, Hasan, *a. g. m.*, s. 85.

yapıldığı Prilepe'nin köylerinde mektepler bulunmaktaydı. Prilepe'nin eski hocaları ve hafızların çoğu, bu köylerde bulunan mekteplerden icazet almışlardır.²⁵⁷

3.2.7.2. PRİLEPE MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Mehmet Bey Medresesi, Prilep şehrinin en önemli medreselerden biridir. Medresenin banisi Mehmet Bey olup, müderrisleri Selim Efendi ve Salih Efendi'dir. Talebe sayısı ellidir.²⁵⁸

Cami-i Evsat Medresesi'nde müderris olarak Debreşte köyünde dünyaya gelen İbrahim Ethem Efendi'nin biyografisinden öğreniyoruz. Prilepeli İbrahim Ethem Efendi eğitim almak için İstanbul'a gelerek tahsilini tamamlamış ve icazetini aldıktan sonra Prilepe'ye geri dönerek bu medresede müderris olarak tayin edilmiştir. Talebeler yetiştirip icazet vermiştir.²⁵⁹

Osman Bey Medresesi'nin müderrisi Şerif Efendi olup, talebe sayısı ellidir.

Prilepe'nin bir diğer medresesi de Bekir Ağa Medresesi'dir. Medresenin banisi Hacı Bekir Ağa olup Akmesic mahallesinde bulunuyordu. Müderrisi Yusuf Efendi olup talebe sayısı otuzdur.²⁶⁰

3.2.7.3. PRİLEPE CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Prilepe'de Kur'an-ı Kerim eğitimi 1912'den ve özellikle 1940'lı yıllardan sonra zayıflamaya başlamıştır. Medreselerin ve camilerin çoğu kapatılmış ya da yıkılmıştır. 1950'li yıllarından sonra Kur'an-ı Kerim eğitimi daha çok Prilepe'nin köylerinde yapılmıştır. Prilepe merkezde ise sadece bir cami mektebinde Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmaktadır. Ancak köylerde yapılan Kur'an-ı Kerim eğitimi daha yaygındır.

Aldınçi köyünde Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmaktadır. Talebe sayısı ellidir.

Jitoşe köyünde Cemal Metliku tarafından seksen talebeye Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi verilmektedir.

Presil köyünde Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmaktadır. Talebe sayısı yirmi beştir. Yaklaşık yüz elli talebeye Kur'an-ı Kerim eğitimi verilmiştir.

²⁵⁷ Prilepe Müftüsü Şefket İmeri ile yapmış olduğumuz röportaj, 16. 07. 2016.

²⁵⁸ Eljesa, Asani, *a. g. e.*, s. 43.

²⁵⁹ Albayrak, Sadık, "*Son Devir Osmanlı Uleması*", İstanbul Büyükşehir Belediye Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, c. 2, s. 196.

²⁶⁰ Eljesa, Asani, *a. g. e.*, s. 44.

Norova köyünde son iki yıldır zorunlu Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmaktadır. Talebe sayısı yirmidir.

Debreşte köyünde Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmaktadır. Debreşte köyü, Osmanlı döneminde de mekteplerin en çok bulunduğu köyüdür. Prilepe'de en çok hafız, hoca ve muallim bu köyden çıkmıştır. Talebe sayısı yüz ellidir.

Çırnılışte köyünde yaklaşık altmış talebeye Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi verilmektedir.

Sajdova köyünde otuz talebeye Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi verilmektedir.

Kanatlar ve Budaklar köylerinde Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmaktadır. Ancak talebe sayısı azdır.²⁶¹ (Ek-43)

3.2.8. DEBRE

Debre, Makedonya'nın batısında, Arnavutluk sınırında bulunan bir şehirdir. Osmanlı döneminde Debre şehri, Debre-i Bala (Yukara Debre) ve Debre-i Zir (Aşağı Debre) olarak iki bölgeye ayrılmıştır.²⁶² Makedonya toprakları içinde kalan Debre ise Debre-i Bala'dır. (Ek-44)

3.2.8.1. DEBRE MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Şemseddin Sami, Debre şehrini anlatırken bir rüşdiye mektebi, on bir iptidaiye mektebi ve sibyan mektebinin bulunduğunu kaydeder.²⁶³

Debre'de doğmuş olup daha sonra ilim tahsil etmek için İstanbul'a gelerek icazet alan müderrislerin çoğu bu mekteplerden icazet almışlardır.

3.2.8.2. DEBRE MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

1890 tarihli Manastır Vilayeti Salnamesinde Debre'de bulunan medreselerin çok sayıda talebelerin olduğu, medreselerde dini ilimlerin okutulduğu zikredilmektedir.²⁶⁴ Debre'de bulunan medreselerde de Kur'an-ı Kerim ve tecvid dersleri yapılmıştır.

²⁶¹ Tüm bu bilgiler Prilepe Müftüsü Şefket İmeri ve Prilepe Müftü Yardımcısı Muhammet Gaziu ile yapmış olduğumuz röportajdan elde edilmiştir. 16. 07. 2017.

²⁶² Tuğlacı, Pars, "Osmanlı Şehirleri", Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985, s. 337.

²⁶³ Sami, Şemseddin, "Kamusu'l- A'lam", Mehran Matbaası, İstanbul, 1891, c. 3, s. 2117.

²⁶⁴ Salname-i Vlayet-i Manastır, Vilayet Matbaası, 1891, s. 192.

Hacı Abdi Ağa Medresesi Cami-i Şerif avlusunda bulunup müderrisi Mehmet Vehbi Efendi'dir. Talebe sayısı ondur.

Debre'nin medreselerinden biri Yeni Cami-i Şerif Medresesi'dir. Medresenin müderrisi Nureddin Efendi olup, talebe sayısı ondur.

Tekke Medresesi'nin müderrisi Seyfuddin Efendi olup, talebe sayısı ondur.

Bir diğer medrese de Debre Medresesi'dir. Müderrisi Hafız Celaleddin Efendi olup, talebe sayısı yirmidir.²⁶⁵

3.2.8.3. DEBRE CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Debre'de günümüzde Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitiminin yapıldığı tek cami Derviş Mustafa Camii'dir. Camii'nin mektebi bulunmaktadır. Debre'de Elifba, Kur'an-ı Kerim ve tecvid eğitiminin yapıldığı bu mekteb "Daru'l-Kur'an Mektebi" diye geçmektedir. 1999 yılından günümüze kadar yaklaşık üç yüz talebeye Elifba, Kur'an-ı Kerim ve tecvid eğitimi verilmiştir. Mektebin muallimleri Orhan Zengo ve Fisnik Çelodur. (Ek-45)

1945-1990 yılları arasında Kur'an-ı Kerim eğitimi Hafız Nureddin Efendi, Hafız Mahmut Efendi, Behçet Efendi ve Ahmet Han Efendi tarafından verilmiştir.

1990 yılında Molla Reco Efendi seksen dört talebeye Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiştir. Kur'an-ı Kerim eğitiminin yasaklı olduğu dönemlerde sadece Trebişte köyünde Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi verilmiştir. Kur'an-ı Kerim dersleri Arnavut araştırmacı Hasan Cilo'nun babası Ramadan Cilo tarafından yapılmıştır. Konyare köyünde de 1975'li yıllarda Nezir Mati tarafından Elifba ve Kur'an-ı Kerim dersleri yapılmıştır.²⁶⁶ (Ek-46)

3.2.9. KÖPRÜLÜ (VELES)

Köprülü şehri, Vardar Nehri üzerinde Makedonya'nın orta kısmında bulunan bir şehirdir. (Ek-47)

Köprülü şehri, Gazi Murat Hüdavendigâr döneminde Timurtaş Paşa tarafından fethedilmiştir. Şehir günümüzde Tito Veles adıyla anılmaktadır.

3.2.9.1. KÖPRÜLÜ MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Şemseddin Sami Köprülü şehriden bahsederken dokuz cami, iki mescit, yedi tekke, iki mektep, otuz iki han ve dört medresenin olduğunu zikreder.²⁶⁷ Şemseddin

²⁶⁵ Eljesa, Asani, *a. g. e.*, s. 21.

²⁶⁶ Bu bilgiler Debre Müftülüğü görevlisi Nasuf Strikçani'den alınmıştır, 10. 07. 2016.

²⁶⁷ Sami, Şemseddin, "*Kamusu'l-A'lam*", Mehran Matbaası, İstanbul, 1896, c. 5, s. 3906.

Sami'nin vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda şehirde iki mektebin bulunduğunu görmekteyiz. Bu mekteplerde de Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmıştır.

3.2.9.2. KÖPRÜLÜ MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Havlular Medresesi Cami-i Şerif mahallesinde bulunup banisi Hacı Ali Bey'dir. Medresenin müderrisi Hacı Hüseyin Efendi olup, talebe sayısı yirmi beştir.

Köprübaşı Medresesi de Köprübaşı mahallesinde bulunan bir medredir. Medresenin müderrisi Hacı Hafız Hasan Efendi olup, talebe sayısı yirmi beştir.

Köprülü şehrinin bir diğer medresesi ise Ali Bey Medresesi'dir. Müderrisi vekaleten Hacı Hafız Hasan Efendi yapmıştır. Talebe sayısı otuzdur.²⁶⁸

Köprülü'nün bir diğer medresesi de Hacı Mehmet Medresesi'dir. Medresenin banisi Müftü Hacı Mehmet Efendi'dir. Müderrisi Mustafa Efendi olup, talebe sayısı yedidir.²⁶⁹

Sadık Albayrak'ın Köprülü Medresesi diye bahsettiği medrese bu dört medreseden biridir. Köprülü'de doğmuş olan Köprülülü Hasan Fehmi Efendi bu medresede müderris Hacı Halil Efendi'den icazet almıştır.²⁷⁰

3.2.9.3. KÖPRÜLÜ CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Osmanlının Makedonya topraklarından çekilmesiyle birlikte bölgede bulunan cami, medrese, mektep, tekke vd. gibi imaretler komünist rejimi tarafından yıktırılmıştır. Günümüzde sadece Fazlı Paşa Camii mevcut olup Elifba ve Kur'an-ı Kerim dersleri yapılmaktadır. Dersler Süleyman Fırat tarafından yapılmaktadır. (Ek-48)

3.2.10. İŞTİP

İştîp şehri, Makedonya'nın ortasında bulunan bir şehirdir. Osmanlı döneminde daru'l-kurra müesseselerin bulunduğu ve kıraat ilminin öğretildiği bir şehirdir. (Ek-49)

²⁶⁸ Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 30.

²⁶⁹ Asani, Eljesa, *a. g. e.*, s. 31.

²⁷⁰ Albayrak, Sadık, *a. g. e.*, s. 72.

3.2.10.1. İŞTİP MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

İştîp'te hem merkezde hem de köylerinde mektepler bulunuyordu. 1896 yılında İştîp şehrinde rüşdiye mektebinde kırk sekiz talebenin bulunduğu, iptidai mektebinde de yüz yirmi talebenin öğrenim gördüğü belirtilmektedir.²⁷¹

3.2.10.2. İŞTİP MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Osmanlı son dönem medreselerinden Hamidiye Medresesi en meşhurdur. Hamidiye Medresesi 2. Abdülhamit döneminde 1902-1903 yılında inşa edilmiştir.²⁷²

İştîp'in bir diğer medresesi ise Çınarlı Medresesidir. Müderris olarak 1897 yılında İştîpli Mehmet Esat Efendi tayin edilmiştir. 1903 yılında ilk talebelerine icazet vermiştir.²⁷³

3.2.10.3. İŞTİP CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

1912 yılında Osmanlının Makedonya topraklarından çekilmesiyle bölgede ciddi manada Kur'an-ı Kerim eğitimi zayıflamıştır. 1945 yıllarından sonra ülke çapında bulunan mektepler ve medreseler kapatılınca, diğer şehirlerde olduğu gibi İştîp'te de kapatılmış ve yasaklanmıştır. Ancak son yirmi yılda İştîp'in cami ve cami mekteplerinde Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi verilmektedir. Günümüzde Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi sadece Dudu Hanım Camii mektebinde verilmektedir. Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi cami imamı Seyit Ali ve müezzini Abdürrezzak tarafından verilmektedir.²⁷⁴ (Ek-50)

3.2.11. RADOVİŞTE (RADOVİŞ)

Radoviş şehri, Makedonya'nın güneydoğusunda bulunan bir şehirdir. İştîp ve Koçana şehirleriyle çevrilidir. (Ek-51)

3.2.11.1. RADOVİŞ MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Şemseddin Sami Radoviş şehrinden bahsederken bir rüşdiye mektebi ve üç sibyan mektebinin bulunduğunu bildirmektedir.²⁷⁵

²⁷¹ Demir, Necati, a. g. m. , s. 13.

²⁷² Ağanoğlu, Yıldırım, "Üsküp Kitabı" , Fide Yayınları, İstanbul, 2008, s. 74.

²⁷³ Albayrak, Sadık, "Son Devir Osmanlı Uleması" , İstanbul Büyükşehir Belediye Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, c. 3, s. 131.

²⁷⁴ İştîp Müftülüğünde yapmış olduğumuz röportaj, 12, 08, 2016.

²⁷⁵ Sami, Şemseddin, "Kamusu'l-A'lam" , Mehran Matbaası, İstanbul, 1891, c. 3, s. 2240.

1873 yılında bir rüşdiye mektebi inşa edilmiştir. Ardından muallim tayinleri yapılmış ve öğrencilerin ihtiyacı olan ders kitapları ve haritalar İstanbul'dan gönderilmiştir. 1889 yılında Hacı Mehmet Mekteb-i Rüşdiyesi adında bir mektebin aktif olduğu ve muallimliğini Hafız Rıfat Efendi'nin yaptığı bildirilmektedir. 1896 yılında rüşdiye mektebinde yirmi beş talebe, iptidai mektebinde yirmi beş kız ve otuz erkek talebe, sibyan mektebinde de elli beş erkek ve yirmi yedi kız talebelerin öğrenim gördüğü zikredilmektedir. 1904 yılında Radovişte'de yeni bir rüşdiye mektebi daha açılmıştır. 1910 yılında da Hüdaverli ve Rutluköseli arasında bir iptidai mektebi inşa edilmiş ve mektebin adı "Reşadiye İptidaiyesi" olarak isimlendirilmiştir.²⁷⁶

3.2.11.2. RADOVIŞ MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Cami-i Kebir Medresesi Cami-i Kebir mahallesinde bulunup, müderrisi Ali Efendi'dir. Talebe sayısı on dokuzdur.²⁷⁷

Bir diğer medrese ise Cami-i Cedid mahallesinde bulunan medresedir. Medresenin müderrisi Tayyip Efendi'dir.²⁷⁸

3.2.11.3. RADOVIŞ CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Radoviş'te camilerde Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi son yirmi yılda aktif olmaya başlamıştır. Günümüzde Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi Bülbül Camii'nde Serhan Hüseyinov ve eşi tarafından yapılmaktadır. Yüzden fazla talebeye Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi vermişlerdir. Halen Kur'an eğitimi vermeye devam etmektedirler.²⁷⁹ (Ek-52)

3.2.12. KIRÇOVA

Kırçova şehri Batı Makedonya'da bulunan bir şehirdir. Kırçova şehri Üsküp, Kalkandelen, Kumanova ve Gostivar şehirlerinden sonra daru'l-kur'an ve daru'l-huffaz müesseselerin en yaygın olduğu şehirdir. (Ek-53)

²⁷⁶ Demir, Necati, a. g. m. , s. 14.

²⁷⁷ Asani, Eljesa, a. g. e. , s. 44.

²⁷⁸ Asani, Eljesa, a. g. e. , s. 45.

²⁷⁹ Radoviş Bülbül Camii İmamı Serhan Hüseyinov ile yapmış olduğumuz röportaj, 08, 08, 2016.

3.2.12.1. KIRÇOVA MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

1875 yılında Kırçova'da bir sibyan mektebi, 1887-1888 yılında da bir rüşdiye mektebi bulunuyordu.²⁸⁰

1891 yılında Kırçova'da dört mektep bulunuyordu.²⁸¹

3.2.12.2. KIRÇOVA MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Hacı Ali Ağa Medresesi Cuma mahallesinde bulunuyordu. Medresenin banisi Üsküplü Hacı Ali Ağa olup, müderrisi de Ali Efendi'dir. Talebe sayısı yetmiş üçtür.²⁸² Bu medresede Kırçovalı Kurra Hafız Abdülhamit Efendi okumuştur.²⁸³

3.2.12.3. KIRÇOVA CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Kırçova camilerinde Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimin yapıldığı camilerden biri Çulla Baba Tekkesi Camii'dir. Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi cami imamı Reşat Bülbül tarafından yapılmaktadır. 2012'den günümüze kadar kırk talebeye Kur'an eğitimi verilmiştir. Reşat Bülbül'den önce Şeyh Hayrettin Efendi Elifba ve Kur'an-ı Kerim dersleri vermiştir ancak talebe sayısı azdır. (Ek-54)

Elifba ve Kur'an eğitiminin yapıldığı camilerden biri de Sultan Bayezit Camii'dir. 1990 yılından günümüze kadar üç yüzden fazla talebeye Kur'an eğitimi verilmiştir. Kur'an-ı Kerim eğitimi cami imamı Ömer Yusuf tarafından yapılmaktadır.²⁸⁴ (Ek-55)

3.2.13. KOÇANA

Koçana şehri, Makedonya'nın doğu bölgesinde bulunan bir kasabadır. Şehir, 14. yüzyılında Osmanlı hakimiyetine girmiş ve 1912 yılında kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. (Ek-56)

²⁸⁰ Bello, Hasan, a. g. m. , s . 85.

²⁸¹ Sarısakal, Baki, a. g. m. , s. 11.

²⁸² Asani, Eljesa, a. g. e. s, . 28.

²⁸³ Albayrak, Sadık, "Son Devir Osmanlı Uleması" , İstanbul Büyükşehir Belediye Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, c. 1, s. 124.

²⁸⁴ Kırçova Çulla Baba Tekke Camii İmamı Reşat Bülbül ile yapmış olduğumuz röportaj, 07. 07. 2016.

3.2.13.1. KOÇANA MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Koçana kasabasında 1896 yılında rüşdiye mektebinde kırk, iptidai mektebinde altmış iki ve sibyan mektebinde de kırk erkek talebe ve dört kız talebe kayıtlıdır. 1898 yılında Koçana'nın köylerinde birer iptidai mektebi açılmıştır. 1900'de ise iptidai mektebi için yeni bir bina yapılmaya başlanmıştır.²⁸⁵

3.2.13.2. KOÇANA MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Koçana Hasan Bey Medresesi en meşhur medresedir. Medresenin banisi Hasan Bey olup, müderrisi İштиpli Mehmet Cemil Efendi'dir. İштиpli Mehmet Cemil Efendi İштиp kazasının 1863 yılında Cuma mahallesinde doğmuştur. İlim tahsili için İstanbul'a gelerek Fatih dersiamlarından Ödemişli Mustafa Fehmi Efendi'den 1895 yılında icazet almıştır. 1907 yılında da bu medreseye müderris olarak tayin edilmiştir.²⁸⁶

3.2.13.3. KOÇANA CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Koçana şehri hristiyanların yoğunlukla yaşadığı bir kasabadır. Osmanlının Makedonya topraklarından geri çekilmesiyle birlikte, ardından Yugoslavya rejiminin baskısıyla Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılamamıştır. Koçana'da Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi aktif olarak 2007 yılında başlamıştır. Koçana'da Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi sadece tek camide yapılmaktadır. O da Dudu Hanım Camii bir diğer adı ise Mehmet Bey Camii'dir. Kur'an-ı Kerim eğitimi Osman Göker, Arif Mehmet ve Abdülmecid Erkan hocalar tarafından verilmiştir. Talebe sayısı ondur. Dersler caminin mektebinde yapılmaktadır. Ancak ilerleyen yıllarda Koçana'da "Kur'an-ı Kerim Eğitim Merkezi" yani bir diğer adıyla "Daru'l-Kur'an Mektebi" diye büyük bir mekteb açmayı hedeflemektedirler.²⁸⁷ (Ek-57)

3.2.14. USTRUMCA/ÜSTÜRUMCA (STRUMİÇA)

Utsumca, Makedonya'nın güneydoğusunda bulunan bir kasabadır. 14. yüzyılda Osmanlının hakimiyetine girmiştir.²⁸⁸ 1912 yılından sonra Kur'an-ı Kerim eğitimi zayıflamaya başlamıştır. (Ek-58)

²⁸⁵ Demir, Necati, a. g. m. , s. 15.

²⁸⁶ Albayrak, Sadık, "Son Devir Osmanlı Uleması" , İstanbul Büyükşehir Belediye Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, c. 3, s. 66-67.

²⁸⁷ Dudu Hanım Camii mütevellisi Tayyip Bey ile yapmış olduğumuz röportaj, 26, 07, 2016s.

²⁸⁸ Kiel, Machiel, "Ustrumca" , *DiA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, c. 42, s. 191.

3.2.14.1. USTRUMCA MEKTEPLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

1906 Selanik Vilayeti Salnamesinde Ustrumca'da üç Müslüman mektebi bulunduğu zikredilir. 1906 yılından önce de bir rüşdiye mektebinin bulunduğunu görmekteyiz.²⁸⁹

3.2.14.2. USTRUMCA MEDRESELERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Abdülhalim Bey Medresesi'nin banisi Abdülhalim Bey olup yeri Cami-i Atik mahallesindedir. Medresenin müderrisi Salih Efendi'dir. Salih Efendi'nin vefatından sonra Hafız Şakir Efendi müderrisliğe tayin edilmiştir. Talebe sayısı on beştir. Ayrıca Çalı Medresesi diye de geçer.²⁹⁰

Hacı Abdullah Efendi Medresesine müderris olarak atanan 1900 yılında Ustrumca'nın Sultan Selim mahallesinde bulunan Ustrumcalı Nasuh Efendi'nin biyografisinden öğreniyoruz. Nasuh Efendi, 1866 yılında Selanik'e bağlı Ustrumca kazasının Ebloviçe köyünde doğmuştur. Talebe olduğu yıllarda Abdülhalim Medresesinde üç yıl okuduktan sonra eğitimini İstanbul'da tamamlamış, icazetini aldıktan sonra Hacı Abdullah Efendi Medresesine müderris olarak tayin edilmiştir.²⁹¹

Ustrumca'nın bir diğer medresesi de Mehmet Efendi Medresesi'dir. Medrese'nin banisi Mehmet Efendi olup, yeri Cami-i Atik mahallesinde bulunuyordu.²⁹²

3.2.14.3. USTRUMCA CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Ustrumca'da Kur'an-ı Kerim eğitimi 1912 yıllarına kadar aktif olmuştur. 1945 yılından sonra Ustrumca'da sadece Orta Camii aktif olmuştur. Orta Camii'nde Molla Demir, Ahmet Efendi ve oğlu Ramız Efendi imamlık yapmışlardır. Ahmet Efendi, Molla Demir Efendi'nin talebesidir. Molla Demir Efendi ve Ahmet Efendi, Ustrumca'daki Müslüman ailelerine Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi vermişlerdir. Daha sonra bu göreve Ramiz Efendi devam etmiştir. Yugoslavya döneminde Kur'an-ı Kerim eğitiminin yasaklandığı dönemlerde Kur'an hizmetleri Ramiz Efendi'nin evinde yapılmıştır. Ramiz Efendi günümüze kadar yüz elliden fazla talebeye Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiştir. Günümüzde Orta Camii aktif değildir.

²⁸⁹ Kiel, Machiel, a. g. m. , s. 192.

²⁹⁰ Albayrak, Sadık, "Son Devir Osmanlı Uleması" , İstanbul Büyükşehir Belediye Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, c. 4, s. 148; Asani, Eljesa, a. g. e. , s. 47.

²⁹¹ Albayrak, Sadık, "Son Devir Osmanlı Uleması" , İstanbul Büyükşehir Belediye Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, c. 2, s. 148.

²⁹² Asani, Eljesa, a. g. e. , s. 47.

Ustrumca'da sadece aktif olan cami Muhammed Nur'ul-Arabi Camii'dir. Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi caminin mektebinde yapılmaktadır.²⁹³ (Ek-59)

3.2.15. RESNE

Resne, Manastır ve Ohri arasında yer alan bir kasabadır. 1912 yılında kadar Osmanlı idaresi altında kalmıştır. (Ek-60)

3.2.15.1. RESNE MEKTEPLERİNDE VE MEDRESELERDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

1891 yılında Resne'de iki Müslüman mektebi bulunuyordu.²⁹⁴

Osmanlı döneminde Resne'de sadece bir medresenin aktif oluşu zikredilir. Bu medreseye müderris olarak Manastırlı Zekerriyya Efendi tayin edilmiştir.²⁹⁵

3.2.15.2. RESNE CAMİLERİNDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Günümüzde Resne'de sadece iki cami mevcuttur. Bu iki camiden sadece Hacı Murat Camii'nde Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi verilmektedir. Hacer Hoca kız talebelere, Mümin Hoca da erkek talebelere Kur'an eğitimi vermektedir. Günümüzde Kur'an eğitimini Mümin Hoca vermektedir. Dersler cami mektebinde yapılmaktadır. Resne dışında Laşçe ve Kozak köylerinde de Elifba eğitimi yapılmıştır. Ancak talebe sayısı çok azdır. Bir diğer daru'l-kur'an mektebi, Hacı Ramadan Camii yanında bulunan Hacegan mektebidir. Hacegan mektebinde Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi Sevdin Hoca tarafından verilmektedir. Talebe sayısı ondan fazladır. 1945 yılından önce Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi Hafız İbrahim Efendi tarafından verilmiştir. Hafız İbrahim Efendi'nin talebesi Ali Efendi de Kur'an eğitimi vermiştir. Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiş hocalardan Hafız Halit Efendi, Hafız Üzeyir Efendi ve Gostivarlı Hafız Şevik Efendi vb. gibi hocaları örnek verebiliriz.²⁹⁶ (Ek-61)

3.2.16. DİĞER ŞEHİRLERDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

3.2.16.1. EĞRİ PALANKA (KRİVA PALANKA)

Makedonya'nın kuzeydoğusunda Bulgaristan sınırına yakın bulunan bir kasabadır. Kasaba'da çoğunluk olarak Hristiyanlar yaşamaktadır.

²⁹³ Muhammed Nur'ul-Arabi Camii İmamı Ramiz Efendi ile yapmış olduğumuz röportaj, 23, 07, 2016.

²⁹⁴ Sarısakal, Baki, a. g. m. , s. 3.

²⁹⁵ Albayrak, Sadık, "Son Devir Osmanlı Uleması" , İstanbul Büyükşehir Belediye Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, c. 4, s. 392.

²⁹⁶ Resne Müftüsü Cüneyt Yaşar ile yapmış olduğumuz röportaj, 10, 07, 2016.

1873 yılında Bahri Bey tarafından bir rüşdiye mektebi inşa edilmiş ve ardından muallim tayinleri gerçekleştirilmiştir. Rüşdiye mektebinde kırk iki, iptidai mektebinde altmış, iki sibyan mektebinde yirmi beş erkek ve doksan beş kız talebe Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitim almıştır.²⁹⁷

Palanka şehrinde Bayram Paşa mahallesinde bulunan Bayram Paşa Medresesi mevcuttu. Medrese'nin müderrisi Mustafa Efendi olup, talebe sayısı ondur.²⁹⁸

Osmanlının Makedonya topraklarından çekilmesiyle birlikte kasabadaki medreseler yıkılmış ve kapatılmıştır. 1912 yılından günümüze kadar Palanka'da değil Kur'an eğitimi ezan bile okunmamaktadır. Ancak 2015 yılında ilk kez ramazan ayında cemaatle namazlar kılınmaya başlandı. Şimdilik sadece ramazan aylarında bir barakada namazlar kılınıyor. İlerleyen yıllarda Palanka kasabasında da Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılması planlanmaktadır. Ancak hristiyanlar tarafından Müslümanlara baskılar yapılmaktadır.²⁹⁹

3.2.16.2. DOYRAN

Doyran, Makedonya'nın güneydoğusunda Yunanistan sınırına yakın bulunan bir kasabadır. Kasaba'da çoğunluk olarak hristiyanlar yaşamaktadır.

Doyran medreselerinde de Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmıştır. Doyan'da bulunan medreselerden Doyan Medresesi ve Mehmet Fahreddin Efendi Medresesi mevcuttur. Doyan Medresesine müderris olarak Doyanlı İsmail Efendi'nin atandığını kendi biyografisinden öğreniyoruz. Doyanlı İsmail Efendi, Selanik'e bağlı Doyan kazasının Kalçokva köyünde doğmuştur. İstanbul'a gelerek Kaba Halil ve Çelebi Mehmet Ağa medreselerinde on yıl tahsil görmüştür. İcazet aldıktan sonra memleketine geri dönerek 1900 yılında Doyan Medresesine müderris olarak tayin edilmiştir.³⁰⁰

Mehmet Fahreddin Efendi Medresesi'nin kaynaklarda ismi geçmemektedir. 1869 yılında Doyan kazasının Kalçokva köyünde doğan Mehmet Fahreddin Efendi, Doyan Medresesinde kısa süreliğine eğitim gördükten sonra İstanbul'a gelerek Fatih Medresesinde eğitimini tamamlamış, ardından memleketine geri dönerek kendi yaptırdığı bu medresede müderris olmuştur.³⁰¹

Doyran'da günümüzde cami mevcut olmayıp Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmamaktadır.

²⁹⁷ Demir, Necati, a. g. m. , s. 15.

²⁹⁸ Asani, Eljesa, a. g. e. , s. 42.

²⁹⁹ Kratova Camii İmami Muhammed Mehmedov ile yapmış olduğumuz röportaj, 23, 07, 2016.

³⁰⁰ Albayrak, Sadık, "Son Devir Osmanlı Uleması" , İstanbul Büyükşehir Belediye Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, c. 2, s. 242.

³⁰¹ Albayrak, Sadık, "Son Devir Osmanlı Uleması" , İstanbul Büyükşehir Belediye Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, c. 3, s. 137-138.

3.2.16.3. TİKVEŞ

Makedonya’da bulunan bir kasabadır. Osmanlı döneminde Selanik vilayetine bağlıydı, şimdi ise Makedonya Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan bir kasabadır. Tikveş’de Kur’an-ı Kerim eğitimi 1912 yıllarına kadar yapılmıştır. Balkan göçlerinin artmasıyla Tikveş’de Müslüman nüfusu azalmış ve yerine hristiyanların sayısı artmıştır. Günümüzde Tikveş’de cami bulunmayıp, Kur’an-ı Kerim eğitimi de yapılmamaktadır. Tikveş’de Elifba ve Kur’an-ı Kerim eğitimi Osmanlının son dönemlerinde bulunan mekteplerde ve medreselerde yapılmıştır.

Kur’an-ı Kerim eğitiminin yapıldığı medreselerden biri Tahir Ağa Medresesi’dir. Medresenin banisi Hacı Tahir Ağa olup yeri Negotin köyündedir. Müderrisi İsmail Efendi olup, talebe sayısı on dokuzdur.

Orta Medresesi’nin müderrisi Halil Efendi olup, talebe sayısı yirmi altıdır.

Bir diğer medrese Preşte Medresesi’dir. Medrese’nin banisi Mustafa Bey, müderrisi Hayro Efendi’dir. Talebe sayısı on üçtür.

Kur’an-ı Kerim eğitiminin yapıldığı medreselerden biri de Marine Medresesi’dir. Medrese’nin banisi Hacı Ali Bey olup, müderrisi Mehmet Efendi’dir. Talebe sayısı da beştir.³⁰²

3.2.16.4. KIRATOVA

Makedonya’nın kuzeybatısında bulunan bir kasabadır. Kıratova’da Kur’an-ı Kerim eğitimi Osmanlıya bağlı mekteplerde ve medreselerde yapılmıştır. 1912 yılından sonra kasabada Kur’an-ı Kerim eğitimi yapılmadığı gibi, Müslümanların nüfusu da azalmıştır. Günümüzde çoğunluk olarak hristiyanlar yaşamaktadır.

1892 yılında Kıratova kazasına bağlı İzlatova köyünde iptidai mektebi açılmış ve adı Hamidiye İptidaiyesi diye konulmuştur. 1896 yılında rüşdiye mektebinde kırk beş talebe, Şadırvan İptidai mektebinde altmış dokuz talebe, sibyan mektebinde altmış beş erkek talebe ve yetmiş kız talebe kayıtlıdır.³⁰³

Kaynaklarda sadece bir medresenin adı geçmektedir. O da Mustafa Bey Medresesi’dir. Medrese, Mustafa Bey mahallesinde bulunuyordu. Müderrisi Hacı Mahmut Efendi olup, talebe sayısı yirmi altıdır.³⁰⁴

Günümüzde Kırtaova kasabasında cami bulunmamaktadır. Namaz vakitleri Kıratova Müslüman esnaflar tarafından kiralanan bir barakada kılınmaktadır. Makedonya İslam Birliği tarafından alınan bir kararla cami yapılması planlanmaktadır. Ancak Kratova’da yaşayan hristiyanlar bu duruma pek sıcak

³⁰² Asani, Eljesa, *a. g. e.* , s. 46.

³⁰³ Demir, Necati, *a. g. m.* , s. 16.

³⁰⁴ Asani, Eljesa, *a. g. e.* , s. 32.

bakmıyor. Barakada kılınan namaz vakitlerin dışında Müslüman çocuklara bir de Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi verilmektedir. Talebe sayısı beştir.³⁰⁵

3.2.16.5. STRUGA

Makedonya'nın güneybatısında Ohri Gölü'nün kenarında bulunan bir kasabadır. Struga'da Kur'an-ı Kerim eğitimi hem mekteplerde hem de medreselerde yapılmıştır. Yugoslavya döneminde yapılan rejimde medreseler kapatılmış ve Müslüman halk din eğitimi alanında zayıf kalmıştır. Strugalı Müslümanlara Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiş hocalardan Hafız İrfan meşhur hocalardandır. Hafız İrfan, Struga'da bulunan Mustafa Çelebi Camii'nde 1950-1980 yılları arasında yüzlerce hatta binlerce talebeye Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiştir. Hafız İrfan dışında Rasim Efendi, Tahsin Efendi ve Hafız Arslan'ın da Kur'an-ı Kerim eğitimi verdiği rivayet edilir. Bu yıllarda Yugoslavya hükümeti tarafından hocalar tehdit ediliyor ve kendilerine ağır cezalar vereceklerini söylüyorlardı. 1980 ve 1992 yılları arasında Kur'an-ı Kerim eğitimi zayıflamıştır. 1992 yılında Nazmi Hoca ve Hakim Hoca tarafından yeniden Kur'an-ı Kerim eğitimine başlanmıştır. Yüzden fazla talebeye Kur'an eğitimi verilmiştir. 1997 yılında Halveti Hayati Tekke Camii'nde İlhan Hoca tarafından yeniden Kur'an-ı Kerim eğitimine başlatılmış ve günümüze kadar iki binden fazla Müslüman çocuklara Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiştir. Günümüzde Struga'da sadece Halveti Hayati Tekke Camii'nde Kur'an-ı Kerim ve tecvid dersleri yapılmaktadır. Dersler cami imamı olan Eyüp Yakupi tarafından yapılmaktadır. Talebe sayısı seksendir. Struga dışında Ohtiska ve Labonište köylerinde Kur'an-ı Kerim dersleri yapılmaktadır. Ohtiska köyünde Arif Ramadani, Labonište köyünde ise Maksut Maksudovski Kur'an-ı Kerim eğitimi vermektedir.³⁰⁶ (Ek-62)

3.2.16.6. VİNİÇA

Viniça, Makedonya'nın doğusunda bulunan bir kasabadır. Viniça kasabası, çoğunluk olarak hristiyanların yaşadığı bir kasabadır. Günümüzde Viniça kasabasında sadece bir camide Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmaktadır. Viniçe'de ilk ezan 2010 yılında okunmuştur. Cami imam tarafından 2001 yılından bu yana Elifba eğitimi verilmektedir. Bugüne kadar otuzdan fazla talebeye Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi verilmiştir. 1990 yıllarından önce Mustafa Necibov tarafından talebelere Elifba eğitimi verilmiştir. Viniça dışında Gradeç köyünde de Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmıştır. 1950 yıllarından önce Hafız Muhammed ve Ali Efendi tarafından Gradeç köyündeki talebelere Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi vermişlerdir³⁰⁷ (Ek-63)

³⁰⁵ Kratova Cami İmamı Muhammed Mehmedov ile yapmış olduğumuz röportaj, 23, 07, 2016.

³⁰⁶ Halveti Hayati Tekke Camii İmamı Eyüp Yakupi ile yapmış olduğumuz röportaj, 09, 07, 2016.

³⁰⁷ Viniça Sefer Baba Camii İmamı Hüseyin Destanov ile yapmış olduğumuz röportaj, 25, 07, 2016.

3.2.16.7. DELÇEVO

Delçevo, Makedonya'nın doğusunda, Bulgaristan'ın sınırına yakın bulunan ve çoğunlukla hristiyanların yaşadığı bir kasabadır. Delçevo'da Fatih Sultan Mehmet Camii'nde Hafız İslam Arifi tarafından çok sayıda Müslüman çocuklara Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi verilmiştir. Ayrıca Pehçevo kasabasından gelen talebeler de olmuştur. Kur'an-ı Kerim dersleri, Fatih Sultan Mehmet Camii'nde yapılmıştır.³⁰⁸ (Ek-64)

3.2.16.8. BEROVO

Berova, Makedonya'nın doğu sınırında bulunan bir kasabadır. Çoğunluk olarak hristiyanların yaşadığı ve Müslüman nüfusunun az olduğu bir kasabadır. Günümüzde Berova'da sadece tek bir camide Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmaktadır. Cami 2000 yılların başından beri aktif, ancak Kur'an-ı Kerim dersleri 2010'dan beri yapılmaktadır. Talebe sayısı yirmiden fazladır.³⁰⁹ (Ek-65)

3.3. MEDDAH MEDRESESİ VE TALEBELERİ

Meddah ya da Meddah Baba Medresesi, Üsküp'ün en eski ve ilk Osmanlı medresesidir. Üsküp'ün fethi esnasında Paşa Yiğit Bey ve Meddah Baba isimleri sıkça zikredilmektedir. Ancak bu iki şahış ile kaynakların sınırlı olduğu bir gerçektir. Elimizde bulunan kaynaklarımızda, Paşa Yiğit Bey'in Üsküp Fatihisi olduğu ve Meddah Baba isimli şahsın da onun hocası ve şeyhi olduğu bildirilmektedir. Meddah Baba, Paşa Yiğit Bey ile beraber Kosova Savaşında aynı safta savaşmış ve daha sonra onunla birlikte Üsküp'e gelmiştir.

Üsküp'ün en eski medreselerden biri olan Meddah Baba Medresesi, vakıfnamesi bulunmamasına rağmen Meddah Baba medresesi olarak kalmıştır. Medrese'nin yapılış tarihi hakkında kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak 1392 Üsküp fethinden sonra inşa edildiği rivayet edilmektedir.³¹⁰

Üsküplü Salih Asım Bey'in belirttiğine göre “Yiğit Mehmet Paşa, Türk tarihlerinde Paşa Yiğit Mehmet namıyla muharrerdir. Üsküp'ün fatihidir. Uzun müddet Üsküp ve civarı kumandan ve muhafızlığın bulunmuş iken vefat ederek Meddah Medresesi avlusundaki mahsusi türbesinde medfundur. Medda Camii'nin banisidir. Namına mahallesi dahi vardır.”³¹¹ Ayrıca Üsküp'te mevcut olan medreseleri sayarken Meddah Medresesi'ni de zikreder.³¹²

³⁰⁸ Delçevo Fatih Sultan Mehmet Camii Eski İmamı Hafız İslam Arifi ile yapmış olduğumuz röportaj, 26, 07, 2016.

³⁰⁹ Berovo Hüseyin Bey Camii İmamı Tahir Destanov ile yapmış olduğumuz röportaj, 26, 07, 2016.

³¹⁰ Ramadan, Atula, “Üsküplü Ataullah Efendi, Meddah Medresesi Ve Talebeleri” , 2. *Uluslararası Dini Araştırmalar Ve Küresel Barış Sempozyumu*” , Saraybosna, 2016, c. 2, s. 324.

³¹¹ Asım, Salih, *a. g. e.* , s. 46.

³¹² Asım, Salih, *a. g. e.* , s. 31.

Günümüzde Meddah Medresesi ile ilgili elimizde kaynak, belge ya da doküman bulunmamaktadır. Osmanlı döneminde bina edilmiş bu müessese ile ilgili, talebeleri, tarihi ve ders müfredatı gibi hiçbir bilgilere ulaşamamıştır.

Osmanlı dönemi sonrasında Meddah Medresesi yeniden canlanmış ve Üsküp'ün en meşhur alimlerinden Ataullah Efendi ile yeniden faaliyete geçmiştir. Meddah Medresesi'nin Osmanlı döneminden sonra ikinci kurucusu Ataullah Kurtiş Efendi'dir. Üsküplüler arasında Ataullah Efendi, Ata Efendi ve Atula Efendi diye isimlendirilmiştir.

Ataullah Efendi, Makedonya'nın başkenti olan Üsküp'ün Studeničan köyünde 1874 yılında doğdu. İlk Kur'an-ı Kerim eğitimini köyünde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek Fatih Medresesi'nde İskilipli Atıf Efendi ile beraber dini ilimleri öğrendi. Fatih Medresesi'nden icazet aldıktan sonra Medrese'de bir müddet müderrislik görevinde bulunmuştur.³¹³ Ataullah Efendi 1920'li yılların başlarında Üsküp'e geri dönerek hatıl durumdaki Meddah Medresesi'ni canlandırarak başına baş müderris olarak geçti. Ataullah Efendi 1937 yılına kadar görevine sürdürmüş ve yerine en güzide ve en çok sevdiği talebelerinden Fettah Efendi medresenin baş müderrisi olmuştur. Fettah Efendi de hocası Ata Efendi'nin izinden giderek kendisi gibi yüzlerce talebe yetiştirmiştir. Ataullah Efendi 1946 yılında Üsküp'te vefat etmiştir.³¹⁴ (Ek-66)

Ata Efendi'nin Meddah Medresesi'nde yetiştirmiş olduğu talebeler, Üsküp ve civarında bulunan şehirlerde hatta diğer balkan şehirlerinde de Kur'an-ı Kerim eğitimi vermişlerdir. Özellikle Üsküp ve civarı şehirlerde İslam dininin yaşanmasına en büyük sebep olan Ata Efendi ve yardımcısı Fettah Efendi'nin Meddah Medresesi'nde yetiştirmiş olduğu talebeleridir. Meddah Medresesi'nden mezun olan talebeleri, görevli oldukları camilerde ya da evlerinde yüzlerce hatta bünlerce çocuğa Elifba, Kur'an-ı Kerim ve tecvid eğitimi vermişlerdir. (Ek-67)

Meddah Medresesi'nde eğitim gören talebelerin yarısı hafızdı. Hafızlığını tamamladıktan sonra devamında Meddah Medresesi'ne kayıt yaptıran çok talebe vardı. Üsküp Sultan Murat Camii yakınlarında bulunan daru'l-huffaz ve daru'l-kurra müessesesinde Kur'an-ı Kerim'i hıfz edip, ardından Meddah Medresesi'ne kayıt yapan talebeler vardı. Üsküp Müslüman ailelerinin çocuklarına Elifba, Kur'an-ı Kerim ve tecvid eğitimi, özellikle 1945-1980 yılları arasında Meddah Medresesi'nden mezun olan hocalar tarafından verilmiştir.

İlk nesil mezun talebelerin icazet töreni 15 Nisan 1934'te Sultan Murat Camii'nde yapılmıştır. İcazet alan talebeler şunlardır: Fettah Efendi, Mehmet Sadik Efendi, Hafız Necati Efendi, Kurra Hafız Sadullah Efendi, Hafız Şaban Efendi, Selim Efendi ve Hafız Bedri Efendi.³¹⁵

³¹³ Ademi, Muttalib, "Ataullah Efendi Hoxha", *Hena E Re Dergisi*, Shkurt, Shkup, 1994, s. 30.

³¹⁴ Selmani, Alirıza, "Myderriz Haki Efendiu (1914-1948)", Priştine, 2005, s. 51; Ademi, Muttalib, "Drita E Diturise", Shkup 2006, s. 8.

³¹⁵ Bislimi, Taxhedin, *a. g. e.*, s. 46.

İkinci nesil icazet alan talebelerden ise: Ferhat Efendi, Haki Efendi, Hasan Efendi, Hafız Mustafa Şemo Efendi, Hafız Abdürrahim Efendi, Hasan Bekir Efendi, Hafız Hamdi Efendi, İdris Süleyman, Kadri Efendi, Hüseyin Efendi, Osman Efendi ve Şükrü Efendi.³¹⁶

Üçüncü nesil icazet alan talebelerden ise: Cemail Efendi, Kemal Aruçi Efendi, Hafız Bekir Sadak Efendi, Ramadan Efendi, Salih fendi ve Hafız Sami Efendi.³¹⁷

Dördüncü nesil icazet alan talebelerden ise: Cavit Efendi, Hafız Şaban Efendi, Şaban Efendi, Necmi Efendi, Mecit Efendi, Fevzi Efendi, Sabri Efendi, Besim Efendi, Mehmet Efendi, Hasan Efendi ve Mefail Efendi.³¹⁸

Son olarak beşinci icazet alan talebelerden ise: Hafız Şuayb Efendi, Nimetullah Efendi, Şuayb Efendi, Yusuf Efendi, Mekan Efendi, Hafız Behçet Efendi, Şükrü Efendi, Cavit Efendi, Muzaffer Efendi, Sait Efendi, Musli Efendi, Davut Efendi, Bahaddin Efendi, Hafız Haki Efendi, Abdürrahman Efendi, Hafız Nazim Efendi, Hafız Naim Efendi ve Hacı Cavit Efendi.³¹⁹

Bütün saymış olduğumuz bu hafızlar ve hocalar görevli oldukları cami mekteplerinde ve bireysel olarak evlerinde yüzlerce talebelere Elifba, Kur'an-ı Kerim ve tecvid eğitimi vermişlerdir.

3.4. İSA BEY MEDRESESİ (İMAM-HATİP LİSESİ)

Üsküp'ün en meşhur medreselerden biri olan İsa Bey Medresesi 1469 yılında inşa edilmiştir. Medresede bütün dini ilimler okutulmuş ve Makedonya'da hatta Balkanlar'da en meşhur medresesi ünvanını almıştır. Medrese caminin ve hanikahın bulunduğu yerde inşa edilmiştir.

1912-1913 Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlılar Makedonya'dan çekildikten sonra bölgede siyasi, iktisadi ve toplumsal kargaşa, savaş ve çatışmalar meydana gelmiştir. Müslüman nüfusun beş yüz yıl ardından hristiyanların hakimiyetine girmeleri ve Müslüman halkının ezilmesiyle birlikte Kur'an-ı Kerim eğitimi de zayıflamıştır. Balkan Savaşları'ndan dolayı yıkılan ve hasar gören medrese ve mektep binaları tamir edilememiştir. Bu durumda da Müslüman çocukların kelime-i şehadet getiremeyecek kadar zayıf olduklarını görmekteyiz.³²⁰

1936 yılında İslam Birliği teşkilatı tarafından İsa Bey Camii'nin yanında bir medrese inşa edilmiş ve İsa Bey Medresesi ismi verilmiştir. Bir anlamda Osmanlı dönemindeki İsa Bey Medresesi yeniden hayat bulmuştur.³²¹ Medrese'nin eğitim süresi dört yıl olup lise seviyesindedir. Medrese'nin kuruluş amacı, İslami Birliği

³¹⁶ Bislimi, Taxhedin, *a. g. e.*, s. 47.

³¹⁷ Bislimi, Taxhedin, *a. g. e.*, s. 48.

³¹⁸ Bislimi, Taxhedin, *a. g. e.*, s. 49.

³¹⁹ Bislimi, Taxhedin, *a. g. e.*, s. 50.

³²⁰ Asım, Salih, *a. g. e.*, s. 7.

³²¹ Bajrami, Musli, "Periudha Historike E Medresese Se İsa Beut Shkup", Gostivar, 2005, s. 79.

teşkilatı kontrolünde görev alacak imam, vaiz, muallim vs. din adamları yetiştirmektedir.³²² Medrese'nin ders müfredatı, Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nden alınıp bazı ufak değişikliklerle Üsküp İsa Bey Medresesine uyarlanmıştır.³²³ Okutulan dersler: Kıraat (Kur'an-ı Kerim), Tefsir, Hadis, Fıkıh, Akaid, Ahlak, İslam Tarihi, Pedagoji, Arap Dili, Türk Dili, Sırpça-Hırvatça, Coğrafya, Matematik, Tabiat Bilim, Yönetim Bilgisi, Fizik, Kimya, Temizlik Bilgisi, Alman Dili veya Fransız Dili, Vatandaşlık Bilgisi, İmamlık Bilgisi, Hüsn-ü Hat, Resim ve Beden Eğitimi dersleridir.³²⁴

2. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi sonucunda 1936 yılında açılan medrese 1941 yılında kapatılmıştır. 1984 yılına kadar da bir daha açılmamıştır. İsa Bey Medresesi Osmanlı sonrası ikinci defa açılışına kadarki süreçte Kur'an-ı Kerim ve din eğitimi, camilerde, hocaların ve hafızların evlerinde yürütülmeye çalışılmıştır. Üsküp'e yakın bulunan Kondovo köyünde 1980 yılında temelleri atılmış, 1982 yılında da tamamlanmış ve eğitime başlamıştır.

İsa Bey Medresesi açıldığı günden itibaren günümüze kadar Makedonya'da yaşayan Müslümanlar için önemli hizmetlerde bulunmaktadır. Günümüzde İsa Bey Medresesi'nin Üsküp'te kız ve erkek talebeler, Kalkandelen (Tetova) ve Gostivar'da sadece kız talebeler, İştip'te de sadece erkek talebelerin eğitim gördüğü şubeleri mevcuttur. (Ek-68)

3.4.1. İSA BEY MEDRESESİNDE KUR'AN-I KERİM OKUMA, KIRAAT VE TECVİD İLMİNİN DERS MÜFREDATI

Makedonya'da Kur'an-ı Kerim eğitimi lise olarak sadece bu okulda verilmektedir. Diğer liselerde zorunlu veya seçmeli olarak Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmamaktadır. İsa Bey Medresesi'nde Kur'an-ı Kerim (Kıraat) dersi haftada dört saat, otuz dört haftada ise yüz otuz altı saat eğitim verilmektedir. Eğitim lise statüsünde olup dört yıldır. Dört yılda Kur'an-ı Kerim dersinin ders içeriği şöyledir;

Birinci sınıfta

Kıraat ilminin tanımı

Arapça harflerinin anlatılması

Her cüzün ilk beş sayfasının yüzünden okutulması.

Ezberler

Duha suresi ve Nas suresi arası sureler

Yasin suresinin ilk ve ikinci sayfaları

³²² Bajrami, Musli, *a. g. e.*, s. 96.

³²³ Bajrami, Musli, *a. g. e.*, s. 88.

³²⁴ Bajrami, Musli, *a. g. e.*, s. 93.

Bakara suresinin 284-286 ayetleri

Haşr suresinin 17-24 ayetleri

Tecvid ilmine giriş

İkinci sınıfta

Birinci sınıfta okutulan ve ezberlenen surelerin tekrar edilmesi

Her cüzün ilk on sayfasının yüzünden okutulması

Ezberler

Nebe suresi ve Duha suresi arası sureler

Yasin suresinin üçüncü ve dördüncü sayfaları

Bakara suresinin 183-186 ayetleri

Ali İmran suresinin 144-148 ayetleri

Meddin tanımı ve çeşitleri (Asl-i ve Fer'i medler)

Sakin nun ve tenvinin durumu

Üçüncü sınıfta

İkinci sınıfta okutulan ve ezberlenen surelerin tekrar edilmesi

Her cüzün son on sayfasının yüzünden okutulması

Ezberler

Mülk suresinin ilk sayfası

Müzzemmil suresinin tamamı

Müddessir suresinin tamamı

Kıyame suresinin tamamı

İnsan suresinin tamamı

Bakara suresinin 197-202 ayetleri

İsra suresinin 1-7 ayetleri

Ali İmran suresinin 190-194 ayetleri

Nur suresinin 32-40 ayetleri

Yasin suresinin beşinci ve altıncı sayfaları

İdgam ve çeşitleri

Sakin mim ve halleri

Kalkale

Lam'ın halleri

Harflerin sıfatları

Sekte

Lahn, Lahn-ı celi ve lahn-ı hafi

Kıraat ilminde kelimelerin telaffuz ve okunuşları

Kıraat ilminde vakf ve ibtida

Tilavet secdeleri

Kıraat ve tecvid ilminin kısaca tarihi

Dördüncü sınıfta

Üçüncü sınıfta okutulan ve ezberlenen surelerin tekrar edilmesi

Kur'an-ı Kerim'in tamamının yüzünden okutulması

Ezberler

Fetih suresinin ilk ve son sayfaları

Rahman suresinin tamamı

Taha suresinin 1-8 ayetleri

Nahl suresinin 120-128 ayetleri

Ali İmran suresinin 100-109 ayetleri

Fussilet suresinin 30-36 ayetleri

Ahzab suresinin 40-48 ayetleri

Hac suresinin 34-38 ayetleri

Bakara suresinin 152-157 ayetleri

Tecvid ilminde anlatılan bütün konuların tekrar edilmesi

Mezuniyet sınavına hazırlık³²⁵

3.5. ÜSKÜP İSLAMİ BİLİMLER FAKÜLTESİ (İLAHİYAT FAKÜLTESİ)

Üsküp İslami Bilimler Fakültesi ilk olarak 1997-1998 öğretim yılında eğitime başlamıştır. İlk nesil İsa Bey Medresesi'nden mezun olan öğrencilerin üniversite okuma ihtiyaçlarından dolayı açılmış bir fakültedir. Fakülte, yine Kondova köyünde İsa Bey Medresesi'nin yakınlarında bulunmaktadır.³²⁶ (Ek-69)

3.5.1. ÜSKÜP İSLAMİ BİLİMLER FAKÜLTESİNDE KUR'AN-I KERİM OKUMA, KIRAAT VE TECVİD İLİMİNİN DERS MÜFREDATI

Birinci sınıfta

Arapça harflerinin öğretilmesi

Kur'an-ı Kerim okumanın fazileti

Tecvid ilmine giriş

Meddin çeşitleri: Medd-i tabi, medd-i bedel, medd-i ivad, medd-i sıla, medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl

İstiaze ve Besmele'nin okunuşu

Şeddeli nun ve mimin kuralları ve uygulaması

İzhar, İklab ve İhfa

Mim ve nunun halleri

Kur'an-ı Kerim'in 1-130 sayfalarının yüzünden okutulması

Ezberler

Birinci cüzün tamamı

Bakara suresinin 151-157 ayetleri

Bakara suresinin 183-186 ayetleri

Bakara suresinin 284-286 ayetleri

³²⁵ <http://medreseja-isabeu.com> İsa Bey Medresesi (İmam Hatip Lisesi) , 12, 05, 2017.

³²⁶ Recebi, Süleyman, "Makedonya'da Müslümanların Dini Yaşayışının Organize Edilmesi" , *Balkan Sempozyumu Balkanlarda Gelecek Tasavvuru Kültür, Siyaset, Örgütlenme Ve İşbirliği Alanları*, İstanbul, 2008, s. 29.

Bakara suresinin 197-202

Ali İmran suresinin 144-148 ayetleri

Enfal suresinin 1-10 ayetleri

Haşr suresinin 18-24 ayetleri

İkinci sınıfta

İdgam ve çeşitleri

Medd-i lin, medd-i arız, medd-i lazım ve medd-i temkin

Harflerin telaffuzu ve sesleri (meharicu'l-huruf)

Hükmü ra, lafazatullah, işmam, imale ve revm

Lam'ın halleri

Kur'an-ı Kerim'in 130-260 sayfalarının yüzünden okutulması

Ezberler

İkinci cüzün tamamı

Ali İmran suresinin 190-194 ayetleri

Enam suresinin 160-165 ayetleri

Tevbe suresinin 126-129 ayetleri

İsra suresinin 1-4 ve 78-86 ayetleri

Üçüncü sınıfta

Lahn, lahn-ı celi ve lahn-ı hafi

Kur'an-ı Kerim'in okunuş şekilleri (Tertil, tedvir, tahkik ve hadr)

Hz. Peygamber'in Kur'an Ta'limi (Tertil, tecvid, terci, tahzin, tatrib, vakf ve ibtida vb.)

Kur'an-ı Kerim'i güzel okuma şartları ve suresi

Kur'an-ı Kerim'in 260-400 sayfalarının yüzünden okutulması

Vakf ve çeşitleri (vakf-ı kabih, vakf-ı tam, vakf-ı hasen ve vakf-ı kafi)

Vakf ve ibtida, Vakf ve ibtida ile ilgili kitapların tanıtılması

Kur'an-ı Kerim'de duraklama işaretleri (secavend)

Ezberler

Bakara suresinin 253-286 ayetleri

Necm suresinin 1-25 ayetleri

Yasin suresinin tamamı

Rahman suresinin tamamı

Dördüncü sınıfta

Kur'an-ı Kerim'i okumanın faziletleri ve adabı

Kur'an-ı Kerim'i ezberlemenin sevapları vb. konular anlatılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in toplanılması ve çoğalması (Ulumu'l-Kur'an)

Kıraat ilminin doğuşu, kıraat çeşitleri, kıraat farklılıkları

Kıraatların ortaya çıkışı ve Hafs kıraati

Kur'an-ı Kerim'in tarihi

Tilavet secdeleri

Kur'an-ı Kerim'in 400-600 sayfalarının yüzünden okutulması

Ezberler

Otuzuncu cüzün tamamı³²⁷

3.5.2. KÜTÜPHANESİ VE KIRAAT İLMİYLE İLGİLİ BULUNAN ESERLERİ

Kütüphane'de bulunan kitapların çoğu Arabistan İİrosa Üniversitesi tarafından 2011 yılında Üsküp İslami Bilimler Fakülte'sine bağışlanmıştır. Kıraat ve tecvid ilmi ilgili çok sayıda eser bulunmaktadır. Biz sadece birkaçını sayacağız. (Ek-70)

Kitabu İzahi'l-Vakf ve'l-İbtida- Ebu Bekr Muhammed b. El-Kasım b. Muhammed el-Enderabi.

El-Burhan Fi Ulumi'l-Kur'an- Ebu Abdillah Bedrüddin Muhammed b. Bahadır ez-Zerkeşi.

³²⁷ Üsküp İslami Bilimler Fakültesi Kur'an-ı Kerim Hocası Öğretim Görevlisi Ziber Lata ile yapmış olduğumuz röportaj, 15, 01, 2015.

Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Cezeri'nin;

Kitab-un-Neşr fi'l-Kıraat'il-Aşr'ı

Tayyibetu'n-Neşr fi'l-Kıraat'il-Aşr'ı

Takribu'n-Neşr fi'l-Kıraat'il-Aşr'ı

Tuhfetu'l-İhvan fi'l-Hulfi Beyne's-Şatbiyyeti ve'l-Unvan'ı

Gayetun'n-Nihaye fi Tabakati'l-Kurra'sı

Et-Temhid fi ilmi't-Tecvid'i

Ebu Muhammed Mekki el-Kaysi'nin;

Er-Riaye li'l-Tecvidi'l-Kirae ve Tahkiki Lafzi't-Tilave'si

El-Keşf'un Vucuhi'l-Kıraati's-Seb'ası

Ed-Deka'iku'l-Muhkeme fi Şerhi'l-Mukaddimetu'l-Cezeriyye- Zekeriyya el-Ensari.

Şerhu'l-Kastalani Ale'l-Muakeddimeti'l-Cezeriyye- Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr el-Kastalani.

El-Minehu'l-Fikriyye Bi-Şerhi'l-Mukaddmeti'l-Cezeriyye- Ali el-Kari.

Şerhu Mukaddimetu'l-Cezeri- Taşköprüzade Ahmed Efendi.

Zübdetu'l-İrfan fi-Vucuhi'l-Kur'an- Abdulfettah el-Pavluvi.

Umdetu'l-Beyan fi Tecvidi'l-Kur'an- Sabir Hasan Muhammed Ebu Süleyman.

Ebu Abdillah Şemsuddin Muhammed b. Osman ez-Zehebi'nin;

Tabakatu'l-Kurra'sı

Marifetu'l-Kurra-i Kubar Ala Tabakat-i ve'l-Asar'ı

Mu'cemu'l-Kıraat- Abdülatif Hatib.

El-Hucce li'l-Kurra'i's-Seb'a- Ebu Ali el-Farisi.

Camiu'l-Beyan fi'l-Kıraatis'-Seb- Ebu Amr ed-Dani.

El-Muhteseb fi Teybini Vucuhi Şevazzi'l-Kıraat ve'l-İzah Anha- ebü'l-Feth Osman b. Cinni.

Gaysun Nef'e fi Kıraati's-Seba- Ali En-Nuri b. Muhammed es-Sefakasi.

Rivayetu Kalun An-Nafi El-Medeni- Muhammed Ali Miftah.

Et-Telhis fi'l-Kıraati's-Seman- Ebu Ma'ser Abdülkerim et-Taberi.

El-Unvan fi'l-Kıraati's-Seb- Ebu Tahir İsmail b. Said es-Serakusti.

El-İktifa fi'l-Kıraait's-Seb'il-Meşhure- Ebu Tahir İsmail b. Said es-Serakusti.

El-Kafi fi'l-Kıraati's-Seb'a- Ebu Abdullah Muhammed el-Endülüsi.

Tarihu'l-Kıraat fi'l-Maşrık ve'l-Magrib- Muhammed El-Muhtar Veled Ebbah.

El-Kitabu'l-Evsat fi İlmi'l-Kıraat- Ebu Muhammed Hasan b. Said el-Mukri.

El-Gaye fi'l-kıraat'l-Aşr- Ebu Bekr Ahmed b. El-Hüseyin b. Mihran en-Nisaburi.

3.6. MAKEDONYA'DA DARU'L-HUFFAZ MÜESSESELERİ

Arapça'da "korumak, ezberlemek" manasındaki hıfz kökünden türemiş bir sıfat olan hafız sözlükte "koruyan, ezberleyen" anlamına gelip Kur'an'ın tamamını ezberleyene hafız denilmektedir.³²⁸

Hz. Peygamber (Sav), ümmetine Kur'an-ı Kerim'i ezberlemeye ve onu korumaya daima teşvik etmiştir. Kur'an-ı Kerim'in ezberlenme süreci, ayetlerin nazil olmaya başladığı andan itibaren başlamıştır.³²⁹ Hz. Peygamber (Sav), Cebrail'den aldığı vahyi ashabına aktarıyor ve O'nun ezberlenmesini teşvik ediyordu.³³⁰

Hz. Peygamber (Sav)'in vefatından sonra Kur'an'ın ezberlenmesine olan ilgi daha da artmıştır Hz. Peygamber (Sav) vefat etmeden önce hıfzını tamamlamayan sahabilerin bir kısmı onun vefatından sonra Kur'an'ın tamamını ezberledikleri rivayet edilmektedir.³³¹

Hafızlık öğrenim mekanları olarak ilk dönemlerde müsait olan evlerde, ardından da mescitlerde yapılmıştır. Daha sonraki dönemlerde daru'l-Kur'an, daru'l-huffaz ve daru'l-kurra olarak isimlendirilen, sırf hafız yetiştirmek maksadıyla mekanlar kurulmuştur.³³² Osmanlı döneminde hafızlık eğitimi veren müesseselere daru'l-kurra denilmiştir.³³³

³²⁸ Bozkurt, Nebi, "Hafız" , *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, c. 15, s. 74.

³²⁹ Şahin, Hatice, "Başlangıcından Günümüze Kadar İslam Coğrafyasında Hafızlık Tedrisatı" , *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun, 2011, c. 11, S. 2, s. 200.

³³⁰ Kurt, Yaşar, "Kur'an'ın Korunmasında Hafızlık Müessesesi" , *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum, 2012, c. 11, S. 22, s. 232.

³³¹ Bozkurt, Nebi, a. g. m. s, 76.

³³² Özbek, Ömer, "Dünyada Hafızlık Yöntem Örnekleri" , *Bilimname Düşünce Platformu*, Kayseri, 2015, S. 29, s. 185.

³³³ Bozkurt, Nebi, "Darulkurra" , *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, c. 8, s. 544.

Makedonya’da hafızlık eğitimi Osmanlının Balkanlar’ı fethedip ve ardından buralara medrese, cami ve mektep inşa ederek başlamıştır. Osmanlı dönemi ve sonrasında Balkanlarda hafızlık eğitimi en çok Makedonya, Bosna Hersek, Arnavutluk ve Kosova’da yaygın olmuştur.

Makedonya’da daru’l-huffaz müesseseleri Osmanlı döneminde aktif olduğu gibi sonrasında da aktif olmaya devam etmiştir. 1885-1945 yılları arasında daru’l-huffaz müesseselerinin bulunduğu şehirlerden Üsküp, Kalkandelen, Kumanova ve Gostivar şehirlerini örnek verebiliriz. Diğer şehirlerde de daru’l-huffaz müesseseleri bulunmuş ancak bu saymış olduğumuz şehirler kadar aktif olmamıştır.

3.6.1. ÜSKÜP

Üsküp, daru’l-huffaz müesseselerinin en yaygın olduğu şehirdir. 1900 yılların başında Üsküp Sultan Murat Camii yakınlarında bir daru’l-huffaz müessesesi bulunuyordu. Bu müessesenin hocası Arap Hoca olup yetmişten fazla hafız talebe yetiştirmiştir. Sultan Murat mahallesinde bulunan bu daru’l-huffaz mektebi, Arap Hoca’nın kendi evinde bulunuyordu. Ayrıca bu müessese daru’l-kurra olarak da eğitim vermiştir. Yetiştirdiği kurra hafızlarla ilgili net olarak bir bilgiye ulaşılmamıştır. Ancak bazı Üsküplü hafızların hafızlığını Arap Hocada tamamladıklarını kendi biyografilerinden öğreniyoruz³³⁴. Arap Hoca’nın yüzden fazla hafız talebe çıkardığı rivayet edilmektedir. Hafız Abdürrahim Efendi, Hafız Hasan Efendi, Hafız Kasım Efendi, Hafız Mustafa Efendi ve Hafız Cavit Efendi gibi meşhur hafızlar Arap Hoca’dan eğitim almışlardır.

1900’lü yılların başlarında Hacı Balaban Camii’nde Hafız Nuhi Dermjaku Efendi hafız talebeler çıkarmıştır.³³⁵

1900’lü yıllarda İsa Bey Camii eski imamlarından “İhtiyar” lakablı Hafız Şaban Efendi çok sayıda hafız yetiştirmiştir.³³⁶

1924 yılında Murat Paşa Camii imamı olan Hafız İbrahim Efendi, Meddah Medresesi civarında bulunan bir zaviyede çok sayıda hafız yetiştirdiği rivayet edilmektedir.³³⁷

1930’lu yıllarda meşhur hafız Üsküp müftüsü Hafız Aziz Efendi çok sayıda hafız yetiştirmiştir. Hafız Aziz Efendi’nin hocası meşhur Rahçeli Kurra Hafız Ahmet Efendi’dir. Hafız Ahmet Efendi kardeşi Hafız Kamil Efendi ile Sultan Murat Camii yakınlarında çok sayıda hafız talebeler yetiştirmişlerdir. Ayrıca bu daru’l-huffaz mektebinde kıraat dersleri de okutulmuştur.³³⁸

³³⁴ Bislimi, Takhedin, *a. g. e.*, s. 144.

³³⁵ Bislimi, Takhedin, *a. g. e.*, s. 125.

³³⁶ Bislimi, Takhedin, *a. g. e.*, s. 155; Baki, Süleyman, “Üsküp’ün Meşhur Fıkıh Hocası: Müderris Hafız Şaban Efendi”, Üsküp, 2016, s. 2.

³³⁷ Baki, Süleyman, “Üsküplü Hafız İbrahim Efendi (1890-1972)”, Üsküp, 2016, s. 3.

³³⁸ Hafız Adem Efendi ile yapmış olduğumuz röportaj, 06, 01, 2015.

1930-1935 yıllarında Üsküp'te Hafız Ahmet adında bir zattan söz edilmektedir. Bu zatın Üsküp'te birkaç hafız yetiştirdiği rivayet edilmektedir.³³⁹

Yine 1930 yıllarında İsa Bey Camii'nde bir daru'l-huffaz mektebinden söz edilmektedir³⁴⁰. Burada Kur'an-ı Kerim eğitimin yanında asıl olarak hafızlar yetiştiriliyordu. Hafızlık eğitimi Üsküp'ün en meşhur hafızlarından biri olan Hafız Şaban Efendi tarafından veriliyordu. Hafız Şaban Efendi onlarca hafız talebe yetiştirmiştir. Hafız Şaban Efendi'nin babası Kurra Hafız Salih Efendi de 1900 yılların başlarında çok sayıda hafız talebeler yetiştirmiştir. Hafız Şaban Efendi Üsküp İsa Medresesi'nde Kur'an-ı Kerim hocası görevinde bulunmuştur³⁴¹ İsa Bey Camii 1900-1945 yılları arasında daru'l-huffaz müessesesi olarak eğitim vermiştir.

1945-1950'li yıllarda Hafız Ali Bayram Efendi otuzdan fazla hafız talebe yetiştirmiştir. Hafız Ali Efendi görev aldığı camilerde muhakkak bir mektep de açmıştır. Açmış olduğu bu mektepler daru'l-Kur'an ve daru'l-huffaz olarak eğitim vermiştir. Hafız talebeleri İsa Bey Camii daru'l-huffaz ve Murat Paşa Camii daru'l-huffaz mekteplerinde okutmuştur.³⁴²

1945-1950 yıllarda Hafız Üzeir Demir Efendi'nin hafız talebeler yetiştirdiği rivayet edilmektedir.³⁴³

Meddah Medresesi mezunları hocalarından çok sayıda hafız talebeler yetiştirmişlerdir.

1945-1960 yıllarda Kurra Hafız Sadullah Efendi otuzdan fazla hafız yetiştirmiştir.³⁴⁴

1960-1970 yıllarda Tütünsüz Camii de adeta bir daru'l-huffaz mektebi olarak eğitim vermiştir. Mektebin müderrisi İdris Efendi olup çok sayıda hafız talebe yetiştirmiştir.³⁴⁵

1950-1980 yıllarda Üsküp müderrislerinden Hafız İbrahim Efendi'nin iki oğlu Hafız İdris Efendi ve Hafız Adem Efendi çok sayıda hafız talebe yetiştirmiştir. Hafız İdris Efendi otuz hafız talebe, Hafız Adem Efendi de çok sayıda hafız talebe yetiştirmiştir.³⁴⁶

Üsküp'te bulunan daru'l-huffaz müesseseleri 1980 yıllarına kadar aktif olarak devam etmiştir. Komünist rejiminin baskısıyla daru'l-huffaz mektepleri kapatılmış ardından hocaların evlerinde hafızlık eğitimine devam edilmiştir.

³³⁹ Mehdiu, Feti, *a. g. e.*, s. 261.

³⁴⁰ Bislimi, Taxhedin, *a. g. e.*, s. 155.

³⁴¹ Baki, Süleyman, "Üsküp'ün Meşhur Fıkıh Hocası: Müderris Hafız Şaban Efendi", Üsküp, 2016, s. 2

³⁴² Asllani, Ahmet, *a. g. e.*, s. 15-16.

³⁴³ Mehdiu, Feti, *a. g. e.*, s. 182.

³⁴⁴ Bislimi, Taxhedin, *a. g. e.*, s. 126.

³⁴⁵ Bislimi, Taxhedin, *a. g. e.*, s. 157-158.

³⁴⁶ Dursun, Ali, *a. g. m.*, s. 84; Hafız Adem Efendi ile yapmış olduğumuz röportaj, 06, 01, 2015.

1990-2000 yıllarında Hafız Tayyip Efendi yirmi bir hafız talebe yetiştirmiştir.³⁴⁷

Üsküp köylerinde de daru'l-huffaz mektepleri mevcuttur. Üsküp'te "Hafızlar Diyarı" olarak bilinen Studeničan köyünde yüzden fazla hafız yetişmiştir. Studeničan köyünde hafızlık eğitimi vermiş hocalardan Hafız Cezair Efendi, Hafız Veli Efendi, Hafız Yusuf Efendi, Hafız Cavit Efendi, Hafız Abdülkerim Efendi ve Hafız Celil Efendi, Hafız Mustafa Efendi, Hafız İsmet Efendi, Hafız Adnan Efendi ve Hafız Nesibe Hanım'ı zikredebiliriz. Günümüzde de eskisi gibi olmasa da halen hafız talebeler yetiştirilmektedir.³⁴⁸

Daru'l-huffaz mektepleri bulunan diğer köylerden Bukoviç ve Morana köylerini de örnek verebiliriz. Bukoviç köyünde Hafız Behçet Efendi hafız talebeler yetiştirmiştir.³⁴⁹

Günümüzde ise hafız yetiştiren hocalardan Hafız Abdülkerim Efendi ve Hafız İsa Efendi'yi örnek verebiliriz.

Hafız Abdülkerim Efendi Dükkancık Camii'nin imamıdır. Camii'nin mektebi olup daru'l-kur'an ve daru'l-huffaz olarak eğitim vermektedir. Sekiz kadar hafız talebe yetiştirmiştir. Halen hafız yetiştirmeye devam etmektedir.³⁵⁰

Hafız İsa Efendi ise kendi evinde bireysel olarak hafız talebeler yetiştirmeye devam etmektedir. On kadar hafız talebe yetiştirmiştir. Halen hafız talebe yetiştirmeye devam etmektedir.³⁵¹ (Ek-71)

3.6.2. TETOVA (KALKANDELEN)

Kalkandelen, daru'l-huffaz mekteplerinin en yaygın olduğu şehirlerden biridir.

1900 yıllarda Hafız Abdülcemil Efendi Çarşı Camii'nin yanında medrese açıp yüzlerce talebe yetiştirmiştir. Bu medrese daru'l-huffaz olarak da eğitim vermiştir. Hafız Abdülcemil Efendi'nin yetiştirdiği hafız sayısı tam olarak bilinmemektedir. Ancak elliden fazla hafız yetiştirdiği rivayet edilmektedir.³⁵²

1920-1940 yıllarda Yukarı Çarşı Camii Medresesi'nde Hafız Süleyman Efendi çok sayıda hafız yetitirmiştir. Bu medrese daru'l-huffaz olarak da eğitim vermiştir. 1945 yıllarından sonra komünist rejimi tarafından kapatılmıştır.³⁵³

³⁴⁷ Mehdiu, Feti, *a. g. e.*, s. 49.

³⁴⁸ Hafız Celil Efendi ile yapmış olduğumuz röportaj, 03, 01, 2015.

³⁴⁹ Bislimi, Taxhedin, *a. g. e.*, s. 178.

³⁵⁰ Dükkancık Camii İmamı Hafız Abdülkerim Ebibi ile yapmış olduğumuz röportaj, 01, 08, 2016.

³⁵¹ Hafız İsa Bekteşi ile yapmış olduğumuz röportaj, 06, 01, 2015.

³⁵² Mehdiu, Feti, *a. g. e.*, s. 160; Nuhi, İsmail, *a. g. e.*, s. 25.

³⁵³ Nuhi, İsmail, *a. g. e.*, s. 30.

Kalkandelen'in meşhur hafızlarından Hafız Abdülcemil Efendi'nin hafız talebelerinden Kalkandelenli Hafız Halit Efendi, Gamgam Camii'nin imamı olup on hafız talebe yetiştirmiştir.³⁵⁴

1935-1940 yıllarda Kalkandelen'de en çok hafız yetiştiren hafızlardan Hafız Ahmet Şatoku Efendi çok sayıda hafız yetiştirmiştir. Hatta Abdülcemil Efendi'den sonra en çok hafız yetiştiren Hafız Ahmet Şatoku Efendi'dir. Hafız Ahmet Efendi, Çarşı Camii'nde imamlık yapmıştır.³⁵⁵

Tetova köylerinde de daru'l-huffaz mektepleri bulunuyordu. Dobrošto köyünde Hafız Abdüsselam Efendi'nin birkaç hafız yetiştirdiği rivayet edilmektedir.³⁵⁶

Striminiçe köyünde Hafız Alırız Efendi'nin hafız talebeler yetiştirdiği rivayet edilmektedir.³⁵⁷

Nerošta köyünde Hafız Sıtkı Efendi hafız talebeler yetiştirmiştir.³⁵⁸

Poroy köyünde Hafız Eyüp Efendi tarafından birkaç hafız talebe yetiştirmiştir.³⁵⁹

Odır köyünde Hafız Mücahit Efendi hafız talebeler yetiştirmiştir.³⁶⁰

Sedlarça köyünde Hafız Abdül İsmail Efendi çok sayıda hafız talebeler yetiştirmiştir.³⁶¹

1950-1960 yıllarda Kalkandelen'de Hafız Yahya Efendi çok sayıda hafız talebe yetiştirmiştir.³⁶²

Günümüzde ise Kalkandelen'da sadece bir daru'l-huffaz mektebi bulunmaktadır. Bu müessese Paşa Camii'nin yanında bulunup hem daru'l-kur'an hem de daru'l-huffaz olarak eğitim vermektedir. Mektebin hocası Molla Mahmut Aslani Efendi ve oğlu Hafız İslam Efendi halen hafız talebeler yetiştirmeye devam etmektedirler. Molla Mahmut Efendi hafız talebeler yetiştirmeye başladığı günden itibaren günümüze kadar yüz otuzdan fazla hafız talebe yetiştirmiştir.³⁶³ (Ek-72)

³⁵⁴ Mehdiu, Feti, *a. g. e.*, s. 170.

³⁵⁵ Mehdiu, Feti, *a. g. e.*, s. 270.

³⁵⁶ Nuhi, İsmail, *a. g. e.*, s. 28.

³⁵⁷ Nuhi, İsmail, *a. g. e.*, s. 32.

³⁵⁸ Nuhi, İsmail, *a. g. e.*, s. 34.

³⁵⁹ Nuhi, İsmail, *a. g. e.*, s. 43.

³⁶⁰ Nuhi, İsmail, *a. g. e.*, s. 61.

³⁶¹ Nuhi, İsmail, *a. g. e.*, s. 70.

³⁶² Mehdiu, Feti, *a. g. e.*, s. 23.

³⁶³ Molla Mahmut Aslani Efendi'nin oğlu Hafız İslam Efendi ile yapmış olduğumuz röportaj, 27, 12, 2014; Nuhi, İsmail, *a. g. e.*, s. 84.

3.6.3. GOSTIVAR

Gostivar şehri, Makedonya'da hafızlık müesseselerinin en yaygın olduğu şehirlerden biridir.

1900'lü yıllarda Debreştelî Hafız Süleyman Efendi'nin çok sayıda hafız yetiştirdiği rivayet edilmektedir.

Gostivar'da en çok hafız yetiştiren en meşhur hocalardan Hafız Nakil Efendi ve Hafız İzzet Efendi, Hafız Süleyman Efendi'nin talebeleridir.

Gostivar'ın hafızlar ve hocalar diyarı olarak bilinen Debreş'te köyünde çok sayıda hafız yetişmiştir. Debreştelî Hafız Nakil Efendi'nin çok sayıda hafız yetiştirdiği rivayet edilmektedir.³⁶⁴

1940-1950 yılında Gostivar Saat Camii'nin imamı olan Hafız İzzet Efendi otuzdan fazla hafız yetiştirmiştir. O dönemde Saat Camii, Gostivar'ın en meşhur darul-huffaz mektebiydi. Hafız İzzet Efendi, Debreştelî Hafız Süleyman Efendi'den sonra en çok hafız yetiştiren hafızdır. Talebelerin çoğu Gostivar ve köylerinden olduğu gibi, Kalkandelen'den gelip hıfzını Hafız İzzet Efendi'de tamamlayanların sayısı çok fazla olduğu rivayet edilmektedir.³⁶⁵ 1945 yıllarda Saat Camii darul-huffaz müessesesi komünist rejiminin baskısıyla kapatılmış ve daha sonra yine 1970 yıllarda Hafız Şuayb Efendi tarafından hafız talebeler yetiştirmeye başlamıştır.³⁶⁶

1930 yıllarda Hafız Hilmi Efendi'nin çok sayıda hafız yetiştirdiği rivayet edilmektedir.³⁶⁷

Yine Debreş'te köyünde Hafız Yahya Efendi'nin yediden fazla hafız yetiştirdiği rivayet edilmektedir.³⁶⁸

Negotine köyünde Hafız Kazım Efendi birkaç hafız talebe yetiştirmiştir.³⁶⁹

Vrapçište köyünde Hafız Sabri Efendi dokuz on hafız talebe yetiştirmiştir. Vrapçište köyü, hafızların çok bulunduğu bir köydür. Vrapçište köyünde otuzdan fazla hafız yetişmiştir.³⁷⁰

Dobirdol köyünde Hafız Emşi Efendi birkaç hafız talebe yetiştirmiştir.³⁷¹

Aşağı Bayniçe köyünde Hafız Zülbehar Efendi'nin dokuzdan fazla hafız talebe yetiştirdiği rivayet edilmektedir.³⁷²

Reçan köyünde Hafız Berzat Efendi birkaç hafız talebe yetiştirmiştir.³⁷³

³⁶⁴ Fetai, Sead, *a. g. e.*, s. 31.

³⁶⁵ Fetai, Sead, *a. g. e.*, s. 44.

³⁶⁶ Fetai, Sead, *a. g. e.*, s. 87.s

³⁶⁷ Mehdiu, Feti, *a. g. e.*, s. 224.

³⁶⁸ Fetai, Sead, *a. g. e.*, s. 35.

³⁶⁹ Fetai, Sead, *a. g. e.*, s. 38.

³⁷⁰ Fetai, Sead, *a. g. e.*, s. 40.

³⁷¹ Fetai, Sead, *a. g. e.*, s. 41.

³⁷² Fetai, Sead, *a. g. e.*, s. 48.

Yukarı Bayniçe köyünde Hafız Kamber Efendi çok sayıda hafız talebe yetiştirmiştir. 1930 yıllarda dönemin ilim adamları olan Hafız İlmî Efendi ve Çeçranlı Kemal Efendi'den ders aldı. Çeçranlı Kemal Efendi'nin de çok sayıda hafız talebe yetiştirdiği rivayet edilmektedir.³⁷⁴

Gostivar'da daru'l-huffaz müesseseleri 2000 yıllarına kadar aktif olmuştur. Ancak az sayıda hafız talebe yetişmiştir. Günümüzde hafızlık eğitimi alan öğrencilerin sayısı fazla değildir. Gostivar ve civarı köylerinde 1900-2000 yılları arasında iki yüzden fazla hafız yetiştiği rivayet edilmektedir.

3.6.4. KUMANOVA

Kumanova şehri, Makedonya'da daru'l-huffaz müesseselerinin bulunduğu şehirlerinden biridir. 1940'den günümüze kadar Kumanova'da çok sayıda hafız yetişmiştir. Daru'l-huffaz müesseseleri Kumanova'da az sayıda olup civarı köylerde daha yaygındır.

1930-1980 yıllarda Kumanova'nın en meşhur hocalarından Molla Ferhat Efendi yirmi bir hafız talebe yetiştirmiştir. Molla Ferhat Efendi Meddah Medresesi mezunlarındandır.³⁷⁵

1970-1990 yıllarda Molla Besim Efendi birkaç hafız talebe yetiştirmiştir. Molla Besim Efendi de Meddah Medresesi mezunlarındandır.³⁷⁶

Kumanova Medresesi'nde birkaç hafız yetişmiştir. 1960-2010 yıllarında Kumanova Likova'da meşhur Hafız Refik Ayeti Efendi kırktan fazla hafız talebe yetiştirmiştir. Likova köyü, Kumanova'nın en meşhur daru'l-huffaz mektebidir. Hafız Refik Efendi hafızlığını Üsküp'ün meşhur hocası olan Hafız Aziz Efendi'de tamamlamıştır. Hafız Refik Efendi oğlu Hafız Bayram Efendi ile çok sayıda hafız talebe yetiştirmişlerdir. Günümüzde Kumanova'da sadece bir daru'l-huffaz mektebi bulunmaktadır. Mektebin hocası Hafız Bayram Efendi olup dört hafız talebe yetiştirmiş ve yirmi iki hafızlığa çalışan talebesi bulunmaktadır.³⁷⁷ (Ek-73)

1980-2000 yıllarında Hafız Fetiye Hanım dokuzdan fazla hafız talebe yetiştirmiştir.

1970-2000 yıllarda Yakup Hasip Efendi on ikiden fazla hafız talebe yetiştirmiştir.³⁷⁸

³⁷³ Fetai, Sead, *a. g. e.*, s. 54.

³⁷⁴ Fetai, Sead, *a. g. e.*, s. 55.

³⁷⁵ Bislimi, Taxhedin, *a. g. e.*, s. 136.

³⁷⁶ Bislimi, Taxhedin, *a. g. e.*, s. 174.

³⁷⁷ Hafız Bayram Ayeti ile yapmış olduğumuz röportaj, 28, 12, 2014; Zeqiri, Enver, *a. g. e.*, s. 242.

³⁷⁸ Zeqiri, Enver, *a. g. e.*, s. 112.

3.6.5. DİĞER ŞEHİRLER

Makedonya’da daru’l-huffaz mektepleri Makedonya’nın sadece belli başlı şehirlerde yaygın olmuştur. Üsküp, Kalkandelen, Gostivar ve Kumanova şehirlerinden sonra Ohri şehrini örnek verebiliriz. Ohri şehrinde daru’l-huffaz mektepleri 1940’lı yıllara kadar aktif olmuştur.

1900’lü yıllarda Ohri Halveti-Hayati tekkesinde Şeyh Abdülkerim Efendi’nin Ohri’de bulunan daru’l-huffazda hafızlara tecvid dersleri verdiği rivayet edilmektedir.³⁷⁹

Ohri’de bulunan daru’l-huffaz mektebi aynı zamanda daru’l-kurra müessesesi olarak da eğitim vermiştir. Alip Paşa daru’l-huffaz müessesesinde çok sayıda hafız yetişmiştir. Mektebin hocası Hafız Osman Efendi’dir³⁸⁰. Hafız Osman Efendi çok sayıda hafız talebe yetiştirmiştir. Hafız Muharrem Behlül Efendi, Hafız Zülbahar Efendi, Hafız Musa Efendi, Hafız Murat Efendi, Hafız Emrullah Efendi ve Hafız Muharrem Efendi Ohri’nin en meşhur hafızlarıdır. Hafızlık eğitimin yanında kıraat ilmi de öğrenmişlerdir. Bu müessese de Yugoslavya rejimi tarafından kapatılmıştır. Daru’l-huffaz mektebi kapatıldığı günden beri Ohri’de hafız yetişmemiştir. Günümüzde Ohri’de daru’l-huffaz mektebi bulunmamaktadır.³⁸¹ (Ek-74)

Daru’l-huffaz mekteplerinin bulunduğu şehirlerden biri de Kırçova şehridir. Kırçova Plasnitsa köyünde çok sayıda hafız yetişmiştir. Hafız yetiştiren hocalardan Hafız Mehmet Efendi olarak rivayet edilmektedir. Hafız Mehmet Efendi’nin on üç hafız talebe yetiştirdiği bilinmektedir. Hafız Mehmet Efendi daha sonra Türkiye’ye göç etmiştir.³⁸²

Lazani köyünde Hafız Rasim Efendi ve Hafız Ahmet Efendi’nin birkaç hafız talebe yetiştirdiği rivayet edilmektedir.³⁸³

Kırçova’da İstanbul’da eğitim tahsili görmüş Hafız Abdürrahman Efendi tarafından birkaç hafız talebe yetiştirdiği rivayet edilmektedir.³⁸⁴

Kırçova ve civarı köylerinde Hafız Keşşaf Efendi, Hafız Mensur Efendi, Hafız İlyas Efendi, Hafız Kasım Efendi, Hafız Mustafa Efendi, Hafız Şefki Efendi, Hafız Ekrem Efendi, Hafız Zeynullah Efendi, Hafız Ferid Efendi, Hafız Mehmet Efendi, Hafız Abdülhamid Efendi, Hafız Becit Efendi, Hafız Esat Efendi, Hafız Recep Efendi, Hafız Emin Efendi ve Hafız İlyas Efendi gibi hafızları örnek

³⁷⁹ İzeti, Metin, *a. g. e.*, s. 320.

³⁸⁰ Albayrak, Sadık, *“Son Devir Osmanlı Uleması”*, İstanbul Büyükşehir Belediye Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, c. 4, s. 163.

³⁸¹ Eyüp Salih ile yapmış olduğumuz röportaj, 09, 07, 2016.

³⁸² Şemoski, Muhammed, *“Hafizi U Kiçevu İ Kiçevskoj Okolici Nakon Prvog Svjetskog Rata Pa Do Danas”*, Basılmamış Lisans Bitirme Tezi, Saraybosna, 2011, s. 12; Plasnitsa Köyü İmamı Hafız Selim Şemoski ile yapmış olduğumuz röportaj. Hafız Selim Efendi hafızlığını Hafız Ekrem Efendi’de bitirdi. Hafız Ekrem Efendi, Hafız Mehmet Efendi’nin talebesidir, 07, 07, 2016.

³⁸³ Şemoski, Muhammed, *a. g. e.*, s. 15.

³⁸⁴ Şemoski, Muhammed, *a. g. e.*, s. 16-17.

verebiliriz.³⁸⁵ Saymış olduğumuz hafızların çoğu, hafızlık eğitimini Hafız Mehmet Efendi'de tamamlamışlardır.

Günümüzde Kırçova'da daru'l-huffaz müessesesi bulunmamaktadır. Ancak civar köylerinde hafızlık eğitimi alan birkaç talebe bulunmaktadır.³⁸⁶

Makedonya şehirlerinde bulunan daru'l-huffaz müesseselerinden biri de Debre şehridir. Debre şehrinde de çok sayıda hafız yetişmiştir. Hafız Davut Efendi ve Hafız Abdürrahman Efendi hafızlık eğitimini Debre'de tamamlamışlardır. Ancak hafız hocalar ile ilgili bir kaynak bulunmamaktadır.³⁸⁷ Hafız İdris Efendi, Hafız Azem Efendi, Hafız Emin Efendi, Hafız İsmet Efendi ve babası Hafız Cemal Efendi, Hafız Salih Efendi ve Hafız Süleyman Efendi gibi hafızlar Debre'nin meşhur hafızlarıdır. Hafızlardan bir kısmı hıfzını İstanbul'da tamamlamışlardır.³⁸⁸

Hafız Muharrem Efendi'nin hafız talebeler yetiştirdiği rivayet edilmektedir.³⁸⁹

Debre'de hafız yetiştiren hocalardan biri de Hafız Emin Efendi'dir. Hafız Emin Efendi'nin de hafız talebeler yetiştirdiği rivayet edilmektedir.³⁹⁰

Manastır şehrinde de daru'l-huffaz müessesesi bulunuyordu. Manastır'da Hafız Tevfik Efendi³⁹¹ ve Hafız Ahmet Efendi'nin hafız olduğu rivayet edilmektedir.³⁹²

Makedonya'nın diğer şehirlerinde daru'l-huffaz müesseselerin olduğuna dair elimizde bir kaynak bulunmamaktadır. Osmanlının Makedonya topraklarından çekilmesiyle birlikte bölgede Kur'an-ı Kerim eğitimi zayıflamıştır. Özellikle 1945 yılında Yugoslavya tarafından tüm ülke çapında kapatılan medreseler ve mektepler, halkın daha da din yaşantısını zayıflatmıştır. Üsküp, Kalkandelen, Gostivar ve Kumanova şehirleri dışında daru'l-huffaz müesseseleri yaygın olmamıştır. Diğer şehirlerde ise yaygın olmayıp hafız talebeler yetiştirilmemektedir. Hafızlık eğitimi olmayan şehirlerde, hristiyanların yoğunlukla yaşadığı şehirlerdir.

3.7. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARINDA VE DİNİ CEMAATLERDE YAPILAN KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİ

Makedonya'da dini cemaatler ve sivil toplum kuruluşları, 2000 yıllarından sonra aktif olmaya başlamışlardır. Makedonya'da bulunan sivil toplum kuruluşları tarafından Elifba, Kur'an-ı Kerim ve tecvid eğitim verilmektedir.

³⁸⁵ Şemoski, Muhammed, *a. g. e.*, s. 18-19.

³⁸⁶ Selim Şemoski ile yapmış olduğumuz röportaj, 07, 07, 2016.

³⁸⁷ Mehdiu, Feti, *a. g. e.*, s. 86.

³⁸⁸ Mehdiu, Feti, *a. g. e.*, s. 91-93.

³⁸⁹ Mehdiu, Feti, *a. g. e.*, s. 258.

³⁹⁰ Mehdiu, Feti, *a. g. e.*, s. 284.

³⁹¹ Mehdiu, Feti, *a. g. e.*, s. 152.

³⁹² Mehdiu, Feti, *a. g. e.*, s. 219.

Üsküp'te bulunan Ensar Derneği 2012 yılından bu yana Yaz Kur'an Kursları düzenlemektedir. Bir erkek ve bir bayan yurdu ile her yaz Kur'an-ı Kerim eğitim hizmeti vermektedir. Yaklaşık her iki yılda da üç yüze yakın talebeye Kur'an-ı Kerim eğitimi verilmektedir. Bu kurslarda Elifba, Kur'an-ı Kerim'in yüzünden okutulması ve yüzünden iyi okuyanlara tecvid dersi verilmektedir.³⁹³ Ensar Derneği sadece Üsküp'te faaliyet göstermektedir. Esnar Derneği ile ortaklaşa Köprü Derneği de Yaz Kur'an Kursları düzenlemektedir. (Ek-75)

Bir diğer dernek ise Forumu Rinor İslam derneğidir. Dernek, Üsküp, Kalkandelen, Gostivar ve Kumanova şehirlerinde faaliyet göstermektedir. Düzenli olarak Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmaktadır. Her sene seksen talebeye Kur'an-ı Kerim eğitimi verilmektedir. Dersler Eylül ayında başlayıp Haziran ayına kadar devam etmektedir. Derneğin Kur'an eğitimi hizmeti 2005'den bu yana her sene düzenli olarak yapılmaktadır.³⁹⁴ (Ek-76)

Üsküp'te Kur'an-ı Kerim eğitimi veren derneklerden biri de Elita derneğidir. Dernek 2006'da kurulmuş, Kur'an-ı Kerim eğitimi ise 2007'den bu yana düzenli olarak yapılmaktadır. Üsküp'ün Çayır semtinde aktif olan bir dernektir. Günümüze kadar bin altı yüz talebeye Kur'an-ı Kerim öğretilmiştir. Dersler Ramazan ayı dışında düzenli olarak Salı ve Çarşamba günleri yapılmaktadır.³⁹⁵ (Ek-77)

Üsküp'te "Mektebi Bekke" adında bir dini kurum bulunmaktadır. Bu kurumda düzenli olarak Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmaktadır. Çok sayıda talebeye Kur'an-ı Kerim ve tecvid eğitimi verilmektedir. (Ek-78)

İlksaf Vakfı tarafından Üsküp, Kalkandelen, Kumanova, Gostivar, Struga ve Kırçova şehirlerinde Kur'an-ı Kerim hizmetleri yapılmaktadır. Bu vakıf Türkiye destekli vakıf olup, hocaların çoğu da Türk'tür. Dersler, İlksaf Vakfı'na bağlı yurtlarda yapılmaktadır. Çok sayıda talebeye Elifba, Kur'an-ı Kerim ve tecvid dersleri verilmektedir.³⁹⁶ (Ek-79)

Elifba ve Kur'an-ı Kerim eğitimi yapan derneklerden Rumeli Çiçekleri Derneği, Hayrat Vakfı ve Mustafa Paşa Vakfı'nı da zikredebiliriz.

3.8. MAKEDONYA'DAKİ KURRA HAFIZLAR

3.8.1. KURRA HAFİZ VİLDAN FAİK EFENDİ

Vildan Faik Efendi, Makedonya'nın Debre şehrinde 1853 yılında doğdu. Sekiz yaşındayken İstanbul'a gelerek Valide-i Atik Medresesi'nde bulunan amcasının yanına getirildi. On iki yaşında Üsküdar Selimiye Camii baş imamı olan Ispartalı Hoca Hafız Sabri Efendi'de Kur'an-ı Kerim'i ezberledi, on dört yaşında

³⁹³ Bu bilgiler Ensar Derneği Başkanı Süleyman Baki'den alınmıştır. 20, 08, 2016.

³⁹⁴ Bu bilgiler Forumu Rinor İslam Derneği Sekreteri Xhabir Emini'den alınmıştır. 01, 09, 2016.

³⁹⁵ Bu bilgiler Elita Derneği Başkanı Kemal Krosi'den alınmıştır. 15, 08, 2016.

³⁹⁶ İlksaf Vakfı görevli hocalardan Cihat Aslan ile yapmış olduğumuz röportaj, 08, 01, 2015.

ilm-i vücühtan seb'a ve aşere kıraatleri tahsilini tamamladıktan sonra Üsküdar dersiamlarından Alaiyyeli Kara Mustafa Efendi'nin ders halkasına on dokuz sene devam edip icazet aldı. Debreli olan bu zat İstanbul'da yaşayıp orada vefat etmiştir.³⁹⁷

3.8.2. KURRA HAFIZ ABDÜLEHAD EFENDİ

Kurra hafızlardan olduğu ve 1914 yılında Üsküp'te vefat ettiği rivayet edilmektedir. Kıraat ilmini nerde ve ne zaman öğrendiği ile ilgili bir kaynak bulunmamaktadır.³⁹⁸

3.8.3. KURRA HAFIZ KIRÇOVALI ABDÜLHAMİD EFENDİ

Abdülhamid Efendi 1863 yılında Kırçova Tekke mahallesinde doğdu. Kırçova medresesinde ders okuyup ardından 1882 yılında İstanbul'a gelmiştir. Fatih dersiamlarından Manastırlı İsmail Hakkı Efendi ve Şirvani Mehmet Halis Efendi'den 1891'de icazet almıştır. İcazet aldıktan sonra müderrislik görevinde bulunmuştur. 1909 yılında Manastır Hacı Mahmut Bey Medresesi'nde müderris olarak tayin edilmiştir. Manastır müftülüğü görevinde de bulunmuştur. Balkan savaşlarından sonra 1914 yılında Türkiye'ye göç etmiştir. Manisa mekteplerinde Kur'an-ı Kerim dersleri vermiştir. Edirne Süleymaniye daru'l-hadis müderrisliğine atanıp talebe yetiştirmeye devam etmiştir.³⁹⁹ Kırçovalı Abdülhamid Efendi, Fatih Bahr-i Sefid Ayak Kurşunlu Medresesi'nde aşere dersleri okutmuştur. Prizrenli Kurra Hafız Süleyman Efendi kıraat ilmini Kırçovalı Kurra Hafız Abdülhamid Efendi'den almıştır.⁴⁰⁰

3.8.4. KURRA HAFIZ MUHAMMED TEVFİK EFENDİ

Tevfik Efendi 1888 yılında Üsküp'te doğdu. İlk Kur'an-ı Kerim eğitimini babası Hasan Efendi'dem öğrendi. Hızını Hafız İbrahim Efendi ile birlikte İstanbul'da Kurra Hacı Hafız Yahya Efendi'de tamamladı. Kurra hafızlardandır. Üsküp'te Hacı Balaban Camii'nde çok sayıda talebeye Kur'an-ı Kerim öğretmiştir.⁴⁰¹

3.8.5. KURRA HAFIZ SALİH EFENDİ

Hafız Salih Efendi Üsküp'te doğmuş ve Üsküp'te vefat etmiştir. Uzun yıllar Üsküp İsa Bey Camii'nde imamlık yapıp hafız talebeler yetiştirmiştir. Kurra hafızlardandır. İsa Bey Medresesi'nde Kur'an-ı Kerim hocası ve İsa Bey Camii daru'l-huffaz mektebinde hafız talebeler yetiştiren Hafız Şaban Efendi'nin babasıdır.

³⁹⁷ Güldöşüren, Arzu, "Arnavutluk'tan İstanbul'a Bir Alim Portresi: Debreli Vildan Faik Efendi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Haziran, 2015, c. 48, S. 48, s. 118-119; Albayrak, Sadık, a. g. e. , s. 352.

³⁹⁸ Gölpınarlı, Abdülbaki, a. g. e. , s. 306.

³⁹⁹ Albayrak, Sadık, "Son Devir Osmanlı Uleması", İstanbul Büyükşehir Belediye Daire Başkanlığı, İstanbul, 1996, c. 1, s. 124.

⁴⁰⁰ Albayrak, Sadık, "Son Devir Osmanlı Uleması", İstanbul Büyükşehir Belediye Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, c. 4, s. 298.

⁴⁰¹ Mehdiu, Feti, a. g. e. , s. 280.

Hafız Salih Efendi kıraat ilmini İstanbul'daki kurra hafız hocalardan öğrenmiştir. Bununla ilgili elimizde net bir kaynak bulunmamaktadır.⁴⁰²

3.8.6. KURRA ARAP HOCA

Arap Hoca ile tam olarak elimizde bir kaynak bulunmamaktadır. Ancak bilindiği üzere Arap Hoca lakaplı bu zat, aslen Mısırlı olup, 1900'lü yılların başlarında Üsküp'e yerleşmiş ve Üsküp'te vefat etmiştir. Arap Hoca'nın Üsküp'te yetmiş hafız talebe yetiştirdiği ve kurra hafızlardan olduğu rivayet edilmektedir. Sultan Murat Camii yakınlarında evini daru'l-huffaz olarak kullandığı rivayet edilmektedir.⁴⁰³

3.8.7. KURRA HACI HAFİZ EMRULLAH MUSTAFA EFENDİ

Hafız Emrullah Efendi 1879 yılında Ohri'de doğdu. İlk Kur'an eğitimini Ohri'de öğrenmiştir. Kıraat ilmini ve hıfzını İstanbul'da öğrenmiştir. 1908 yılında Ohri'ye dönmüş ve çok sayıda talebeye Kur'an-ı Kerim öğretmiştir. Ohri'de ilk okulda din öğretmenliği görevinde bulunmuştur. Kurra hafızlardandır. 1952 yılında Ohri'de vefat etmiştir.⁴⁰⁴ (Ek-80)

3.8.8. KURRA HAFİZ SADULLAH SELAM EFENDİ

Hafız Sadullah Efendi 1904 yılında Üsküp'ün Semenişte köyünde doğdu. Kur'an-ı Kerim'i Hafız Nuhi Dırmyaku Efendi'de ezberledi. Meddah Medresesi mezunu talebelerindendir. İsa Bey Camii daru'l-huffaz mektebinde otuz hafız talebe yetiştirmiştir. Üsküp'ün meşhur kurra hafızlarındandır.⁴⁰⁵ (Ek-81)

3.8.9. KURRA HAFİZ MUHARREM BEHLÜL EFENDİ

Hafız Muharrem Behlül Efendi 1909 yılında Ohri'de doğdu. Hafızlığını Ohrili Ömer Efendi'de, kıraat ilmini ise Ohri'de Ali Paşa Medresesi daru'l-kurrasında öğrendi. Bir müddet Şerif Bey Medresesi'nde de eğitim gördü. Ohri'nin meşhur kurra hafızlarındandır. Ohrili Araştırmacı Eyüp Salih'in kayınpederi olur. Hafız Muharrem Efendi Ohri'nin son hafızıydı. Çok sayıda talebeye Kur'an-ı Kerim eğitimi vermiştir. Hafız Muharrem Efendi 1976 yılında Ohri'de vefat etmiştir.⁴⁰⁶ (Ek-82)

3.8.10. KURRA HAFİZ ABDÜRRAHİM SÜLEYMAN

Hafız Abdürrahim Süleyman 1957 yılında Üsküp'te doğdu. Kur'an-ı Kerim'i Tütünsüz Camii imamı İdris Efendi'de ezberledi. Üsküp Mustafa Paşa Camii'nde imamlık görevinde bulunmuştur. İstanbul'a giderek Haseki Eğitim Merkezi'nde Merhum Kurra Hafız Abdürrahman Gürses Efendi ve talebesi olan Merhum Kurra

⁴⁰² Baki, Süleyman, a. g. m. , s. 2.

⁴⁰³ Baki, Süleyman, "Nerezli Hafız Mustafa Efendi Şemo", Üsküp, 2016, s. 2; Bislimi, Taxhedin, a. g. e. , s. 143; Hafız Adem Efendi ile yapmış olduğumuz röportaj, 06, 01, 2015.

⁴⁰⁴ Bu bilgiler Eyüp Salih'den alınmıştır, 10, 07, 2016.

⁴⁰⁵ Bislimi, Taxhedin, a. g. e. , s. 125; 1949 yıllarında Üsküplü Müderris Atullah Efendi'nin hanımı vefat ettiğinde, Hacı Balaban Camii'nde hatim merasimi düzenlenmiştir. Hafız Sadullah Efendi bir aşrı şerifi vücuhat ile okumuştur. Hafız Adem Efendi canlı olarak dinleyenlerdendir. Hafız Adem Efendi'nin yaşı o zaman sekiz ya da dokuz idi. Hafız Adem Efendi ile yapmış olduğumuz röportaj, 06,01,2015.

⁴⁰⁶ Eyüp Salih ile yapmış olduğumuz röportaj, 10,07,2016.

Hafız İsmail Biçer Hoca'dan kıraat dersleri aldı. Kurra hafızlardan olup Merhum Kurra Hafız İsmail Biçer Hoca'nın talebelerindendir. Günümüzde Üsküp İslami Bilimler Fakülte'sinde talim dersleri vermektedir.⁴⁰⁷ (Ek-83)

3.8.11. KURRA HAFIZ ŞAFİ OSMANİ

Hafız Şafi Osmn Üsküp'ün Svilare köyünde doğdu. Kıraat ilmini Medine'deki kurra hafızlardan öğrendi. Günümüzde Üsküp İsa Bey Medresesi'nde Kur'an-ı Kerim derslerine girmektedir.⁴⁰⁸ (Ek-84)

3.8.12. KURRA HAFIZ AZİZ HALİLİ

Hafız Aziz Halili 1968 yılında Kumanova'nın Likova köyünde doğdu. Kur'an-ı Kerim'i Hafız Refik Efendi'de ezberledi. Kıraat ilmini Mekke'de öğrendi. Günümüzde Hırvatistan Zagreb şehrinde bulunan camide imamlık yapmaktadır.⁴⁰⁹

3.8.13. KURRA HAFIZ MUHAMMED HEBİBİ

Hafız Muhammed Hebibi 1972 yılında Gostivar'ın Negotine köyünde doğdu. Hafızlığını Gostivar'da Hafız Hilmi Efendi'de bitirdi. Kıraat ilmini Medine'deki kurra hafızlardan öğrendi. Negotine köyü camisinde imamlık yapmaktadır.⁴¹⁰

3.8.14. KURRA HAFIZ LOKMAN ARİFİ

Hafız Lokman Arifi 1987 yılında Üsküp'te doğdu. Hıfzını Üsküp'te Hafız İsa Bekteş Efendi'de tamamladı. Medine'de kıraat ilmini öğrendi. Kurra hafızlardandır. Üsküp Çayır semtinde Abdülkadir Arnavuti Camii'nde Kur'an-ı Kerim ve tecvid dersleri vermektedir.⁴¹¹ (Ek-85)

3.8.15. KURRA HAFIZ DENİZ ABDUŞİ

Hafız Deniz Abduşi 1987 yılında Debre'de doğdu. Hıfzını Suriye'de tamamlayıp kıraat ilmini de Medine'de öğrendi. Debre'de talebelere Kur'an-ı Kerim eğitimi vermektedir. (Ek-86)

Makedonya'da bulunan birkaç kurra hafız daha tespit ettik. Ancak kurra hafız oldukları ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır, sadece kurra hafız oldukları ve kurra hafızlardan eğitim aldıkları rivayet edilmektedir. Onlardan bazıları şunlardır;

3.8.16. HAFIZ İBRAHİM EFENDİ

Hafız İbrahim Efendi, 1890 yılında Üsküp'te doğdu. Hafız İbrahim Efendi İshakiye Medresesi ve İsa Bey Medresesi'ndeki müderrislerden eğitim görmüştür. Hafız İbrahim Efendi, İstanbul'a gelerek Kurra Hacı Hafız Yahya Efendi'nin huzurunda yirmi bir ay zarfında Kur'an-ı Kerim'i hıfz etmiş ve kıraat usulünü okumuştur. Hafız İbrahim Efendi çok sayıda hafız talebeler yetiştirmiştir. Merhum Hafız İdris Efendi ve Hafız Adem Efendi'nin babasıdır.⁴¹²

⁴⁰⁷ Hafız Abdürrahim Süleyman ile yapmış olduğumuz röportaj, 04, 01, 2015.

⁴⁰⁸ Hafız Şafi Osmani ile yapmış olduğumuz röportaj, 23, 01, 2015.

⁴⁰⁹ Mehdiu, Feti, *a. g. e.*, s. 42.

⁴¹⁰ Mehdiu, Feti, *a. g. e.*, s. 131.

⁴¹¹ Hafız Lokman Arifi ile yapmış olduğumuz röportaj, 30, 12, 2015.

⁴¹² Baki, Süleyman, "Üsküplü Hafız İbrahim Efendi (1890-1972)", Üsküp, 2016, s. 2.

3.8.17. HAFIZ MEHMET ŞERİF EFENDİ

Hafız Mehmet Efendi Kaçanık'de doğdu. Hafızlığını İstanbul'da Kurra Hacı Hafız Yahya Efendi'de tamamladı. 1907-1908 yılında Üsküp İsa Bey Medresesi'nde müdürlük görevinde bulunmuştur.⁴¹³

3.8.18. HAFIZ RAHÇELİ AHMET EFENDİ

Hafız Ahmet Efendi Üsküp'ün Rahçe köyünde doğdu. 1900'lü yıllarda Sultan Murat Camii'nde Beyhan Baba Türbesi yakınında bir daru'l-huffaz mektebinde hafız talebeler yetiştirmiştir. Kurra hafız talebeler de yetiştirdiği rivayet edilmektedir. Üsküp'ün meşhur hocası Müftü Hafız Aziz Efendi kıraat ilmini, Hafız Ahmet Efendi'den öğrendiği rivayet edilmektedir.⁴¹⁴

3.8.19. HAFIZ KAMİL EFENDİ

Hafız Kamil Efendi, Rahçeli Hafız Ahmet Efendi'nin kardeşidir. İstanbul'da kıraat ilmini öğrenmiş ve ardından Sultan Murat Camii yakınlarında bulunan ve müderrisi Hafız Ahmet Efendi'nin olduğu daru'l-huffaz müessesesinde hafız talebeler yetiştirmiştir. Üsküp'ün meşhur hafızlarından biridir.⁴¹⁵

3.8.20. MÜFTÜ HAFIZ AZİZ EFENDİ

Müftü Hafız Aziz Efendi hafızlığını ve kıraat ilmini Rahçeli Hafız Ahmet Efendi ve Hafız Kamil Efendi'den tamamlamıştır. Üsküp'te çok sayıda hafız talebeler yetiştirmiştir. Üsküp'te en çok hafız yetiştiren hocalardan biridir. 1925-1930 yıllarda Üsküp'te müftülük yapmıştır.⁴¹⁶

3.8.21. HAFIZ KASIM EFENDİ

Hafız Kasım Efendi Üsküp'te doğdu. Aslen Karadağlı'dır. Hafızlığını ve kıraat ilmini Hafız Aziz Efendi'de tamamlamıştır.⁴¹⁷

3.8.22. HAFIZ MURAT EFENDİ

Hafız Murat Efendi Ohri'de doğdu. Ohri'deki daru'l-huffaz müessesesinde hıfzını yaptı. Ardından kıraat ilmini de burada okudu. Çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Ohri'nin en meşhur hafızlarından olup kurra hafızlardan olduğu rivayet edilmektedir.⁴¹⁸

Bunların dışında Üsküp'te Hafız Hasan Efendi⁴¹⁹ ve Hafız Sami Efendi'nin⁴²⁰ kurra oldukları rivayet edilmektedir. Ancak Makedonya'da "kurra" kavramı, Kur'an-ı Kerim'i çok güzel okuyan, Kur'an-ı Kerim'i çok okuyan, tecvidini iyi bilen, hafızlığı sağlam olan ve harfleri düzgün çıkaranlara denilmiştir. Bu iki zatın kurra hafız olduğunu söyleyenler var ancak elimizde net bir kaynak bulunmamaktadır.

⁴¹³ Mehdiu, Feti, *a. g. e.*, s.274.

⁴¹⁴ Bu bilgiler Hafız Adem Efendi'den alınmıştır, 06, 01, 2015.

⁴¹⁵ Bu bilgiler Hafız Adem Efendi'den alınmıştır, 06, 01, 2015.

⁴¹⁶ Bu bilgiler Hafız Adem Efendi'den alınmıştır, 06, 01, 2015.

⁴¹⁷ Hafız Adem Efendi kendi hatim merasiminde Hafız Kasım Efendi'nin vücuhatla bir aşr-ı şerif okuduğunu söylemektedir, 06, 01, 2015.

⁴¹⁸ Bu bilgiler Eyüp Salih'den alınmıştır, 10, 07, 2016.

⁴¹⁹ Bislimi, Taxhedin, *a. g. e.*, s. 144.

⁴²⁰ Bislimi, Taxhedin, *a. g. e.*, s. 155.

3.9. KUR'AN-I KERİM TİLAVETİ VE MUSİKİ

Kur'an-ı Kerim'i usulüne uygun olarak güzel okunması esastır. Hz. Peygamber (Sav), Kur'an-ı Kerim'i güzel sesle okunmasını bizzat tavsiye etmiştir. Güzel sesle Kur'an-ı Kerim'i okuyanları, Hz. Peygamber (Sav) güzel sözlerle taltif etmiştir.⁴²¹ “Bilindiği gibi musiki, insan ruhunu etkileyen, insan kalbine nüfuz eden, his ve heyecan uyandıran, bazan da teskin edip yatıştıran bir güce sahiptir. Hasta yatan kimseye moral verip tedavi eden, hırçınlaşan bebeği yatıştıran musiki, savaş meydanındaki orduya da coşturmaktadır”⁴²².

Dini musiki Türkiye’de olduğu gibi Makedonya’da da iki ana gruba ayrılmıştır. Bunlardan birisi cami musikisi, diğeri ise tekke musikisidir. Cami musikisinin tekke musikisi ile ortak özellikleri bulunmakla birlikte cami musikisinin kendine has çizgileri vardır. Cami musikisinde herhangi bir müzik aleti bulunmayıp, önemli olan okuyucunun sesidir. Ezan, kamet, Kur’an kıraatı, tekbir, mevlid, sala gibi okuyuşlar cami musikisi içerisinde zikredilebilir.⁴²³

Makedonya’da Kur’an-ı Kerim güzel okuma yarışmaları düzenlenmektedir. Üsküp’te daru’l-Kur’an mekteplerinde öğrenciler arasında Kur’an’ı güzel okuma yarışmaları düzenlenmektedir. Bu yarışmalar 2013 yılından beri yapılmaktadır. Ayrıca Ramazan Ayı’nda ve mübarek kandil gecelerinde Makedonya çapında güzel Kur’an-ı Kerim okuyan hafızlar tarafından Kur’an ziyafetleri yapılmaktadır. Bu organizasyonları Ensar, Forumu Rinor İslam ve Elita dernekleri düzenlemektedir.

Makedonya’da güzel Kur’an-ı Kerim okuyan hafızlar, Hırvatistan Zagreb’te her sene düzenlenen “Uluslararası Kur’an-ı Kerim Yarışması” adlı yarışmasına katılmaktadırlar. Hafız Abdürrahim, Hafız Bayram, Hafız Aziz ve daha onlarca hafızlar bu yarışmaya katılıp derece yapmışlardır.

Makedonya’daki imamlar, müezzinler, mevlithanlar tarafından Kur’an-ı Kerim tilaveti, ezan, ilahi, tekbir ve mevlitler okunmaktadır. Süleyman Çelebi’nin mevlitleri Arnavutça ve Boşnakça dillerinde tercüme edilmiştir.⁴²⁴

Makedonya’da geçmişte okunan ezanlar, Osmanlı geleneğine uygun olarak okunmaktaydı. Başta Üsküp olmak üzere Kalkandelen, Gostivar, Ohri ve Struga gibi şehirlerde bu gelenek devam etmektedir. Makedonya’da genel olarak ezanlar sabah ezanında saba makamı, öğle ezanında uşşak makamı, ikinci namazında hicaz makamı, akşam ezanında segah makamı ve yatsı namazında rast makamında okunmaktadır.⁴²⁵

Makedonya’da Kur’an-ı Kerim tilavetini hem İstanbul tavrı hem de Kahire tavrıyla okuyan hafızlar bulunmaktadır. Makedonya’da yaşayan Müslümanlar

⁴²¹ Okiç, Muhammed Tayyip, “Kur’an-ı Kerim’in Üslub Ve Kıraatı” , Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963, s. 16.

⁴²² Çetin, Abdürrahman, “Kur’an Kıraatında Musiki’nin Yeri” , Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, c. 7, S. 7, s. 116.

⁴²³ Jahja, Abas, “Makedonya’da Cami Musikisi” , *Milel Ve Nihal İnanç, Kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, c. 9, S. 2, Mayıs-Ağustos, 2012, s. 76.

⁴²⁴ Jahja, Abas, a. g. m. , s. 80.

⁴²⁵ Jahja, Abas, a. g. m. , s. 97.

dünyaca meşhur hafızları dinlemektedirler. Türk okuyuculardan başta Merhum Kurra Hafız İsmail Biçer Hocaefendi olmak üzere, Kurra Hafız Fatik Çollak, Hafız İlhan Tok, Kurra Hafız Davut Kaya ve diğer hafızların okuyuşları, Arap okuyuculardan ise, Kabe imamlarından Mahir Al-Muaigli, Sudeysi gibi hafızların okuyuşları dinlenmektedir.

3.10. MAKEDONYA'DA KUR'AN-I KERİM EĞİTİMİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Osmanlı Devleti'nin 1912 yılında Makedonya'dan çekilmesiyle bölgede Kur'an-ı Kerim eğitimi ciddi manada zayıflamıştır. Makedonya'da bulunan daru'l-kur'an, daru'l-huffaz ve daru'l-kurra müesseseleri Osmanlının son dönemlerine kadar aktif olmuştur. Ancak Üsküp, Kalkandelen, Ohri, Gostivar ve Kumanova gibi şehirlerde daru'l-kur'an ve daru'l-huffaz müesseseleri 1945 yıllarına kadar aktif olmuştur. 1945 yılından sonra Kur'an-ı Kerim ve hafızlık eğitimi daha çok hocaların evlerinde gizli olarak yapılmıştır.

Araştırmayı yaptığımız tez konusu Makedonya ile ilgili olduğu için, Makedonya'da Osmanlının dönemlerinde ve özellikle günümüzde Kur'anı Kerim eğitimi yapan şehirleri tespit ettik. Makedonya'da daha çok daru'l-kur'an mektepleri yaygındır. Daru'l-huffaz mektepleri Üsküp, Kalkandelen, Gostivar ve Kumanova'da bulunmaktadır. Daru'l-kurra müessesesine gelince günümüzde Makedonya'da daru'l-kurra müessesesi bulunmamaktadır. Makedonya İslam Birliği'nin böyle bir müessese açma niyetleri olsa da istenilen hedefe ulaşamamaktadır. Bu da Makedonya İslam Birliği'nin tam manasıyla aktif olmadığını gösterir. Ancak yaptığımız röportajlarda ilerleyen zamanlarda Üsküp'te bir daru'l-kurra müessesesi açmak istediklerini öğrenmekteyiz.

Makedonya'daki hafızların ve hocaların kıraati tam manasıyla düzgündür denilemez. Ancak Türkiye ve diğer ülkelere ilahiyat okumak için giden talebeler bu statüde değildir. Makedonya'daki Kur'an-ı Kerim ve hafızlık eğitimi veren hocalarda öncelikle talim, meharicu'l-huruf ve uygulamalı tecvid eğitim verilmesi gerekiyor. Birkaç hoca dışında hocaların çoğunda da kıraat hatası bulunmaktadır. Bu da düzgün bir Kur'an eğitimi almadıklarından dolayı kaynaklanmaktadır. Makedonya'daki Kur'an eğitimi verecek hocaların talim ve tecvid dersleri almaları gerekmektedir.

Günümüzde Makedonya İslam Birliği'nin ve Üsküp'ün meşhur hafızların Kur'an-ı Kerim eğitimi ile ilgili projeleri bulunmaktadır. Hafız Abdülkerim Ebibi ile yapmış olduğumuz röportajda, çok yakın zamanda bir yurt inşa edeceklerini ve bu yurdun tamamını Kur'an eğitimi üzerinde duracaklarını söylemektedirler. İçinde daru'l-kur'an, daru'l-huffaz ve daru'l-kurra eğitimlerin yapılacağı bir yurt hedeflemektedirler.

SONUÇ

Bu araştırmamızda Makedonya'daki Osmanlı eserlerinden ve daru'l-kur'an, daru'l-huffaz ve daru'l-kurra müesseselerinden bilgiler vermeye çalıştık. Osmanlı Devleti gittikleri her yerde iktisadi, idari ve eğitimsel gibi kurumları inşa ederek toplum düzenini oluşturmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti altı yüz yıl boyunca Doğu ile Batı dünyası arasında bir köprü işlevi görmüştür. Hakimeyeti altında bulunan topraklarda yaşayan halklar zaman zaman bireysel ya da toplumsal ayaklanmaları ile Osmanlı iktidarına karşı çıkmışlardır. Genel olarak din, dil ve ırk ayırımından uzak durduğu için yüzyıllarca birçok devleti ve milleti hakimeyeti altında tutmayı başarmıştır. Hatta diyebiliriz ki, Balkanlar'ı en iyi yönetmiş olan devlet Osmanlı Devleti'dir.

Osmanlı medeniyeti her şeyden önce bir vakıf medeniyeti idi. Zaten bu özlü araştırmamızda gördüğümüz gibi eserlerin çoğu da vakıf eserleridir. Osmanlı Devleti'nde vakıfların hizmet götürmediği ne bir yer ne de bir sosyal alan kalmıştır. Devletin iç ve dış problemler sebebiyle mali sıkıntılara girdiği dönemlerde, vakıflar sayesinde eğitim, dini ve kültürel hizmetler aksamadan devam edebilmiştir. Bugünkü sosyal devlet anlayışına göre, kamu hizmeti olarak nitelenen birçok sosyal ve kültürel hizmet Osmanlı Devleti'nde özel kişilerin kurmuş oldukları vakıflar yoluyla yerine getirilmiştir. Bu yüzden, dünyanın hiçbir yerinde kamu hizmetlerinin finansmanı ve sunulması konusunda, Osmanlıda olduğu kadar mali özerkliğin sağlandığı bir başka medeniyet bulunmamaktadır.

Ancak Osmanlı Devleti'nin bu topraklardan geri çekilmesiyle birlikte bölgede yaşayan Türk, Arnavut, Boşnak ve Pomak Müslümanların felaket günleri de başlamıştır. Artık Osmanlı Devleti topraklarını koruyamaz hale gelmiştir. Her bölgede isyan ve bağımsızlık hareketleri başlamıştır. Özellikle Balkan topraklarında cerayan eden bu bağımsızlık hareketleri bir bir yeni devletlerin kurulmasıyla neticelenmiştir. İslam'ın her türlü kültürel mirası yok edilmek istenmiş ve buradan da en çok nasibini dini kitaplar almıştır. Kitapların korunduğu mektepler ve kütüphaneler zaman zaman bilinçli olarak yakılarak yok edilmiştir. Bu kitaplardan kıraat ilmi ilgili kitaplar da bulunuyordu.

Bilindiği gibi kıraat ilmi, Hz. Peygamber'den itibaren günümüze kadar ulaşmış bir ilimdir. Makedonya'da kıraat ilminin doğuşu ve yayılması Osmanlı Devleti'nin buraları fethetmesiyle başlamıştır. Osmanlılar Makedonya topraklarını fethettikten sonra her şehrinde medrese, mektep, cami vb. gibi eseler inşa ederek halkın gönlünü kazanmıştır. İnşa ettikleri medreselerde ve camilerde kıraat ilmi okutuluyordu. Örneğin Üsküp'te İsa Bey Camii, İshakiye (Alaca) Camii, Mustafa Paşa Camii, Yahya Paşa Camii ve Kebir Mehmet Çelebi Camii aynı zamanda daru'l-kurra olarak eğitim vermiş olan camilerdir. İştp'te Hüsam Paşa Camii ve Çarşı Camii, Ohri şehrinde de Ali Paşa Camii ve Medresesi daru'l-kurra olarak kullanılmıştır.

Osmanlı'nın 1912 yılında Makedonya topraklarından çekilmesiyle kıraat ilmi de zayıflamaya başlamıştır. 1930 yılından itibaren Makedonya'da herhangi bir

daru'l-kurra müessesesi bulunmamaktadır. Ancak daru'l-kur'an ve daru'l-huffaz müesseseleri günümüzde oldukça aktiftirler.

Makedonya'da Kur'an kursları bulunmayıp Kur'an-ı Kerim eğitimi başta Üsküp İslami Bilimler Fakültesi ve İsa Bey Medresesi, ayrıca Üsküp, Kalkandelen, Gostivar ve İştip şubelerinde olmak üzere, cami mekteplerinde veya bireysel olarak yapılmaktadır. Ayrıca bunun dışında sivil toplum kuruluşları ve dini cemaatler tarafından Kur'an-ı Kerim eğitimi yapılmaktadır.

Günümüzde Makedonya'da daru'l-kur'an mektepleri başta Üsküp, Kalkandelen, Gostivar, Kumanova, Debre ve Kırçova olmak üzere, şehirlerin büyük bir kısmında Elifba ve Kur'an-ı Kerim dersleri yapılmaktadır. Daru'l-huffaz müesseselerine gelince Üsküp, Kalkandelen, Kumanova ve Gostivar şehirlerinde daha yaygındır.

Makedonya'yı yeniden Osmanlı döneminde olduğu gibi eski ihtişamına döndürecek ve yeniden ilim ve kültür merkezi haline getirebilecek çalışmalar yapılmalıdır. Makedonyalı Türk, Arnavut, Boşnak ve Pomak Müslümanları olarak bizlere düşen görev, Osmanlı eserlerine sahip çıkıp ve Makedonya'nın şu anda ve gelecekte de her daim bir Osmanlı-Türk beldesi kalabilmesi için mücadele etmemiz gerekmektedir.

EKLER

Ek-1 Makedonya Haritası

Ek-2 Yahya Paşa Camii

Ek-3 Mustafa Paşa Camii

Ek-4 İsa Bey Camii

Ek-5 Alaca (İshakiye) Camii

Ek-6 Kebir Mehmet Çelebi Camii

Ek-7 Sultan Murat Camii

Ek-8 Sultan Murat Camii Mektebi

Ek-9 Sultan Murat Medresesi

Ek-10 Kadın Ana Camii

Ek-11 Hüsam Paşa Camii

Ek-12 Ali Paşa Camii

Ek-13 Balkan Savaşları

Ek-14 Üsküp

Ek-15 Hafız Ali Efendi

Ek-16 Mehmet Sadık Efendi

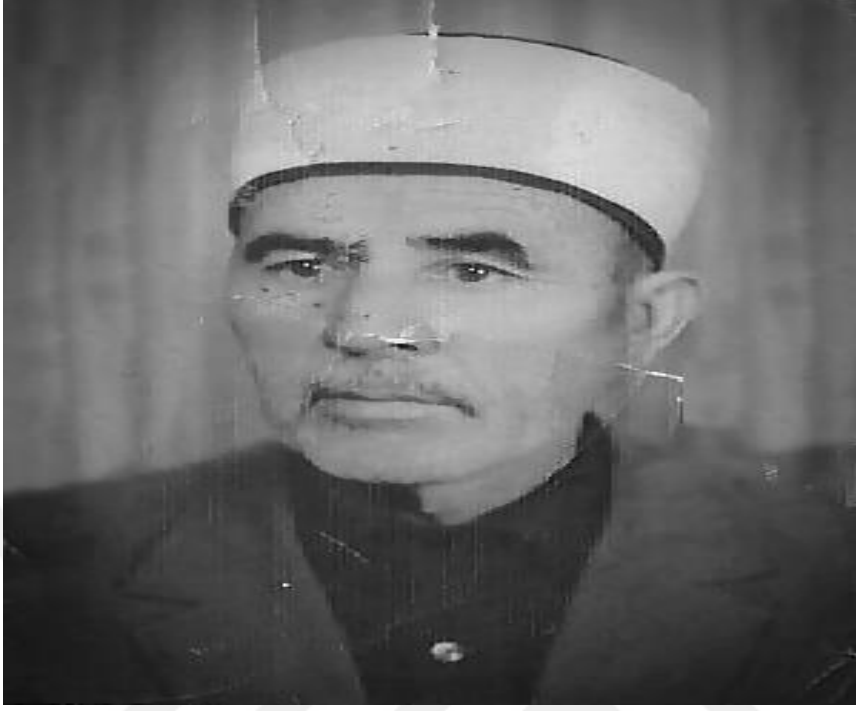
Ek-17 Hafız Şaban Efendi

Ek-18 İdris Efendi ve talebeleri Kur'an-ı Kerim okurken

Ek-19 Kurra Hafız Sadullah Efendi

Ek-20 Üsküplü Alim Hafız İdris Efendi

Ek-21 Hafız Adem Efendi

Ek-22 Hafız Abdülkerim Ebibi ve talebeleri

Ek-23 Hafız Avni ve talebeleri

Ek-24 Miftar İslam ve talebeleri

Ek-25 Arnavutça dilinde elifba ve tecvid kitapları

Ek-26 Hafız İdris Efendi ve Kur'an'a geçmiş bir talebe

Ek-27 Hafız Celil ve talebeleri

Ek-28 Annem ve talebeleri

Ek-29 Kalkandelen (Tetova)

Ek-30 Manastır (Bitola)

Ek-31 Manastır Müftüsü Hamit Rasim ile

Ek-32 Kumanova

Ek-33 Gostivar

Ek-34 Hafız Tayyip ve talebeleri

Ek-35 Sehat Miftari ve talebeleri

Ek-36 Lutfullah Baki oğlu Nurullah Baki ve talebeleri

Ek-37 Semir Emini ve talebeleri

Ek-38 Elyesa Asani ve talebeleri

Ek-39 Havva Hoca ve talebeleri

Ek-40 Ohri

Ek-41 Ramazan Hoca ve talebeleri

Ek-42 Prilepe

Ek-43 Prilepe Müftülüğü

Ek-44 Debre

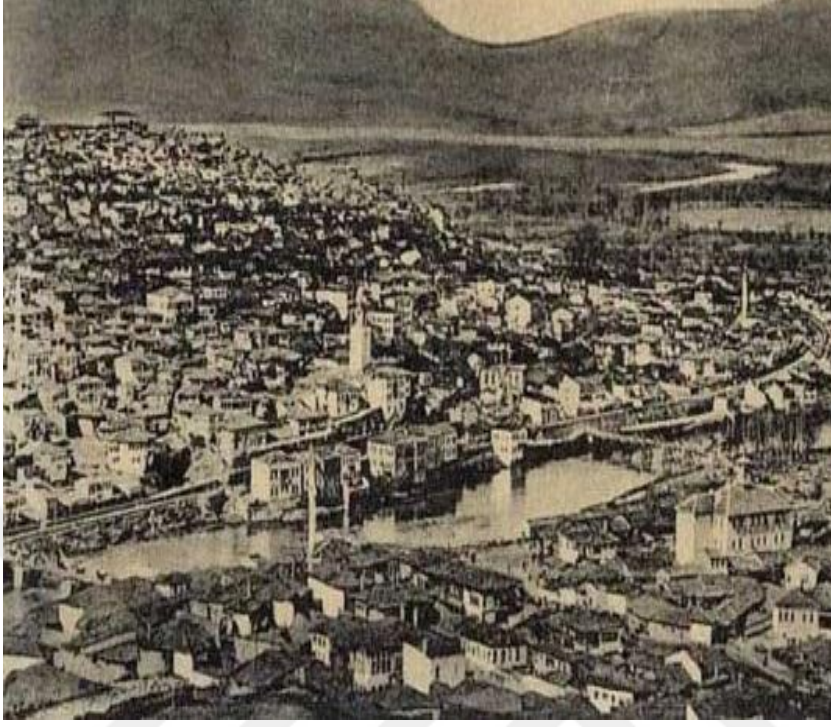
Ek-45 Fisnik Hoca ve talebeleri

Ek-46 Debre Müftülüğü

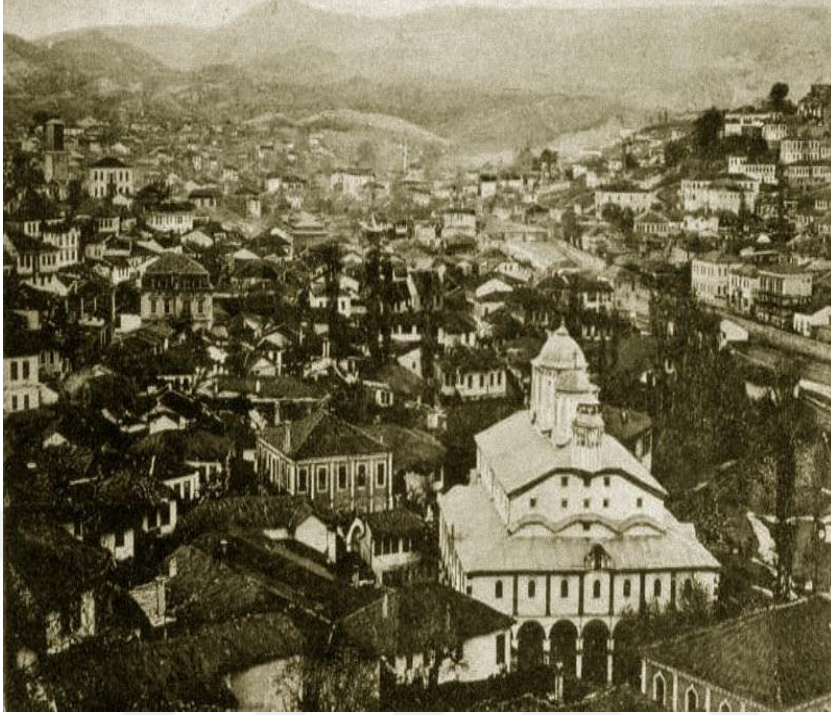
Ek-47 Köprülü (Veles)

Ek-48 Süleyman Hoca ve talebeleri

Ek-49 İştip

Ek-50 Dudu Hanım Camii Mektebi

Ek-51 Radoviş

Ek-52 Serhan Hoca ve talebeleri

Ek-53 Kırçova

Ek-54 Reşat Hoca ve talebeleri

Ek-55 İmer Hoca ve talebeleri

Ek-56 Koçana

Ek-57 Dudu Hanım Camii mütevellisi Tayyip Bey ile

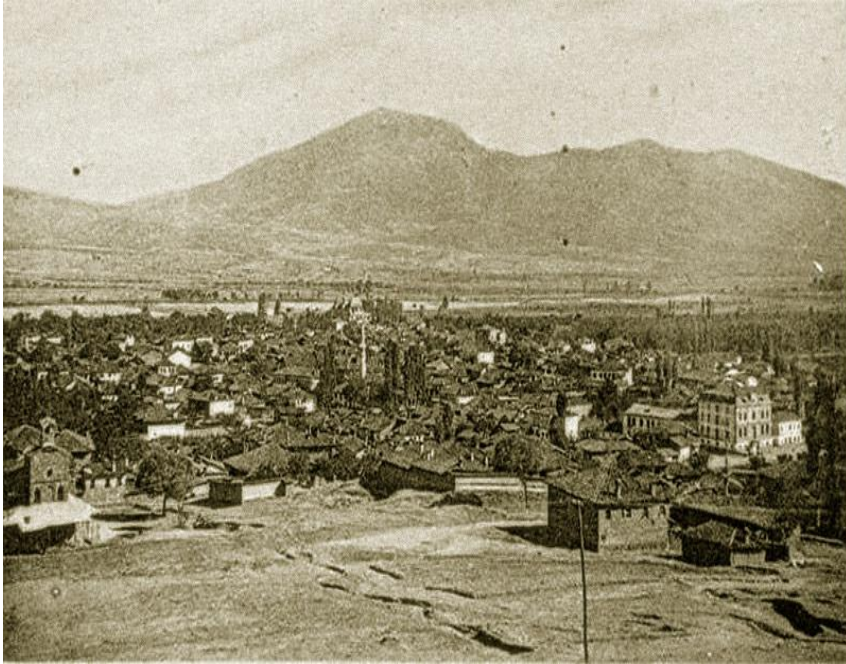
Ek-58 Ustrumca

Ek-59 Ramiz Hoca ve talebeleri

Ek-60 Resne

Ek-61 Resne Müftüsü Yaşar Coşar ve imamları ile

Ek-62 İlhan Hoca ve talebeleri

Ek-63 Hüseyin Destanov ve talebeleri

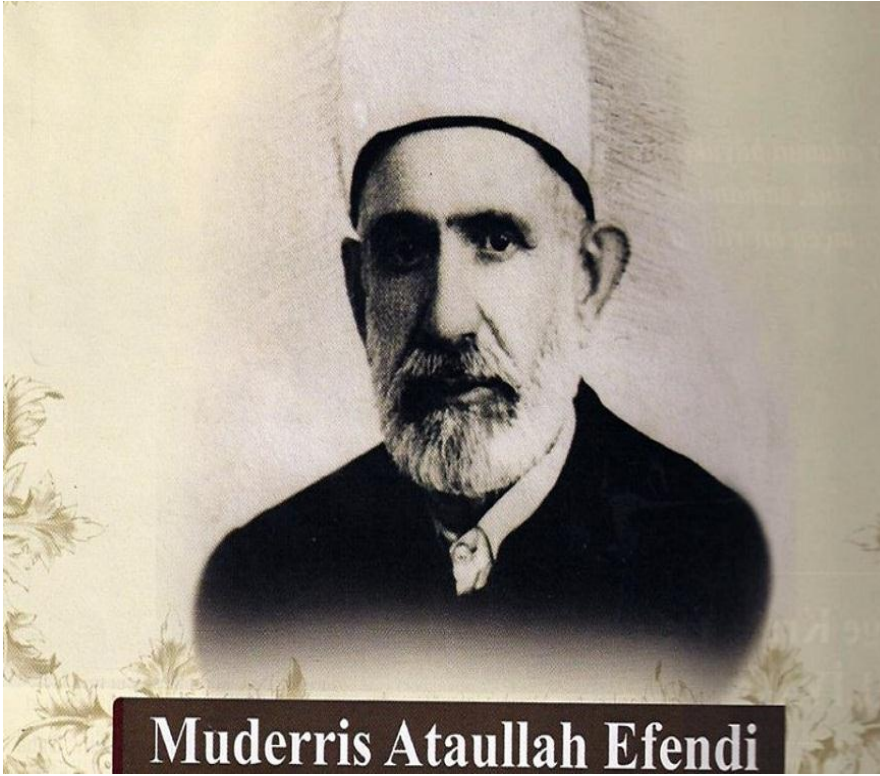
Ek-64 İslam Arifi ile

Ek-65 Tahir Destanov ve talebeleri

Ek-66 Ataullah Kurtiş Hocaefendi

Ek-67 Meddah Medresesi'nin temelleri

Ek-68 Üsküp İsa Bey Medresesi (İHL)

Ek-69 Üsküp İslami Bilimler Fakültesi

Ek-70 Üsküp İslami Bilimler Fakültesi Kütüphanesi

Ek-71 Hafız İsa ve talebeleri

Ek-73 Mahmut Aslani ve talebeleri

Ek-73 Hafız Bayram ve talebeleri

Ek-74 Araştırmacı Eyüp Salih ile

Ek-75 Ensar Yaz Kursu'ndan kareler

Ek-76 Forumi Rinor İslam Derneği Kur'an Sınıfı

Ek-77 Elita Derneği Hatim Merasimi

Ek-78 Bekke Mektebi Hocası ve talebeleri

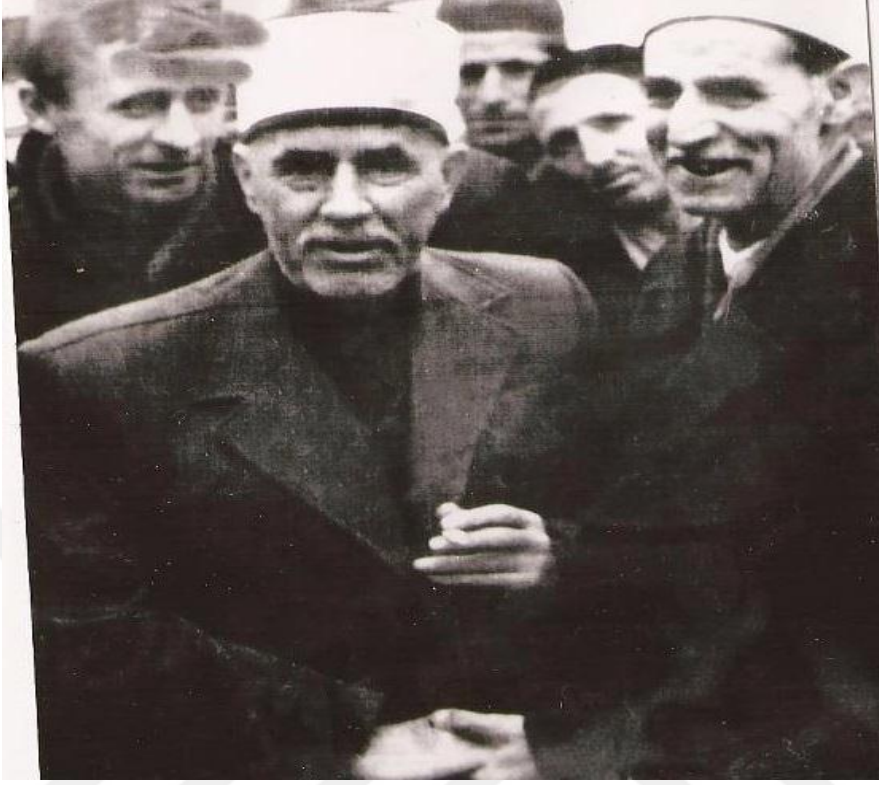
Ek-79 İlksaf Hocası Cihat Aslan ile

Ek-80 Kurra Hafız Emrullah Efendi

Ek-81 Kurra Hafız Sadullah Efendi (solda)

Ek-82 Kurra Hafız Muharrem Behlül Efendi

Ek-83 Kurra Hafız Abdürrahim Süleyman ile

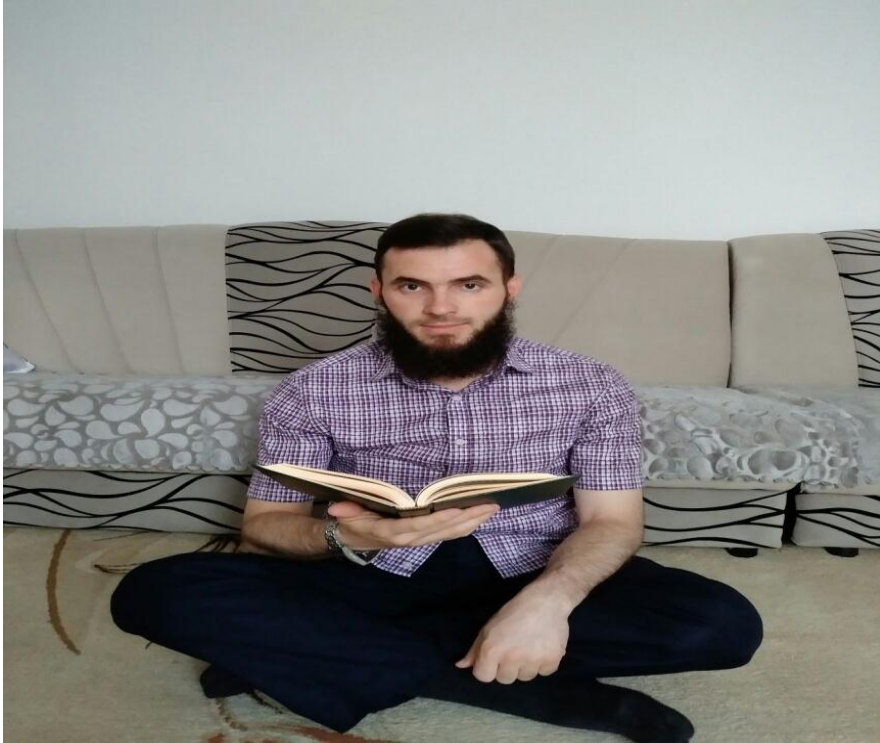
Ek-84 Kurra Hafız Şafi Osmani (Solda)

Ek-85 Kurra Hafız Lokman Arifi ile

Ek-86 Kurra Hafız Deniz Abduşı ile

KAYNAKLAR

- Ağanoğlu, Yıldırım, “*Üsküp Kitabı*” Fide Yay, İstanbul, 2008.
- “*Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanların Makus Talihi: Göç*” , Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ademi, Muttalib, “Ataullah Efendi Kurtishi (1874-1946)” , *Hena E Re*, Üsküp, 1994.
- “*Drita E Diturise Ataullah Efendi Hoxha*” , Üsküp, 2006.
- Albayrak, Sadık, “*Son Devir Osmanlı Uleması*” , İstanbul Büyükşehir Belediye Daire Başkanlığı Yayınları, c. 1-4, İstanbul, 1996.
- Alemdar, Yusuf, “*Osmanlı’da Daru’l-Kurra Müessesesi ve Kıraat Öğretimi*” , Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003.
- “*İstanbul’da Kur’an Okulları*” , TDV Yayınları, Ankara, 2007.
- Aruçi, Muhammed, “Kalkandelen” , *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 24, İstanbul, 2001.
- Arslan, Turan Ahmet, “Hacı İbrahim Efendi ve Daru’t-Talim Müessesesi” , *İlmi Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 2009.
- Asani, Eljesa, “*Makedonya’daki Medreseler ve İsa Bey Medresesi*” , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2010.
- Asım, Salih, “Üsküp Tarihi ve Civarı” , Halil Kazım Matbaası, Üsküp, 1932.
- Asllani, Ahmet, “*Hafız Ali Bayram Kahil Efendi (1916-1998)*” , Focus Yayınları, Üsküp, 2007.
- Asllani, İslam, “*Xhamite Dhe İmamet E Rajonit Deri Ne Vitin 2006*” , Basılmamış Lisans Bitirme Tezi, Priştine, 2008.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, “*Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri*” , Bilmen Matbaası, İstanbul, 1981.
- “Yugoslavya’da Türk Abideleri ve Vakıfları” , *Vakıflar Dergisi*, TTK Basımevi, c. 3, Ankara, 1956.
- “*Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*” , İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı, İstanbul, 1953.
- Balabanov, Kosta, “*Spomenici Na Kulturata Na Makedonija*” , Misla Yayınları, Skopje, 1929.
- Baltacı, Cahit, “Mektep” , *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 29, İstanbul, 2004.

Bajrami, Musli, “*Periudha Historike E Medrese Se Isa Beut Shkup*” , Gostivar, 2005.

Bello, Hasan, “Sanxhakut Manastirit Ne Fund Te Shek XIX Dhe Ne Film Te Shek XX” , *Zani I Nalte Dergisi*, Tirana, 2014.

Bislimi, Taxhedin, “*Medreseja Medah E Ataullah Efendiut Dhe Nxenesit E Saj*” , Aj-Graf Matbaasi, Üsküp, 2015.

Biröl, Nurettin; Akpınar, Deniz, “XIX. Yüzyıl Sonlarında Manastır Vilayeti ve Vali Halil Rıfat Paşa'nın Faaliyetleri (1887-1889)” , *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Erzincan, 2015.

Bozkurt, Nebi, “Medrese” , *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 28, Ankara, 2003.

-----“Darulkurra” , *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 8, İstanbul, 1993.

-----“Hafız” , *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 15, İstanbul, 1997.

Bogoviç Lidija, Kumbaraci, “Okolu Praşanjeto Za Detiranyeto I Kriterion Na Kazancilar Camiija Vo Skopje” , *Na Instuta Na Nacionalna İstoriija*, Skopje, 1971.

-----“Prilog Kon Datiranyeto I İmeto Na Yelen Kapan Camiija Vo Skopje” , *Likovna Umetnost*, Skopje, 1973.

Bülbül, Sevil, “*Manastır Şehrin'deki Osmanlı Mimarisi*” , Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.

Çelebi, Evliya, “*Seyahatname*” , Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1928.

-----“*Seyahatname*” , Dersaadet İkdam Matbaası, İstanbul, 1898.

Çetin, Abdürrahman, “Kur'an Kıraatında Musiki'nin Yeri” , *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa, 1998.

Demir, Necati, “Başbakanlık Osmanlı Arşivlerine Göre 1877-1912 Yılları Arasında Kosova'da Eğitim ve Öğretim” , *Zeitschrift Für Die Welf Der Türken Dergisi*, Berlin, 2010.

Durmuş, Ahmet, “Makedonya'da Dini Hayat” , *Avrupa Diyanet Aylık Dergisi*, Eylül, 2009.

Dursun, Ali, “Makedonya'daki Osmanlı Alimlerinin Son Halkası Üsküplü Hafız İdris Hoca” , *Umran Dergisi*, İstanbul, 2005.

Duşanka Boyaniç, Luka, “Kako Turcite Go Prezele Skopje” , *Zbornik Na Muzej Na Grad Skopje*, Skopje, 1965-1966.

Elezoviç, Glişa, ‘‘*Turski Spomenici U Skoplju*’’ , Rodolyub Yayınları, Beograd, 1940.

-----‘‘*Turski Spomenici U Skoplju*’’ , *Glasnik Skopskog Nauçnok Društva*, Skopje, 1925.

-----‘‘*Turski Spomenici U Skoplju*’’ , *Glasnik Skopskog Nauçnok Društva*, Skopje, 1929.

Eyice, Semavi, ‘‘Üsküp’te Türk Devri Eserleri’’ , *Türk Kültürü Dergisi*, Ankara, 1963.

-----‘‘*Hafız Ahmed Paşa Camii ve Külliyesi*’’ , *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 15, İstanbul, 2000.

-----‘‘*İshakiye Camii ve Külliyesi*’’ , *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 22, İstanbul, 2000.

Feti, Mehdiu, ‘‘*Hafizet Tane Gjate Historise Shek XVIII-2010*’’ , Priştine, 2010.

Fetai, Sead, ‘‘*Hafizet Ne Rajonit E Gostivarit Nga Fundi I Shekullit XIX Deri Me Sot*’’ , Gostivar Müftülüğü Yayınları, Gostivar, 2014.

Gölpınarlı, Abdülbaki, ‘‘*Melamilik ve Melamiler*’’ , Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

Güldöşüren, Arzu, ‘‘*Arnavutluk’tan İstanbul’a Bir Alim Portresi: Debreli Vildan Faik Efendi*’’ , Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul, 2015.

Hacısalihoğlu, Mehmet, ‘‘*Makedonya*’’ , *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 27, Ankara, 2003.

Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, ‘‘*Makedonya*’’ , İstanbul, 1992.

İbrahimi, Nexhat, ‘‘*İslami Ne Trojet İllira-Shqiptare Gjate Shekuje*’’ , Shkup, 1998.

İnbaşı, Mehmet, ‘‘Üsküp’’ , *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 34, İstanbul, 1995.

İzeti, Metin, ‘‘*Balkanlar’da Tasavvuf*’’ , İnsan Yayınları, İstanbul, 2013.

Jahja, Abas, ‘‘*Makedonya’da Cami Musikisi*’’ , *Milel ve Nihal İnanç Kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Ağustos, 2012.

Kaleshi, Hasan, ‘‘*Najstariji Vakufski Dokumenti U Jugoslaviji Na Arapskom Jeziku*’’ , Priştine, 1972.

Karamahmut, Rıfat, ‘‘*Makedonya Müslüman Azınlıkları Dini Kurumları ve Çağdaş Sorunları*’’ , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Kiel, Machiel, “Ustrumca” , *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 42, İstanbul, 2012.

Kodaman, Bayram, “*Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*” , TTK Basımevi, Ankara, 1991.

Köşklü, Zerrin, “Vakfiyelere Göre 17. Ve 18. Yüzyıllarda Bir Eğitim Kurumu Olarak Osmanlı Darulkurraları, AÜ, *Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2000.

Kurt, Yaşar, “Kur’an’ın Korunmasında Hafızlık Müessesesi” , *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum, 2012.

Mesud, Khavende, “Mevsu’a Tarihiyye Cografıyye” Beyrut, 2003.

Nuhiu, İsmail, “*Hafizet Me Te Njohur Ne Tetove E Rethine Gjate Shek XX*” , *Basılmamış Lisans Bitirme Tezi*” , Priştine, 2008.

Nuredini, Mensur, “*Makedonya’daki Belli Başlı Ziyaret Yerleri*” , Kalkandelen, 2003.

Necipi, Lutfi, “*XV-XVI. Yüzyıllarda Makedonya’da Kültür ve Medeniyet*” , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Okiç, Muhammed Tayyip, “*Kur’an-ı Kerim’in Üslub ve Kıraatı*” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963.

Önkal, Ahmet; Bozkurt, Nebi, “Cami” , *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 7, İstanbul, 1993.

Öge, Ali, “Osmanlı Dönemi Kıraat Eğitimi XVIII. Yy. Alimlerinden Yusuf Efendizade Örneği” , 2. *Uluslar arası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu*, c. 2, Saraybosna, 2016.

Özbek, Ömer, “Dünyada Hafızlık Yöntem Örnekleri” , Bilimname Düşünce Platformu, Kayseri, 2015.

Öztürk, Cemil, “Darulmuallimin” , *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 8, İstanbul, 2000.

-----“İdadi” , *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 21, İstanbul, 2000.

Parmaksızoğlu, İskender, “Medrese” , *Türk Ansiklopedisi*, c. 23, Ankara, 1976.

Prifti, Kristaq, “Manastır” , *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 27, İstanbul, 2003.

Ramadani, Naser, “*Depertimi Osmani Ne Maqedoni Dhe Zhvillimit İ Arsimit İslam Gjate Shekullit XV-XVI*” , Shkup, 1988.

-----“*Depertimi Osman Ne Balkan Nepemijet Shekuive XIV-XIX*” , Shkup, 1999

Ramadan, Atula, “*Üsküp’te Osmanlı Camileri*” , Basılmamış Lisans Bitirme Tezi, Konya, 2012.

-----“*Üsküplü Ataullah Efendi, Meddah Medresesi ve Talebeleri*” , 2. *Uluslararası Dini Araştırmalar Ve Küresel Barış Sempozyumu*, c. 2, Saraybosna, 2016.

Riyazü’s-Salihin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Çev: M. Emin Özafşar; Bünyamin Erul, c. 3, Ankara, 2013.

Recebi, Süleyman, “*Makedonya’da Müslümanların Dini Yaşayışının Organize Edilmesi*” , *Balkanlarda Gelecek Tasavvuru Kültür, Siyaset, Örgütlenme ve İşbirliği Alanları Balkan Sempozyumu*, İstanbul, 2008.

Salname-i Vilayet-i Manastır, Vilayet Matbaası, 1891.

Sami, Şemseddin, “*Kamusu’l-A’lam*” , Mehran Matbaası, c. 5, İstanbul, 1896.

-----“*Kamusu’l-A’lam*” , Mehran Matbaası, c. 3, İstanbul, 1891

Saraç, Tahsin, “*Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*” , Türk Dil Kurumu Yay, Ankara, 1976.

Selmani, Alirıza, “*Myderriz Haki Efendiu (1914-1948)*” , Priştine, 2005.

Stojanovski, Aleksandar, “*Garadovite Na Makedonija Od Krajot Na XIV Do XVI*” , Skopje, 1981.

-----“*XVII Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya’nın Osmanlı Hakimiyeti Devrinde İdari Taksimatı*” , Çev: İsmail Eren, *Tarih Enstitü Dergisi*, İstanbul, 1974.

Stamenov Sveto Ve Arkadaşları, “*Progled Vrz Starata Skopska Carsija*” , Denar Yayınları, Skopje, 1997.

Suluoca, Hacer, “*Makedonya Devlet İlkokullarında Din Dersleri*” , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Şahin, Hatice, “*Başlangıcından Günümüze Kadar İslam Coğrafyasında Hafızlık Tedrisatı*” , *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun, 2011.

Şemoski, Muhammed, “*Hafizi U Kiçevu İ Kiçevskoj Okolici Nakon Prvog Svjetskog Rata Pa Do Danas*” , Basılmamış Lisans Bitirme Tezi, Saraybosna, 2011.

Taşköprüzade, İsamuddin Ebi’l-Hayr Ahmed b. Mustafa, “*Eş-Şekaiku’n-Nu’maniyye fi Ulemai’d-Devleti’l-Usmaniyye*” , Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1985.

Tuğlacı, Pars, “*Osmanlı Şehirleri*” , Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985.

Tunalı, Hilmi, ‘‘Makedonya’’ , Madi Hali İstikbal, Kahire, 1898.

Tomovski, Krum, ‘‘Pregled Na Poznaçaynite Turbinya vo Makedonija’’ ,
Üsküp Teknik Fakültesi Yıllığı, Skopje, 1957.

-----‘‘Zbornik Na Tekniçiot Fakultet’’ , Skopje, 1956.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, ‘‘Osmanlı Tarihi’’ , TTK Basımevi, İstanbul,
1988.

Ünlü, Mucize, ‘‘II. Abdülhamit Döneminde Üsküp’te İmar Faaliyetleri’’ ,
GAMER, Ankara, 2012.

Yovanoviç, Mariya, ‘‘Prosvetno Politiçkite Vo Vardarska Makedonija (1918-
1929)’’ , Skopje, 1983.

Zeqiri, Enver, ‘‘Deshmi Kohe Historiku Myftinise Se Kumanoves’’ ,
Kumanova, 2012.

Zavod Za Statistika, ‘‘Statisticki Godisnik Na Republika Makedonija 2002’’ ,
Skopje, 2004.

Xhilo, Hasan, ‘‘İsa Beg İ Nijegovata Biblioteka’’ , Mlada Meseçina, Skopje,
1992.

İnternet Kaynakları:

Baki Süleyman, ‘‘Üsküp’ün Meşhur Fıkıh Hocası: Müderris Hafız Şaban
Efendi, Üsküp, 2016. <http://fikircografyasi.com/makale/uskubun-meshur-fikih-hocasi-muderris-hafiz-saban-efendi> (20, 07, 2016)

-----‘‘Nerezli Hafız Mustafa Şemo’’ , Üsküp 2016.
<http://fikircografyasi.com/makale/nerezli-hafiz-mustafa-efendi-semba-1912-1991>
(20, 07, 2016)

-----‘‘Üsküplü Hafız İbrahim Efendi (1890-1972)’’ , Üsküp 2016.
<http://fikircografyasi.com/makale/uskuplu-hafiz-ibrahim-efendi-1890-1972> (20, 07,
2016)

Salih, Eyüp, ‘‘Tarihte Ohri Ve Önemli Şahsiyetler’’
<http://www.balturk.org.tr/tarihte-ohri-ve-onemli-sahsiyetler/> (10, 07, 2016)

Baki, Sarısakal, ‘‘1891 Manastır Salnamesinde Manastır Vilayeti’’
<http://www.bakisarısakal.com/manastirvilayeti.pdf> (15, 12, 2016)

www.medreseja-isabeu.com, Üsküp İsa Bey Medresesi (20, 12, 2016)

Röportajlar:

Üsküp Müftülüğü (15, 08, 2016)

Manastır Müftülüğü (25, 07, 2016)

Prilepe Müftülüğü (16, 07, 2016)
Debre Müftülüğü (10, 07, 2016)
Resne Müftülüğü (10, 07, 2016)
İştîp Müftülüğü (12, 08, 2016)
Hafız Adem İdris (06, 01, 2015)
Hafız Abdülbaki Baki (16, 08, 2016)
Hafız Abdürrahim Süleyman (04, 01, 2015)
Hafız İsa Bekteş (06, 01, 2015)
Hafız Abdülkerim Ebibi (01, 08, 2016)
Molla Mahmut Asllani (27, 12, 2014)
Hafız Celil Şabani (03, 01, 2015)
Hafız Bayram Ayeti (28, 12, 2014)
Hafız Lokman Arifi (30, 12, 2014)
Hafız Selim Şemoski (07, 07, 2016)
Ustrumca Nuru'l-Arabi Camii İmamı Ramiz Efendi (23, 07, 2016)
Koçana Dudu Hanım Camii Mütevellisi Tayyip Destanov (26, 07, 2016)
Kıratova Camii İmamı Muhammed Muhammedov (23, 07, 2016)
Radoviş Bülbül Camii İmamı Serhan Hüseyinov (08, 08, 2016)
Kırçova Halveti-Hayati Tekkesi Camii İmamı Bülbül Reşat (07, 07, 2016)
Struga Halveti-Hayati Tekkesi Camii İmamı Eyüp Yakupi (09, 07, 2016)
Viniça Sefer Baba Camii İmamı Hüseyin Destanov (25, 07, 2016)
Delçevo Fatih Sultan Mehmet Camii İmamı İslam Arifi (25, 07, 2016)
Berovo Fatih Sultan Mehmet Camii İmamı Tahir Destanov (26, 07, 2016)
Ensar Derneği Başkanı Süleyman Baki (20, 08, 2016)
Forumi Rinor İslam Sekreteri Cabir Emîni (01, 09, 2016)
Elita Derneği Başkanı Kemal Krosi (15, 08, 2016)
İlksaf Vakfı Görevli Hocası Cihat Aslan (08, 01, 2015)

Üsküp İslami Bilimler Fakültesi Kur'an-ı Kerim Öğretim Görevlisi Ziber Lata (15, 01, 2015)

Üsküp İsa Bey Medresesi Kur'an-ı Kerim Hocası Hafız Şafi Osmanî (23, 01, 2015)

Kur'an-ı Kerim Eğitmeni Nurullah Baki (20, 08, 2016)

